

- Mindenki rab-e? - kérdezte félénken.

- Mindenki - bölintott Szikárdusz.

- A király is?

- Király is.

- Kinek rabja a király?

- Nemzet rabja.

- Mink is rabok vagyunk-e?

- Mink is.

- Mink kinek a rabjai vagyunk?

- Isten rabjai, fraterkám.

Tartalomjegyzék

I.) Bevezetés	6
I.1.) A helyes hatalomgyakorlás és a király iránti hűség	7
I.2.) A disszertáció célja, módszerei, szerkezete	14
II.) Kiadványok elemzése	20
II.1.) 1617 – felekezetiesség	21
II.1.1.) Száz éves a reformáció: ünnep és önértelmezés	27
<i>/Szenci Molnár Albert (transl.): Postilla Scultetica, Kopcsányi Márton: Az evangéliumok es epistolak, Szenci Molnár Albert (transl.): Secularis concio euangelica, Milotai Nyilas István: Az mennyei tudomány szerint valo irtovány/</i>	
II.1.2.) Szükségük van-e a protestánsoknak külön templomra?	37
<i>/Milotai Nyilas István: Az mennyei tudomány szerint valo irtovány/</i>	
II.1.3.) A kettős állampolgárság dilemmája	40
<i>/Margitai: Az Isten törvényenek az Szent Iras szerint valo magyarázattya/</i>	
II.1.4.) 1617 mérlege	46
II.2.) 1618 – királyválasztás	48
II.2.1.) Üdvözljük az új királyt!	54
<i>/Apparatus Regius/</i>	
II.2.2.) „Tanuly magyar”	59
<i>/Apologia, azaz mentsegre valo iras/</i>	
II.2.3.) Erény, idea, példakép	65
<i>/Lackner Kristóf: Emblematischer Tugend Spiegel/</i>	
II.2.4.) 1618 mérlege	70

II.3.) 1619 – hadjárat	71
II.3.1.) Egy kiváló hadvezérről <i>/Háportoni Forró Pál (transl.): Quintvs Cvrtiusnak az Nagy Sandornak... /</i>	81
II.3.2.) Újra kiadott históriák <i>/Historia az böles Salamon kiralynak..., Sztárai Mihály: [Ákháb és Illés históriája], Fráter Gáspár: Historia az Antiochus kiralynak kegyetlenködeseröl/</i>	87
II.3.3.) Igazság, jog, törvény <i>/Kitonich, Joannes: Directio methodica/</i>	94
II.3.4.) A király hatalma törvénytelen, a felkelés jogos <i>/Ordinum regni Hungariae... Responsum et attestatio/</i>	100
II.3.5.) Egyetemi disputák: a hősi erényről és a háború megindításáról <i>/Segner András: De Virtute Heroica, Lányi Zakariás: Belli Causa/</i>	108
II.3.6.) 1619 mérlege	116
II.4.) 1620 – országgyűlés	118
II.4.1.) Hűséggel tartozunk a királynak, Isten akaratából <i>/[Pázmány Péter: Falsae originis motvum]/</i>	125
II.4.2.) Imádkozzatok a királyért! <i>/Milotai Nyilas István: Sz. Davidnak huzadik soltaranak... magyarazattya/</i>	134
II.4.3.) A zűrzavar okai a kálvinista prédikátorok <i>/[Pázmány Péter]: Reovid felelet ket calvinista keonyvecskere/</i>	139
II.4.4.) o-c-u-l-i <i>/Musculus, Wolfgang: Ocvli ipsius Dei/</i>	143
II.4.5.) 1620 mérlege	145

II.5.) 1621 – kiegyezés	146
II.5.1.) A félelemről	151
<i>/[Balásfi Tamás]: Magyar orszagnak mostani állapotjáról/</i>	
II.5.2.) Tüzes kemence	162
<i>/Kecskeméti A(lexis) János: Az Daniel propheta... könyvenek... magyarazattya/</i>	
II.5.3.) Könyörgés az anyaszentegyház dajkájáért	170
<i>/Milotai Nyilas István: Agenda/</i>	
II.5.4.) Erények, melyekre a természet is megtanít	173
<i>/Musculus, Wolfgang: Specvlvm natvrale/</i>	
II.5.5.) 1621 mérlege	177
III. Szintézis	178
III.1.) Megközelítések	181
III.1.1.) Bibliai királyok	182
III.1.2.) Magyarország történelme	186
III.1.3.) Teológiai képek és erények	188
III.1.4.) Az uralkodó személye	192
III.2.) Rabság	194
IV.) Mellékletek	198
V.) Felhasznált irodalom	209

Bevezetés

I.1.) A helyes hatalomgyakorlás és a király iránti hűség

Teológiai bevezető

Mikor Izráel az ígért földjére ért, látva a környező népek társadalmi-politikai berendezkedését, magának is királyt kívánt, hogy más népekhez hasonlóvá válhasson. Az Úr figyelmeztette őket, hogy a király adókat vet majd ki, legjobb szántóföldjeiket elveszi, lányait elviszi, fiaikat pedig katonáknak hívja be, szolgálkat is a maga szolgájává teszi. Az Úr meghagyta Sámuelnek, hogy figyelmeztesse erre a népet, de tegye azt, amit Izráel kíván: ezzel teret engedett népe vágyainak. Így választott királyt Izráel, és így emelkedett az uralkodó az Isten és a nép közé, megszüntetve ezzel Isten és a nép kapcsolatának közvetlenségét. Teológiai értelemben egy köztes lépcső keletkezett. Az ember fölötti hatalom egyedüli birtokosa Isten maradt, de – a nép (szabad)akarata szerint – hatalmat, jogkört és tekintélyt ruházott a királyra: egy emberi esendőségét és gyarlóságát levetkőzni képtelen személyre.

Amerre a király mondta, arra ment a nép, s ha a király rossz utat választott és elfordult az Úrtól, a nép is rossz útra tévedt őt követve, így váltak nyomorúságossá mindennapjaik. Már nem volt olyan közvetlen a kapcsolat Isten és a népe között, és bár az Úrhoz kiáltottak nyomorúságuk idején, mégsem volt elég helyrehozni a kapcsolatot, mert ott volt a kapcsolat emberi oldalán és csúcán a király. S most már az ima így szólt: Uram, segítsd meg a királyt. Már nem kizárólag az Úr vezette népét a csatában, hanem a vezetés egy része az uralkodóé lett. A reménységet ettől kezdve így kellett szavakba önteni: reméljük, hogy az Úr nem fordul el királyunktól, hanem győzelmet és bölcs szívet ad neki.

A királyság – teológiai szempontból – *terhes örökség*, és nem Isten akaratából való, de miután Izráel annyira kérte, az Úr megengedte nekik a közbenső vezető megválasztását. Onnantól azonban, hogy Sámuel, az utolsó bíra felkeni az első királyt, tisztelni és engedelmeskedni kell a választottnak az Úr akaratá szerint, mert az Ő beleegyezését kifejező szentelt olaj van a király fején. A Szentírás így emlékeztet deuteronomiumi szemléletű szövegein keresztül a királyság kialakulására, ami – bizonyos értelemben – a politikának való kiszolgáltatottság története is.¹

---

¹ 1Sám 8. A dolgozatban a bibliai fejezetek, igeversék számozása, és a bibliai idézetek az 1990-ben kiadott Újfordítású Biblia szövegét követik.

Akár jó, akár rossz uralkodó legyen is a nép vezetője, az alattvaló nem léphet ki abból az értelmezési tartományból, amelyben földi vezetőjéhez való viszonyulását csak Isten fényében tudja helyesen meghatározni. Nincs hatalom Isten nélkül, ezért nincs királykérdés sem Isten nélkül. Az alattvaló a királyhoz való viszonyulását nem ítélné meg csupán abból a szemszögből, hogy saját maga számára kedvezőnek vagy rombolónak tartja-e az uralkodó döntéseit. A tisztelet kivívása nem az uralkodó sikeres politikájától függ csupán, hiszen a tisztségnek – a szentelt olaj révén – önmagában is kijár a tisztelet.

A király – aki a kultusz gyakorlásának kérdéseibe is egyre inkább döntéshozóvá válik – Izráel és az Úr közötti kapcsolat mondhatni „valláspolitikai” tényezője lesz. De nemcsak a királyt sújtja terhével ez a feladat, mert az alattvaló is nehéz feladatra kell, hogy vállalkozzék. Isten-kapcsolatának legalapvetőbb elemében a párbeszédben, azaz az imádságban történik változás azáltal, hogy a királyért való könyörgés az imádság kiemelt részévé válik. Nincs nehezebb dolga az alattvalónak a király iránti viszonyulásában, mint maga a könyörgés.

Esedezni az Úrhoz a király érdekében a legnehezebb feladat. Mert – mint azt a történeti bevezetőben elemzett imádság is mutatni fogja – *két helyes út* áll az ember előtt, de mindkettőhöz alázatos belátásra van szükség. Ha az alattvaló nem hálaadással ujjong Isten előtt a jó vezető miatt, hanem retteg, mert úgy érzi, hogy a felette hatalmat gyakorló ember az ő boldogulását és lehetőségeit gátolja, akkor az imádságban található egyik út szerint: az uralkodót rossznak bélyegzi ugyan, de éppen ezért látja be szükségét annak, hogy könyörögjön érte. Ehhez, éppúgy, ahogy az ellenség iránti könyörgéshez is: Istenben rejlő bizalom és szeretet kell.

Az imádságban rejlő másik út szerint: a rossz uralkodót az imádkozó alattvaló Isten rendelkezésének tekinti. De mivel Isten senkit sem a romlásra hív el, ezért következik, hogy vagy a nép formálódása érdekében feladatként, vagy a nép büntetése miatt figyelmeztetésként engedi az Úr a földi hatalom kegyetlenségét; akármelyik is legyen az imádkozó lelkiismerete szerint az igaz, mindkettő esetben az alattvalónak kell formálódnia bűneinek belátása által, a megoldás tehát az ő lelkében van, nem a királyéban. Ugyanakkor örök figyelmeztetésként áll Sámuel első könyvében a történet: a földi hatalmat felettünk sosem érezhetjük tökéletesnek, mert ez Isten eredeti tervének töredezett, homályos képe csupán.

Akármelyik teológiai úton is indul az imádkozó, szembe kerül saját kiszolgáltatottságának felismerésével. Mert az uralkodótól függ, hogy az országban béke honol, vagy a mezők csatatérre, a városok falai az ostromtól ledöntött kőrakassokká válnak-e. A királytól függ az adók terhének súlya és a mindennapi megélhetés. Az ország vezetőjétől

függ, hogy az ember szabadon gyakorolhatja-e vallását, vagy a vallásossága miatt az élet minden területén háttérbe szorul; talán üldözik. Könnyörögni nehéz, mert a kiszolgáltatottság belátása kell hozzá. Az ember azonban nem szereti belátni, hogy ki van szolgáltatva politikai áramlatoknak, hirtelen feltámadó és elhaló ideológiáknak, érthető és érthetetlen emberi döntéseknek, a nemzetközi kapcsolatok szeszélyének.

Bármely teológiai utat is választja az imádkozó lélek, szembe fog kerülni saját magával, félelmeivel, sérelmeivel, vágyaival, és azokkal a gondolatokkal, amelyeket az életről valóban gondol. Szembe fog kerülni Istennel is, Akivel hadakozik, Akire haragszik, Akit olykor nem ért meg.

Történeti bevezető

Az RMK I. 457. a. nevű jelzet alatt egy katolikus imádságos könyv található, benne egy hosszú könyörgés „Az Fejedelmekert, és Tizt vífelőkért.”² A 17. századi keresztyén ember királtságáról alkotott teológiája rekonstruálható belőle, így az imádság elemzése alkalmas a történeti bevezető megalapozására.

„Irgalmas Iften, Vraknak Vra Királyoknak Királya, kí az Apostolod / Apostolaid által meg parancholád, hogy az fejedelmekért, és tizt vífelőkért, alázatofon könyörögjünk néked, hogy az eo gondvífelélék alatt, chendefz és békeféges állapotban élhefsünk:...”³ Hogy az Úristen parancsot adott a tisztségviselőkért való imádságra, azt leírja az Efezusi levél (6,5), a Timóteushoz írt első levél (6,1), említi a Kolossébeliekhez írt levél (3,22-25) és a vizsgált korszak egyik leginkább hangsúlyozott igehelye is: a Római levél 13. fejezete. A felsőbbségért való könyörgés fontossága azonban Péter első levelében (2,13-14), valamint a Tituszhoz írt levélben (3,1) is megtalálható.

Ennek a küzdelemmel teli feladatnak a kikerülhetetlen voltában erősíti meg az olvasót az imádság szövege, amely a kezdő soraiban fogalmazza meg a könyörgés Istentől rendelt jellegét. A „hogy” kötőszó – amely a könyörgést és a csendes, békés életet köti össze, mely láncolatra a hatalommal bíró ember gondviselését is felfűzi – kifejezheti az Isten iránti

---

² RMK I. 457. a., RMNY 1092. Első megjelenés: *Imádságos könyvecske magyar nyelven*, Prága, 1615, újrakiadása: Bécs, 1617. (Az OSzK Régi nyomtatványok tárában az 1617-es kiadásnak csak az előlapja van meg. Az idézetek az 1615-ös kiadásból valók.) SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Franklin Nyomda, Bp., 1879-1898. *Régi magyarországi nyomtatványok II. kötet*, közreadja: Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár, szerk.: BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Bp., 1983

³ Imádságos könyvecske 1615, 266-267

tiszteletbe belehelyezett uralkodó iránti tiszteletet, s mintegy ennek következménye a békeséges élet. Azaz, a békeségben eltelt életnek az Isten iránti tisztelet az alapja.

„Tekinch kegyelmefen az te népedre és adgy olly fejedelmeket, birákat, hadnagyokat nékünk, kik az Te tóled vótt birodalommal, az Te szent nevednek tífzességére, az Anyafzentegyháznak épületire, az orfzággh javára, élyenek, és nem az önnön magok kevélyfégére, vagy főfvényfégére.”⁴ A tisztséget viselő ember feladata – az imádság szerint – a gondviselés, a békeség fenntartása. Erre kap felhatalmazást, hatalmat, amely hatalomért a tisztségviselő az Istennek felelős. Nem saját céljainak, politikai ambícióinak kiteljesítésére kapja a hatalmat, hanem az alattvalói szolgálatára és vezetésére.

„Te tóled vagyon Vram, az hatalom, és birodalom, Te szólgaid és hely tartóid az fejedelmek, kiket, az végre rendeltél, hogy az ártatlanokat meg oltalmazzák, meg bünteffék az gonofz tévőket.”⁵ Mint ahogy azt a reformátori teológiai is hangsúlyozza, az uralkodó legfőbb feladata a rend megtartása, hiszen csak így lehet békesége a társadalomnak. A törvényt tisztelőket védi az uralkodó, a törvényt szegőket pedig megfékezi.

„Nékünk pedigh meg parancholád, hogy ha lelki efmeretűnket megh nem akarjuk fěrteny, ezeknek engedgyünk, adónkat megh adgyuk, tífztellyük eeket, és ne szidalmazzuk azokat, kiket ténnen magad, ugy mint hely tartó szolgaidat, Ifteneknek nevezél, és az eo szűvőket kezedben hordozván, oda téríted, az hová akarod.”⁶ A hatalmat a fejedelem Istentől kapja, az Úr „helytartójaként” látja el feladatát. S mivel az Isten eszközéről, emberéről van szó, ezért kell engedelmeskedni nekik. Az imádság szövegében a szóbeli tisztelet is külön hangsúlyt kap.

„Adgy azért okoffágot, értelmet, bölchességet, az Te képedbeli embereknek, hogy minden igaffágban, személy válogatás, és ajándok kivánás nélkül, Ifteni félelemmel paranchollyanak: Ne nézd Vram az mi alnokfáginkat, kik azt érdélettűk, hogy haragodban, álnok, és kép mutató, hamis Vrat adgy nékünk, és rettenetes ítileted szerezént, megh vonván szent lelkedet eo tóle, veszedelemben vigy minket, vgyanis, az kőffégnek gonoffágáért szoktad te, Vram az fejedelmeket vakfágra bochátani, miképpen az Sidok ellen való haragodból, föl indítád Dávidot, hogy megh számlálná népét, kiért hetven ezer embert öletél megh.”⁷

Az imádság szövege szerint: *a nép bűne váltja ki az uralkodó gonoszságát, álnokságát, hamisságát.* Ez a teológiai gondolat megerősítést nyer az imádság záró soraiban is, ahol

---

⁴ Imádságos könyvecske 1615, 267

⁵ Imádságos könyvecske 1615, 267

⁶ Imádságos könyvecske 1615, 268

⁷ Imádságos könyvecske 1615, 268-269

felismerhető a 16. századi reformátori teológia hatása is. „Ne büntes Vr Isten minket, bűnünk fzerént, és az mi gonofz érdemünkért, el ne ved szent lelkedet az mi fejedelminktől, és biráinktől, Hanem az Te véghetetlen jó vóltod fzerént, igazgafđ őket minden igaffágra, és oltalmazd meg minden vezedelemtől.”⁸ A bűn következtében fordul el Isten Szentlelke a királytól, s így fordul el a hatalom birtokosa az igazság követésétől. Olyan gondolat azonban nincs az imádságban, hogy ha Isten Leleke elfordul az uralkodótól, akkor már nem jogos az ő hatalma, vagy hogy akkor már a népnek is joga volna elfordulni királyától.

„Legyenek igaffágh fzeretők, igaz törvény tévők, az árvák és özvegyek oltalmi, az megh niomorodtak fégtfégi, az keretztyén Anyafzentegyháznak daykái, kik fe ajándékot ne fzeressenek, fe személt ne válogaffanak, fe az magok hafznát ne keressék, hanem az reájok bizot köffégnék javát fzomiúhozzák mindenkor. Az mi Vrunk IESUS Chrifus által...”⁹ Jó uralkodó akkor adatik a népnek, ha az hűséges Istenhez. S mit kap valójában a nép a jó uralkodó személyében? Törvényeivel az igazságot képviselő oltalmat, segítséget, dajkát.

Ezek lehetnének azok a gondolatok, amelyekből a 17. századi Magyarország embere meríthet az uralkodó iránti tisztelet kérdésében. A *korszak és az ország adottságai* azonban bonyolulttá teszik ennek a teológiai értelmezésnek a felismerését a mindennapokban.

Az első adottság a *felekezeti*ség megjelenése, ami a 17. század elején már a lutheránus és helvét irány egyházszerkezeti kialakulását is jelenti. A katolikusok a protestánsokat a pokolra kerülő eretnekeknek tartják, a protestánsok a római katolikus híveket bálványozásért örök kárhozatra kerülőknek tekintik. Ezért a hitviták korában nem sikerülhet integrálni a katolikus uralkodó vallási vezetőségének kérdését a deuteronomiumi teológia szemléletébe, hiszen nem lehet a katolikus király a protestánsok számára pásztor, vezető. Armin Adam Európára vonatkozó megfogalmazása szerint: „A király csapdába esett.”¹⁰ Így volna akkor is, ha az uralkodó nem nyúlna erőszakos fegyverekhez az eretnekek visszatérítése érdekében. De a Magyar Királyságban uralkodó Habsburg királyok hitből fakadó meggyőződése, hogy az országon akkor segítenek, akkor tesznek jót, ha megállítják a protestantizmus fertőző betegségét, és helyreállítják az igaz vallást, megfékezve ezzel a társadalom megosztottságát.

Az ellenreformációhoz erőszakos eszközökkel nyúlnak, s ez vezet a felekezeti>ségből fakadó teológiai dilemma másik részéhez: a protestánsok szerint inkább kell Istennek

---

⁸ Imádságos könyvecske 1615, 269

⁹ Imádságos könyvecske 1615, 269-270

¹⁰ ADAM, Armin: *Egyház és állam, Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába*, Kálvin Kiadó, Bp., 2008, 143

engedelmeskedve megújulni a hitben, mint félelemből megmaradni egy Istennek nem tetsző vallásosságban az uralkodónak engedelmeskedve.

A harmadik tényező pedig, amely a felekezetiésből adódóan elhomályosítja a teológiai alapvetést 1606, ill. 1608 óta létezik a Magyar Királyságban. Bocskai felkelésével ugyanis a nemeseknek, végvári vitézeknek, városok lakóinak törvényben lefektetett joga van szabadon gyakorolni vallásukat. Az uralkodó – ellenreformációs törekvésével – jogot és törvényt sért. Ez politikai szempontból bonyolult kérdéssé válik, a teológiára pedig elkezd hatni a politikai gondolat, amely a törvényt mintegy feljebb emeli az uralkodó személyénél. A politikai gondolkodás sugallja azt, hogy az uralkodó hatalma megkérdőjelezhető lesz, ha a törvényt megsérti; mintha a törvény maga szent volna. Ez abból a szempontból érthető, hogy a széttört és folyamatos fenyegetésnek kitett országban még inkább megnő a jelentősége a törvénynek. Mivel az uralkodó a birodalma érdekei mentén politizál, a törvény az egyetlen, amelyben az ország akarata kifejezhető. Továbbá, a 17. század elején a Magyar Királyság országgyűlésein már öntudatukban megerősödött nemességet és vármegyei képviselőket találunk. Az országgyűlés választása által kerül a szentelt olaj a koronával együtt a király fejére, s ez a választás legtöbbször egy politikai alkudozás eredménye. Ez lesz tehát a kérdés: ki mit ígért, és azt hogyan sikerült betartania?

II. Ferdinánd az első, aki hitlevelet ad ki, ígéreteinek biztosítására. Ha tehát – hitéből fakadóan – ellenreformációs tevékenységbe kezd, akkor nemcsak jogot és törvényt sért, de a koronázás előfeltételeként elhangzott esküjét is megsérti vele. A kor politikai gondolkozása szerint az országgyűlés méltán érezheti szövetségszegőnek a királyt. Ha ebből a gondolatból átszűrődik a teológiába az esküszegés gondolata – illetve az, hogy az országgyűlés választása van olyan sérthetetlen mint a törvény vagy a király – akkor innen könnyen oda juthat a korabeli ember, hogy a királytól való elfordulását joggal érezheti erkölcsi értelemben is helyénvalónak. Etikai értelemben is megemelkedik az ország törvényének és gyűlésének jelentősége, s ez kihat a teológiai gondolkodásra is.

S hangsúlyosan jelen van az *ország érdekének* kifejezése is, amely – tekintve, hogy a három részre szakadt ország három különböző területe, két ellentétes erőterbe tartozik – már önmagában is bonyolult és sokszor homályos kifejezésként lép a viták érvelésébe. Ugyanakkor nincs más, amit jobban kívánna a magyar társadalom, mint a török probléma megoldását, a békés állapotot, és az Európában valamikori jelentős középhatalomként virágzó régi Magyarországra újraegyesítését. S ez a vágy, ahogy a vágyott ország képe is: vallásos magasságokba emelkedik.

Innen azonban már csak egy lépés, hogy az uralkodónak feltegye a követség a kérdést: mit tett az ország érdekében? Mit sikerült a török kérdésben elérnie? S a kérdés sejteti a választól független következtetést: az uralkodó nem törődik eléggé a Magyar Királysággal.

A Magyar Királyságban élő protestánsok helyzete valóban siralmas és nyomorúságos, ahogy a végvidékeket vérükkel védő vitézeké is. S a nyomorúságok enyhítéséhez részben az uralkodó kellene. Az uralkodó azonban, minthogy a császári címet is viseli, egy fél Európát magában foglaló birodalom első embere is egyben. Birodalmi érdekeket mérlegel, s „országunk gallérjának” helyzete nem az elsődleges kérdés számára. Hiába a „keresztény Európa védőbástyája” az ország, a védők sem saját életükhöz, sem a védelemhez nem kapnak megfelelő pénzügyi támogatást. Törödni *eléggé* egy országgal, illetve nem kapni *megfelelő* pénzügyi támogatást: ezek a kifejezések hangzatosak, ugyanakkor relatívak, és nem világos, hogy pontosan mit kellene érteni alatta.

Az öntudatos és politikai jogait védő nemesség törekvéseihez jól illeszkedik a 16-17. századi politikai gondolkodás új sugallata: a király elleni felkelés adott esetben jogos is lehet. A II. András által kiadott Aranybulla ellenállási záradéka pedig már tartalmazza ezt a gondolatot, amely tehát nem is újdonság. Az ellenállási záradék a Tripartitum szerint is érvényben van. A homályos fogalmak pedig, mint eléggé törödni az ország érdekével, jó lehetőséget kínálnak az uralkodó elleni fellépés jogosságának alátámasztására.

I.2.) A disszertáció célja, módszerei, szerkezete

Disszertációmban egy olyan időszakot vizsgállok, amikor az uralkodó iránti hűség és a helyes hatalomgyakorlás kérdése foglalkoztatta az ország vezetőit. Bizonyos értelemben két királya is van az országnak, bizonyos értelemben pedig egy sincs; bármelyik hatalomhoz való csatlakozás jelenthet felségárulást. Nehéz helyzetben vannak az ország vezetői, hiszen az országban örvénylő két erőter valamelyike mindenképp behúzza őket. De a politikai megosztottság – természetéből fakadóan – a társadalom valamennyi rétegébe begyűrűzik, és mindenhol megosztottságot, feszültséget generál.

Sok nyomtatvány foglalkozik a kérdéssel, más-más aspektusból. Mindegyik írónak más a célja és mondanivalója, de a politikai-teológiai dilemma egyértelműen felvázolható a nyomtatványok elemzéséből. A disszertáció célja annak *bemutatása*, hogy *mit írtak és mit olvastak ebben az időszakban a királykérdésről, és milyen leírt gondolatok, érvek segítettek a korabeli döntéshozókat ebben a dilemmában?*

A nyomtatványok vizsgálata az olvasó felől közelít, hogy mi mindent olvashatott ki kérdésére a szövegből; s kevésbé vizsgálja a szerző eredeti célját, a mű megjelenésének körülményeit. A dolgozatnak nem célja olyan irodalomtörténeti kutatást végezni, amely a szerzőséget, megjelenés időpontját, helyét részletesen tárgyalja. Ezekben a kérdésekben az irodalomtörténészek kutatásaira, a szakma által megállapított konszenzusra támaszkodom. Hasonló módon nem célozom történettudományi vitát indítani például Bethlen Gábor hadjáratának céljáról, motivációjáról; ezekben a kérdésekben a történészek által megállapított mederben halad a dolgozat.

A cél ugyanis a *politika-etikai dilemma bemutatása*, az ez időben leírt és ki is nyomtatott gondolatok ismertetése és összerendezése. Ugyanakkor *interdiszciplinárisnak* tekinthető a dolgozat abban a tekintetben, hogy merít az irodalomtudomány és történettudomány eredményeiből, és olyan nyelvezettel készül, hogy a bibliai párhuzamok, teológiai képek és gondolatok integrálhatók legyenek irodalomtörténeti és történeti kutatások számára is.

A disszertáció – erősen interdiszciplináris jellege ellenére is – *egyház történeti munka*. Református egyházunk történetéhez Bethlen Gábor személyén, valamint a hadjáratban kiemelkedően fontos vallásügy kérdésén keresztül kapcsolódik. De további kapcsolódási pontot jelent a protestáns lelkészek, tudósok munkájának részletes bemutatása, s annak kutatása, hogy miként hatott a protestáns tudós a politikában, a közügyekben. Tágabb

értelemben pedig, hogy a reformáció és a művelődés hogy fonódik össze a nyomdák és nyomdászok tevékenysége által a három részre szakadt Magyarországon.

A disszertációban egy olyan *alapvető szemlélet* van jelen, amely csak az egyháztörténetírásra jellemző. Az egyháztörténész ugyanis feltételezi, hogy a vallásos ember gondolatvilága meghatározza cselekedeteit, motiválja munkáját és jellegzetességet ad hivatalviselésének. Az egyháztörténet nem vizsgálhat ebben az időszakban „csak” politikai célokat, hiszen nem feltételezi, hogy lenne politikai kérdés vallási irányelvek nélkül. Az egyháztörténet olyan emberek összességéről beszél, akik valamely felekezethez tartoznak ebben az időszakban, vallásosak, valamely egyház tagjai; és az egyháznak mindig van önértelmezése, amely formálja tagjainak identitását. Ez a fajta önértelmezés – feltételezzük – vezérli az ember egészét. A 17. században a vallásosság még nem magánügy, nem tekinthetünk szekularizált világunk rendszere szerint erre a századra.

Alapvető szemléletem tehát, hogy a hadjárat időszakában a „két magyar haza” sokaságát érinti és foglalkoztatja a király iránti hűség dilemmája, a döntéshozók és az írók pedig egyaránt keresik az utakat, a megoldást – amely nem pusztán politikai egyensúlyt hoz – hanem vallási értékeken alapuló egyensúlyt is. Ez jelentheti egy-egy érték újraértelmezését, felemelkedését és régebbi értékek háttérbeszorulását is.

Huszonhárom nyomtatvány elemzése alkotja a dolgozatot.¹¹ A címben szereplő időszakból (1617-1621) való valamennyi. Öt évet ölel fel a dolgozat, mivel el nem hagyható előzményként kapcsolódik a hadjárat időszakához az 1618-as év. Az 1617-es nyomtatványok pedig – módszertani szempontból – jó lehetőséget nyújtanak a felekezeti kérdésnek bevezető gondolatként való felvázolására.

A huszonhárom nyomtatvány egy nagyobb válogatás, kutatás *leszűkítéséből* állt össze. A szűkítés szempontjai a következők voltak: csak olyan mű került be, amely *megjelent nyomtatásban az adott időszakban*, tehát nem a mű vagy annak egy részének megírásának ideje számított, hanem az az időpont, amikor azt az olvasó is a kezében foghatta. Továbbá csak olyan mű került be, amely a hadjárat kérdésén és a vallásügy kérdésén túl kimondottan, *hangsúlyosan a király-kérdéssel foglalkozik*, még ha nagyon közvetett módon is; például elárul valamit a korabeli ideáról, amelyet az uralkodó személyéhez mértek az emberek.

Az utolsó szempont a disszertáció *terjedelmére* való tekintettel szűkítette a bemutatásra kerülő nyomtatványok sorát. Alvinci Péter és Balásfi Tamás két nagy vitájából összesen – részükről – hét mű született. Ennek a két vitának a bemutatása csak teljes

---

¹¹ Ld.: a mellékletben, felsorolásuk táblázatban.

terjedelmében, minden mű külön elemzésével volna lehetséges; ismertetésük meghaladná a dolgozat kereteit. Továbbá ezek a művek – főként Alvinczi munkássága – a legismertebbek és a leginkább feldolgozottak a szakirodalomban,¹² bemutatásuk nem olyan szükséges, mint a jóval ismeretlenebb művek esetén. Ugyanakkor Heltai felosztását követve:¹³ az első vita-folyamból kiemelhető egy zártabb egység: a rendek felterjesztése (Responsum 1619) és Pázmány válasza (Refutatio 1620), így ez a két mű része a disszertációnak is. Tehát az *aktuális politikai eseményekre leginkább reflektáló művek nagy része kimarad a dolgozattól*: ismertségükre és feldolgozottságukra való tekintetből, viszont a *kevésbé ismert kiadványokból* – amelyek akár teljesen más céllal íródtak, és amelyek inkább elvontabban közelítik meg a királykérdést – *részletes ismertetés készül.*

Az első számú melléklet a huszonhárom nyomtatványt tartalmazza, legfontosabb adataikkal: szerző vagy szerkesztő és a teljes cím a Régi Magyarországi Nyomtatványok illetve a Régi Magyar Kiadványok adatbázisa szerint. A táblázat a megjelenés helyét, évét, a nyomdász nevét tartalmazza, majd a kiadvány nyelvét; több nyelven írt munkákból összeálló kiadvány esetén a legtöbb részre jellemző nyelvet, és a nyomtatvány dolgozatban szereplő rövidítését is. A táblázat feltüntetni az akkor élő szerzők esetén, hogy milyen hivatalt töltenek be, vagy épp milyen tanulmányokat folytatnak.

A huszonhárom kiadványból tizenhét protestáns szerző műve vagy protestáns kötődésű kiadvány; hat pedig katolikus. A kiadványok közül egy német nyelven, hét latin nyelven jelent meg. Tizenkilenc szerző véleménye jelenik meg a válogatásban.

A dolgozatban elemzett nyomtatványok legtöbbször régi magyarországi nyomtatvány, amely „... a történelmi Magyarország területén bármely nyelven, vagy külföldön egészben vagy részben magyar nyelven jelent meg.”¹⁴ De a disszertációban elemzésre kerül két magyar szerzőtől származó irat is, amelyek azonban külföldön jelentek meg, latinul.

A kiadványok szerzőit és üzenetét vizsgálva tisztán kirajzolódik a korszakra jellemző felekezetiesség. Általánosságban leírható tehát, hogy a református erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor oldalán a legtöbbször az ő általa támogatott protestáns értelmiségi kör tagjait találjuk

---

¹² HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Balassi Kiadó, Bp., 1994. ALVINCZI Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása*. Benne Alvinczi pályájáról HELTAI János, Európa Kiadó, Bp., 1989, 230-251. ALMÁSI Gábor: *A Secretissima instructio (1620). A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa, Bp., 2014, 106-119

¹³ HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601-1655)*, OSZK, Universitas Kiadó, Bp., 2008, 109, 118-119, 284-287. A művek felsorolását ld.: *A félelemről* című alfejezetben.

¹⁴ *Régi Magyarországi Nyomtatványok I.* Szerk.: BORSA Gedeon et al. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971, 27

szerzőként. II. Ferdinánd oldalán pedig katolikus szerzők állnak. Ezt alátámasztja a vizsgált időszak jellemző vonása, miszerint a hadjárat egyik kiemelkedő kérdése a szabad vallásgyakorlat jogának biztosítása. Ugyanakkor, mivel az aktuálpolitikától távolabb eső művek kerülnek többségében bemutatásra, ezért ez a jelleg nem olyan erős, nem olyan nyilvánvaló, és nem is ad magyarázatot mindenesetben egy-egy mű értékelésében; és nem válik egyértelműen egy-egy szerző motivációjának egyedüli magyarázatává. A teológiai szempontból vizsgált királykérdés pedig – éppen teológiai jellege miatt – túl is lép ezen a kereten, s mégha a nyomtatvány kiadása köthető is egy nyomdához, vagy kiadásának támogatása az egyik uralkodóhoz, akkor sem ragadnak meg a művek a támogató egyedüli dicséreténél.

Mivel református teológiai végzettséggel, protestáns egyháztörténeti kutatásként készítettem a dolgot, ezért a királykérdés dilemmáit is ezzel a szemlélettel mutatom be. Nem vallási meggyőződésből, hanem módszertani szempontból fontos tisztázni, hogy a protestáns teológiában jártas kutató lévén a katolikus műveket nem tudom olyan mélységében értelmezni, mint a protestánsokat. S noha szerzőként törekedtem objektivitással megszólaltatni mindkét tábor, nyilvánvaló, hogy mind a problémafelvetés, mind a reformációról és felekezetekről alkotott értelmezés, mind a dolgozatban használt szakkifejezések a protestáns egyháztörténetírás hagyományai szerint jelennek meg.

Az aránytalanság azonban – miszerint több protestáns mű kerül bemutatásra, mint katolikus – abból fakad, hogy az alapkutatás fő vizsgálódási területe Bethlen Gábor és a hadjárata volt, valamint a hadjárat hatása a vallásügyre. Ez a kutatás szűkült le a nyomtatott forrásokra, majd a nyomtatott forrásokon belül a királykérdésre. A kutatás iránya indokolja tehát az aránytalanságot.

A kutatás előrehaladtával a királykérdésnek is lett egy még szűkebb vizsgálati területe: az érvelésben felhasznált bibliai példák és párhuzamok, igeszakaszok gyűjteménye.

A korabeli nyomtatványokra jellemző ugyanis, hogy az érvelésben három példát használnak: az antik örökségből, az egyházatyák írásaiból és a Szentírásból merítenek. Mindhárom örökség igen gazdag forrása a bölcsességnek, és a dolgozat kereteit meghaladná, ha mindhárom réteg bemutatásra kerülne, ezért kifejezetten csak a bibliai példák nyomán fejtem vissza az írók gondolatait. *A dolgozat célja, hogy ezekben a kiadványokban a politika-teológiai dilemma felkutatásán túl, a bibliai vagy történelmi párhuzamokat elemezze.*

A dolgozat szerkezete

Az elemzés évenként halad, átlagosan öt kiadványt kapcsolva egy-egy évhez. Az elemzés vezérfonalát minden esetben a nyomtatvány szerkezete, logikája határozza meg. Ezért az elemzés sokféle stílusban történik. Az évekről elnevezett fejezetek elején rövid történeti bevezető található, a fejezetek végén pedig rövid, összefoglaló jellegű mérlegelés olvasható.

A történeti bevezetők célja nem a tudományos leírás, hanem az olvasó figyelmének a királykérdés szempontjából legfontosabb események felé való (vissza)fordítása. A nyomtatványok ugyanis sok logikai utat nyitnak meg, a kronologikus sorrend azonban végig megmarad; a vitairatok, melyek egymásra reagálnak, vagy az azonos műfajú művek sem kerülnek egymás mellé az elemzésben.

A kiadványok elemzésének értékelésére a disszertáció harmadik nagy egységében, a *Szintézis*ben kerül sor. A szintézis tekinthető a dolgozat tézisének és összefoglalásának is egyben. A talált eredmények összegzésének értékelése a *Rabság* című részben található.

A források idézésének mennyisége a történész személyiségétől, ízlésétől, a témától, az iskolától, irányzattól is függhet, egységes álláspontot, szabályt nem találunk rá. Én – a disszertáció témájának szempontjából – a forrásidézetekkel bőségesen teletűzdelt leírást tartom jónak, mert a dolgozatban nem elsődlegesen a tartalom kerül elemzésre, hanem az érvelés: maga a logikai lánc. A jelzőket, az állítás és következtetés összekapcsolásának módját leginkább úgy lehet visszaadni az olvasó számára, ha magát a szerzőt idézzük, betűhű átírással. A történeti hűséghez való ragaszkodás megkívánja továbbá, hogy – ahol csak lehet – elsődleges forrásokból vagy a forrás kritikai kiadásából dolgozzunk.

A források közlésénél két belső szabály érvényesül. A lábjegyzetelés belső szabálya, hogy a dolgozatban egy mondaton belül szereplő, de a forrásban azonos oldalról származó idézetek után nincs minden esetben lábjegyzet, hanem csak a mondatban az utolsó idézet végén, vagy csak a mondat végén. Így tehát a mondat végén található jelölés a mondatban szereplő összes idézetre vonatkozik. Néhány esetben érvényes ez a szabály a mondat és bekezdés kapcsolatában is. Ha egy bekezdés egy nagyobb gondolattal foglalkozik, és logikailag egyértelmű, hogy a mondatok ugyanazon forrás ugyanazon részéről beszélnek, akkor nem mindig található minden mondat végén lábjegyzet, hanem a bekezdés végén található lábjegyzet érvényes az előtte szereplő néhány mondatra is. Ez a belső szabály arra hivatott, hogy a lábjegyzet mennyiségét mérsékelje.

Az idézetek és a mondattani írásjelek kapcsolatában is érvényesül egy belső szabály. Az írásjelek minden esetben az idézőjelek közé kerülnek: ez ugyan sérti az idézet pontosságát, de esztétikai szempontból helyesebb megoldás.

Kiadványok elemzése

1617
felekezetiiség

II.1.) *Felekezeti*

A vizsgált korszak vallásüggyel kapcsolatos kérdései mind az *1606-os bécsi békére* mutatnak vissza, valamint a *bécsi béke 1608-as koronázás előtti törvényekbe* való beiktatására. Az 1608-as koronázás előtti törvények első cikkelye így értekezik a vallásüggyről.

„... a vallás gyakorlata, úgy a báróknak, mágnásoknak és nemeseknek, mint a szabad városoknak és az ország összes karainak és rendjeinek, úgy a maguk, mint a fiscus fekvő jószágaiban; valamint a magyar katonáknak is, az ország véghelyein kinek-kinek a maga vallása és hite szerint; nem különben a mezővárosoknak és faluknak is, ha azt önkéntesen és kényszerítés nélkül elfogadni akarják, mindenütt szabad legyen; és annak szabad élvezetében és gyakorlatában senki senkit meg ne akadályozzon.”¹⁵

A törvény szövegébe a nemesek, városok és végvári vitézekén túl a mezővárosok és *falvak lakói* is belefoglaltattak. A törvénycikkely legvitatottabb pontja ez, hiszen az elv mellé a társadalom szerkezetében forradalmi változás kellett volna ahhoz, hogy a gyakorlatban megvalósuljon a földesúrral ellenkező jobbágy képe. A magyar földesúr a birtokán *főkegyúri joggal* is bír ez időben, s ahogy a középkorban rögzült eljárásból következik, a földesúr gondoskodik a birtokán lévő templomok állapotáról, azaz ő rendelkezik a templomok használatáról is. Kirívó és hosszabb távon fenntarthatatlan helyzetet okozna, ha a jobbágyok a templomok használata révén megkérdőjelezhetnék a földesúr hatalmát a saját birtokán.¹⁶

Érdemes ezt a kérdést párhuzamba állítani a *presbitériumok* felállításának kérdésével.¹⁷ A presbitériumoknál szintén látható, hogy a birtokosok, nemesek, városi előljárók nem engednek jobbágyokat a gyülekezet világi vezetői közé; s nem tudják elképzelni, hogy a presbitériumban egy asztalnál üljenek jobbágyaikkal.¹⁸ A presbitériumok példája jól mutatja, hogy még évtizedekkel később sem, egy felekezeten belül sem valósulhat

---

¹⁵ *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657. évi törvéncikkek*, fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat, 1900, 9

¹⁶ Vö.: PÉTER Katalin: *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága*, in: *Papok és nemesek*, Ráday Gyűjtemény tanulmányai, Bp., 1995.

¹⁷ Az első presbitérium 1617-ben Pápán alakul meg, Kanizsai Pálfi János vezetésével. SZABÓ Előd: *Katolikus restauráció a bécsi békétől a gyászévtizedig a Dunántúli és Felső-Dunamelléki református egyházkerületek területén*. Doktori értekezés, KRE HTK, 2010, 92-96. http://193.224.191.196:8080/phd/Szabo_Elod_Katolikus_restauracio.pdf, letöltve: 2015.09.18.

¹⁸ BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Gondolat, Budapest, 1945, 131-132

meg a társadalomban olyan szigorúan rögzült rend és hierarchia fellazítása, a szokások nem tudnak ilyen mértékben hozzáigazodni a lehetőségekhez a gyakorlatban.

Az 1608-as törvény szövegében azonban más bizonytalanság is rejlik. A szöveg nem tisztázza kellőképpen a *templomok ügyét*,¹⁹ hogy mi történik a protestánsok által már használatba vett templomokkal, s hogy valójában van-e joga egy protestánsná vált közösségnek kisajátítani egy régi katolikus templomot? Nem derül ki egyértelműen a törvény szövegéből, hogy *vallásszabadságról* van-e szó vagy *szabad vallásgyakorlatról*? A vallásszabadság azt jelentené, hogy senki nem kényszeríthető lelkiismeretével ellentétes vallási szertartásra, s a kérdés független attól, hogy melyik felekezetnek van a faluban, városban temploma; a szabad *vallásgyakorlat* megéléséhez azonban szükség van a gyakorlat megélésének helyéhez: a templomhoz.²⁰

A törvény szövegének bizonytalanságait az elkövetkezendő évek alatt felgyülemelő sérelmek mutatják majd egyértelműen, s a törvényiszöveg *értelmezése* állandó viták középpontjában áll az 1610-es években.

Mivel a törvény elődje, a bécsi béke egy bonyolult és hosszadalmas háborús konfliktus lezárására törekedett, így nem az uralkodó belátásán és az országgyűléssel való kiforrott egyezkedésén alapult. A Magyar Királyságot gyászosan sújtó tizenöt éves háború utolsó szakaszában Bocskai *karddal kényszerítette ki* a bécsi béke ezen pontját, ezért a XVII. század első felében is karddal kellett megvédeni azt. Újabb csatamezőkön megvívott harcokra és hadjáratokra volt szükség, hogy a protestánsok a törvénynek érvényt is szerezzenek, s hogy a törvényt az uralkodó valóban be is tartsa, be is tartassa. Mint arra Szabó Előd doktori disszertációjában rámutatott: *hiányzott a végrehajtó akarat*, végrehajtó erő a törvény szövege mögül; részben ezért is volt olyan rövid életű a béke, ezért is kellett harcok árán többször megújítani azt.²¹

A megkoronázására váró II. Mátyás kérdést intézett a katolikus egyházi vezetőkhez és tanácsot kért a készülő törvényiszöveg elfogadásáról. A protestánsok vallásszabadságát igenlő válasz meglepő módon éppen *Pázmány Pétertől*, a magyarországi ellenreformáció legkiemelkedőbb alakjától érkezett. Pázmány huszonegy érve az elfogadásra bízta a leendő

---

¹⁹ ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004, 194 (a kézirat 1948 novemberében készült el.)

²⁰ A kétféle értelmezésről lásd: PÉTER Katalin: *Pázmány Péter és a protestánsok*, in: PÉTER 1995, 184. BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*, Sárospataki Ref. Koll. Teol. Akadémiája, Sárospatak, 1995, 96. Nagy Géza a templomok ügyében „jogbizonytalanság”-ról ír. Ld.: NAGY Géza: *A református egyház története 1608-1715*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, 81-83

²¹ SZABÓ 2010, 40-47

uralkodót, és ezzel szemben csak tizenegy érvet hozott a szöveg elfogadása ellen. Bibliai és történelmi példákon keresztül bizonyította, hogy jobb a már meglévő helyzethez igazodva a békekészség érdekében cselekedni, mint az eretnekek elleni üldözéssel járó háború.²² A jezsuita szerzetes, mikor a protestánsok mellett érvel nemcsak a belső békétlenségtől félti az országrészt, hanem attól is, hogy a protestáns rendek politikájukban végül a török hatalomhoz közelednek majd.²³ Pázmány a protestantizmus elterjedését reálisan mérte fel,²⁴ számolt vele, mint egy olyan létező valóság, amellyel együtt kell tudni élni. Sosem javasolta az eretnekek teljes kiirtását, mint a XVII. század második felének katolikus egyházi vezetői, viszont számolt azzal, hogy a katolikus vallás újra teret tud majd nyerni, és a földesurak rekatolizációjával visszaállítható az országban a római katolikus egyház dominanciája.²⁵

II. Mátyás pedig, miután mérlegelte a tanácsokat, elfogadta a protestáns rendek kérését. Ezzel személyében egy olyan király kerül a magyar trónra, aki képes volt kompromisszumokkal kormányozni, s aki a rendeknek tett engedmények mellett²⁶ a Szent Korona hazahozatalával is kifejezte elkötelezettségét az ország lakói iránt. A rendek alkupozióját, vagyis erejét mutatja, hogy sikerült feltételekhez kötniük a koronázást, és Mátyásnak ezért kell felelni a koronázás előtti törvények tiszteletben tartására. Ezek a törvények akár egy *hitlevélnek*, az első ilyen jellegű hitlevélnek is tekinthetők.²⁷

1608-ban az erőviszonyokat tekintve a mérleg egyik serpenyőjében a törvény szövege áll, amely még bizonytalanságai ellenére is hatalmas győzelmet jelentett a protestánsoknak. Erős politikai pozícióban lévő protestáns nemesség sorakozott mellette, ahogy mellette állt II. Mátyás és a neki tanácsot adó Pázmány is. A másik serpenyőben azonban egy mindezeknél erősebb hatalom állt: *V. Pál pápa* személyében. V. Pál pápa (1605-1621) hallgatólagosan ugyan elfogadta az 1608-as törvényt, amelyről részletes tájékoztatásban részesült Forgách Ferenc érsektől, de mikor a katolikus egyházi vezetők 1609 márciusában megtartott nagyszombati gyűlésük után tiltakozó iratot intéztek az uralkodóhoz, később pedig a bíborosi kollégiumhoz, a pápa elrendelte az erre vonatkozó iratok összegyűjtését és a helyzet

---

²² BITSKEY István: *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Universitas Kiadó, Bp., 2015, 18

²³ BITSKEY 2015, 21

²⁴ R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában*, in: *Europica varietas – Hungarica varietas*, Akadémia Kiadó, Bp., 1994, 46

²⁵ PÉTER Katalin: *Pázmány Péter és a protestánsok*, in: PÉTER 1995, 182-183

²⁶ BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608-1918*, Napvilág Kiadó, Bp., 2008, 55-56

²⁷ TRAJTLER Dóra Ágnes: *Az 1608. évi dekrétum első törvénycikkelye – protestantizmus és Szent Korona-tan*, in: *„Vidimus enim stellam eius...” konferenciakötet*, szerk.: SZÁVAY László, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011, 483-484

kivizsgálását.²⁸ A római inkvizíció tehát felülvizsgálta II. Mátyás döntését, és felülvizgálatával felborította a Magyar Királyságban létrejött egyensúlyt.

A bíborosi kollégiumhoz benyújtott iratban a katolikus egyházi vezetők az 1608-as törvényeket „a katolikus egyház hajótöréseként” és az „egyház jogainak kiforgatásaként” értelmezik.²⁹ „Támogassatok” minket – kéri a vezetők, hogy a „királyt [II. Mátyást] az Apostoli Szentszék tekintélyével az eretnek őrzöngés visszaszorítására és a gonosztettek felszámolására ösztönözzétek, és arra intsetek, hogy az egyház békéjét helyreállítsa, s magát Szent István király méltó utódának mutassa.”³⁰

V. Pál úgy rendelkezett, hogy az országgyűlés által meghozott törvényeket nem lehet kötelezővé tenni az egyháziak számára; azok érvénytelenek. Róma hatása az 1609-es pozsonyi országgyűlésen mutatkozott meg. Zsilinszky megfogalmazása szerint: „belső megnyugvás nélkül lépnek békére... A béke csak papíron volt meg; a törvény csak holt betű maradt.”³¹ Ezért mellőzik 1609-ben a vallásügy tárgyalását, vagy ha mégis sor kerül rá, úgy a katolikus tanácsosok külön felterjesztésére próbálják a tized ügyét, a szuperintendensek ügyét, valamint a birtokügyek rendezésével a protestantizmus hirtelen előnyét visszafordítani.³²

A pápa politikai hatalmán túl lelki hatalmával is élt, mikor megtiltotta II. Mátyás minorita gyóntatójának, hogy a királyt feloldozza. Ezzel az *excommunicatio veszélyébe* került a király, s féltő volt, hogy mindez a napvilágra kerül húsvétkor, mivel feloldozás nélkül nem járulhat majd a húsvéti áldozáshoz. 1609. május 14-én oldozta fel Mátyást gyóntatója, de azzal a feltétellel, hogy Mátyás elismeri tévedését és megesküszik rá, hogy visszavonja a törvényeket.³³ A kényszer több oldalról érte Mátyást, aki nemcsak a magyar politika frontvonalán volt kénytelen egyensúlyozni ebben a pápa által előidézett helyzetben, hanem a Német-római Birodalom politikai színterén is. Mivel Mátyás a német-római császári címre is pályázott, sem politikai ellenfelei, sem a protestáns választófejedelmek előtt nem derülhetett ki a Rómával való átmeneti fagyos viszony.

„Annak egyik legfontosabb okát ugyanis, hogy a protestantizmus 1608. évi törvényekben testet öltő teljes körű diadala után egy évvel az 1609-es országgyűlésen egy kibontakozó és számos sikert elkönnyvelő ellenreformáció tudott megjelenni, a római

---

²⁸ TUSOR Péter: *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, in: *Aetas*, 2000/4, 91-94

²⁹ TUSOR 2000, 95

³⁰ TUSOR 2000, 95

³¹ ZSILINSZKY Mihály: *Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez*, MTA, Bp., 1882, 1

³² ZSILINSZKY, 1882, 9-36

³³ TUSOR 2000, 97-102

inkvizíció – részleteiben és súlyában most először rekonstruált – hatékony nyomásgyakorlásában találhatjuk meg.”³⁴

Protestánsok

A protestáns szó használata több okból indokolt a disszertációban. Egyrészt a reformáció követői a 17. század első évtizedeiben identitásuk jelentős részét még a római katolikus egyház tanai, liturgiája, szokásai elleni tiltakozás alapján fogalmazták meg, azaz protestálnak. Másrészt a prédikátorokra *wittenbergi tanulmányaik nyomán*, ahol valamennyien David Pareus ószövetség majd újszövetség professzor tanítványai, az *irénizmus* eszméje hat. Az irénizmust képviselők igyekeznek a lutheri és helvét irány közös pontjaira fókuszálni, a két irány képviselőit összebékíteni és egységes teológiai gondolkodást létrehozni. Alvinci Péter, Kecskeméti Alexis János, Milotai Nyilas István a wittenbergi egyetemről Pfalz protestantizmusát hozzák haza, s Luther városában teológiai kurzusaik anyaga leginkább a *II. Helvét Hitvallásra* épülnek.³⁵

A különböző irányzatok képviselőire egyaránt használt protestáns szó a korabeli római katolikus írók szempontjából is helytálló, abban a tekintetbe, hogy egy kalap alá veszik a reformáció különböző irányzatához csatlakozókat: ők ugyanis a reformáció minden irányzatát eretneknek hívják, s mint bárányok közé lopakodó farkasok jellemzik őket.

A kisebb, egy-egy parókián kialakított *könyvgyűjtemények* esetén sem lehet mindig a művek alapján megmondani, hogy melyik felekezethez tartozott a lelkipásztor.³⁶ Az énekeskönyvek, imádságoskönyvek kiadásánál hasonló bizonytalansággal találkozunk: a protestáns gyülekezetek közösen használják őket, eleve is *közös használatra készülnek*.³⁷

További indokot jelenta protestáns szó használatára, hogy a hadjáratok idején a kálvinista erdélyi fejedelem indul a Magyar Királyságban főként lutheránusokat jelentő új vallás követőinek megsegítésére. A *politikában* reformátusok és evangélikusok *együttes erővel küzdenek jogaikért*.

---

³⁴ TUSOR 2000, 103

³⁵ HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, in: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980*, Bp., 1982, 243-347

³⁶ MADAS Edit – MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig*, Balassi Kiadó, Bp., 2003, 168

³⁷ PAVERCSIK Iona: *Evangélikus, református vagy protestáns?* In: *Fejezetek XVII. századi nyomdászatunkból*, szerk.: P. VÁSÁRHELYI Judit, OSZK, Osiris, 2001, 95-122

II.1.1.) Száz éves a reformáció: ünnep és önértelmezés³⁸

/Szenci Molnár Albert (transl.): *Postilla Scultetica*,
Kopcsányi Márton: *Az evangéliumok es epistolak*,
Szenci Molnár Albert (transl.): *Secularis concio euangelica*,
Milotai Nyilas István: *Az mennyei tudomány szerint valo irtovány/*

„Az io Atyafiak ez elmúlt eztendőbe, niluan megh mutatak, hogy az eo vallafoknak nincz tób zaz eztendeyenel; miuel hogy Luther Martonnak, eoruendetes eztendőket ket innepel varmegyekbe büntetes alat hirdetenek, vgy hogy azokon a napokon femmi fele uigafag tetél fe lakodalom ne lenne, Hol talalyak fél ezt a Bibliaba? Ez nem ember zerzefe? ”³⁹ – teszi fel a költői kérdést a kegyes olvasónak Vásárhelyi Gergely jezsuita szerzetes. Rosszalló megjegyzése igen fontos számunkra, mert ez az egyetlen utalás a régi magyarországi nyomtatványokban, amely megemlíti, hogy 1617-ben, a reformáció száz éves évfordulójakor *tartottak ünnepet a protestánsok*. Ennél többet azonban nem árul el a szöveg, így nem lehet beazonosítani, hogy vajon mely vármegyeék adtak ki a centenárium kapcsán ilyen utasítást.

Ha az ünnep megtartásáról bővebb információ nem is áll rendelkezésre, az évforduló ténye és értelmezése azonban több kiadványban is megjelenik. Milotai Nyilas István *Az mennyei tudomány szerint valo irtovany...* című művében,⁴⁰ Kopcsányi Márton evangéliumi és levélbeli válogatott ígészakaszokat tartalmazó művében,⁴¹ valamint Szenci Molnár Albert⁴²

³⁸ Ez az alfejezet hasonló formában megjelent: TRAJTLER Dóra Ágnes: *A centenárium. A reformáció százéves évfordulója a régi magyarországi nyomtatványok tükrében*, in: *Credo XX.* (2014/4), 20-28

³⁹ VÁSÁRHELYI Gergely (transl): [1] Kereztieni tudomanynek reovid summaia Canisivs Petertol iratatot es jesvitak szerszetibe Vasarheli Gergeli által megh magyaraztatot. – [2] (Egy nehany teveligeo kerdesekre reovid keresztyeni feleletek.) Bécs, 1617, 718. (RMNY 1128, RMK I. 472) Ez a mondat a műben a Canisius-fordítás és az énekszövegek között található, a formájában jól láthatóan elkülönülő négy oldalas részben (718-722). Ezen a pár lapon Vásárhelyi Gergely Luther személyét marasztalja el, és a reformátor követőinek érveit próbálja megcáfolni. A fent említett idézettel kapcsolatban nem említi, hogy mely vármegyéről van szó; nem derül ki, hogy melyik országrészről ír; s hogy magyar lakta területre gondol, az is csak a „vármegye” szó használata miatt feltételezhető. **Vásárhelyi Gergely:** (Marosvásárhely 1561 – Kolozsvár 1623.) *Jezsuita szerzetes, hitszónok*, Alsó-Lendva, Pécs, majd 1617-től Gyulafehérváron szolgál papként, ahova Bethlen Gábor kérésére érkezett (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, Hornyánszky, Bp., 1891-1914, továbbiakban: SZINNYEI). Diplomáciai munkát is ellátott: járt követségben a töröknél, közvetített Bécs és Bethlen Gábor között (*Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk.: PÉTER László, szerk.: GAJDÓ Tamás et al., Akadémia Kiadó, Bp., Martonvásár Akad. Ny., 2000. Továbbiakban: ÚMIL). Munkásságáról bővebben: HOLL Béla: *Vásárhelyi Gergely pályája*, in: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1983. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, I/1-2. Kiadja: BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, Bp.-Szeged, 1990

⁴⁰ Milotai 1617

⁴¹ Kopcsányi 1617

⁴² **Szenci Molnár Albert:** (Szenc 1574 – Kolozsvár 1634.) Református „vándortudós,” teológus, nyelvész, kiterjedt munkásságú irodalmár, bibliafordító. Kálvin Institutio c. művének valamint a genfi zsolnároknak magyar nyelvre fordítója, szótár és imádságoskönyv író. Felsőfokú tanulmányait Heidelbergben, Strassburgban, Herbornban végzi. 1617-től Oppenheimben rektor, a hadjárát időszakában Heidelbergben él, ahonnan a város pusztulását követően 1622 őszén Hanauba költözik. *V. Frigyes és Bethlen Gábor is a pártfogója. Bethlen 1624-ben fogja hazahívni, nyomdát és segédeket ígérve számára, hogy munkájával a hazai könyvkiadást segítse és*

két, Oppenheimben nyomtatott kiadványában található említés a reformáció száz éves évfordulójáról.⁴³

A felsorolt írók reagálnak az évfordulóra, amely – ha nem is társul hozzá országosan ünnep, vagy katolikus szemszögből nem is tekinthető ünnepnek – elgondolkodtat; visszatekintésre, értékelésre, önértékelésre készíti az írókat és az olvasókat egyaránt. A protestáns felekezetek önmagukról alkotott képében a hitvallások mentén határozott kijelentések találhatóak, emellett azonban az identitáskeresés bizonytalansága is átszűrődik a műveken. 17. századi elődeinknek a hitviták korában kellett megfogalmazni, hogy miért alakultak ki felekezetek, s hogy azok miért szilárdultak külön egyházzá. Továbbá a katolikus írók felől érkező legsúlyosabb vádakra is válaszolni kellett, amelynek központi kérdése így szólt: hogyan lehet Istentől valónak tekinteni (fenntartani és ünnepelni) egy olyan „újítást”, mely végül megtörte az egyház egységét?

A bizonytalanság érthető, a kérdés nehéz.⁴⁴ A protestánsok önmeghatározásának alapeleme a tiltakozás, az ellenreakció. Ez a tiltakozás a protestáns felekezetek eredettörténetének eltörölhetetlen része lesz, s így azok mindig kapcsolódni fognak a 16. századi katolikus egyházhoz, és annak bírált gyakorlatához; kapcsolódni fognak a bírálathoz is, a szakadáshoz is, amely ugyan nem cél volt, de egy mind a mai napig vissza nem fordított eredmény lett. A kérdés tehát egy újabb kérdésben folytatódik: mi volt olyan fontos Luther, Zwingli és Kálvin követői számára, hogy inkább vitték az – Anyaszentegyház testén mély sebet ejtve – szakadásig a tiltakozást?

A három protestáns és egy katolikus kiadvány elemzésével nagy mennyiségű információ nyerhető a felekezetek korabeli önértelmezését illetően. A disszertáció célkitűzésének megfelelően kiemelkedik egy szempont, egy kedvelt téma, amely az önmeghatározással együtt kerül elemzésre, illetve az *önmeghatározásnak igen hangsúlyos eleme: az Isten eszközeként elhívott, hatalommal bíró és cselekvő ember képe.*

---

gazdagítsa. Bőv.: P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*, Universitas Kiadó, Bp., 2006. Uő: *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Akadémia Kiadó, Bp., 1985. SZABÓ András: „*Bizontalan helyeken búdosunk*” – *Szenci Molnár Albert a magyar és az európai szellemi életben*, Dunaszerdahely, Komárom, 2011.

⁴³ A *Postilla Scultetica* Abraham Scultetus cseh protestáns prédikátor igehirdetéseit tartalmazza egy egész egyházi esztendő felölelően: Szenci 1617. Szenci Molnár Albert másik – már 1618-ban megjelent – műve is ehhez a fejezethez kapcsolódik, mivel az ünnep témájával foglalkozik: Szenci 1618. Szenci és Scultetus barátságáról és a *Postilla Scultetica*-ról részletesen ld.: P. VÁSÁRHELYI Judit: *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Akadémia Kiadó, Bp., 1985, 33-36

⁴⁴ Kik vagyunk mi? Ugyanezt a kérdést veti majd fel a jelenkori egyház is: immár ötszáz év áttekintésére készülve, 2017-ben és az azt megelőző években. A bizonytalansággal való küzdelmet a jelenkori hívő sem kerülheti el, hiszen nap mint nap gúnyolódik hasonlóan hangzó kérdéssel a jelenkori szekularizált világ: elhalványítva mindent, ami érték; remélve, hogy végül az istenhit „irrelevanciába halványul.”

Jósiás király

Scultetus⁴⁵ ünnepi prédikációja Szenci Molnár Albert fordításában olvasható, amelyben a cseh prédikátor Jósiás király reformjával hasonlítja össze a reformációt. Az ünnepi istentiszteletre⁴⁶ választott textus az 1Kir 23,1-4-ből való: Jósiás – a templom renoválása közben – találta meg a törvénykönyvet, a Deuteronomiumnak, az 5Móz könyvének magvát. Mikor a király rádöbben az irat fontosságára, megszaggatja ruháit, bűnbánatot tart, és vallási reformmal próbálja megtisztítani a templomot és ezáltal az istentiszteletet. Az idegen népektől átvett kultusz elemeit kivonja onnan, a páska ünnepét pedig úgy tartatja meg, ahogy az Írás mondja. Jósiás alakjában egy olyan királyt tisztel az ószövetségi és a keresztyén hagyomány is, aki felismerte az Írásban megjelenő isteni akaratot, és hatalma által véghezvitte a reformot.

„Az nagy inség és nyomorúság az melly alatt az anya fzent egyhaz nyavalygott az Papiftaffagban, jőbban loha ki nem jelentethetic, mint ha meggondollyuc, melly gonofzul volt dolga az Sido anya fzent egyháznac, midõn az tõrvénynecc könyve elveszett volt. Három kivaltképpen valo terhes nyomoruságoc fanyargattyac az népet legkeményebben: Az *Bálványozas, Babonaffag, és az Kegyetlenfeg.*”⁴⁷

Scultetus szerint, mielőtt a Deuteronomium előkerült volna, a zsidóság éppoly tévelygésben élt, mint a reformáció előtti egyház. A babonaság felsorolásában a népi

---

⁴⁵ **Abraham Scultetus:** (Grünberg/Szilézia 1566 - Emd 1624.) *Református teológus*, nevéhez több kiváló homiletikai, patrisztikai, egyháztörténeti és exegetikai munka kötődik. Egyetemi tanulmányit Wittenbergben és Heidelbergben végzi. Szolgálatát a Klosterkirche lelkészeként 1593-tól 1600-ig látja el az egyházi tanács tagjaként, IV. Frigyes választófejedelem udvari prédikátoraként. 1612-ben Scultetus részt vesz V. Frigyes angliai esküvőjén. 1618-ban hívták meg a Heidelbergi Egyetem teológiai professzorának, majd részt vett a Dordrehti Zsinaton, ahol december 15-én egy nagyhatású ünnepi beszédet tartott a 122. zsoltárból, amelyben az egyetértésre buzdította hallgatóit. *1619 júliusában Frankfurt am Main-ba küldték a választófejedelem megválasztásának napjára, ahol éppen a cseh-kérdés volt soron, és ahol V. Frigyeset cseh királlyá választották: ünnepi istentisztelet zárta az ünnepélyt, amelyen Scultetus prédikált.* Nevezetes prédikációjában a 20. zsoltárt vette alapul. V. Frigyes rendeletére a prágai templomokból a képeket 1619 decemberében távolíttatta el, s ekkor prédikált Scultetus a képek ellen, a 2Móz 20,4-6 alapján. A fehérhegyi csata elvesztése után, Scultetus Heidelbergbe menekült, ahol ismét megkezdte professzori működését. De alighogy megérkezett Heidelbergbe, a városban megjelentek a császári erők, ezért kénytelen volt tovább menekülni. 1622 februárjában V. Frigyes engedélyével meghívást kapott szülővárosába, Emd-be, az ottani református gyülekezet vezetésére. S itt halt meg 1624-ben. (*Allgemeine Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz79822.html>. Letöltve: 2016.09.07.)

⁴⁶ A reformáció száz éves heidelbergi évfordulójáról: P. VÁSÁRHELYI 1985, 44kk

⁴⁷ Szenci 1618, 12

vallásosságból vett példák a hivatalos, vezető egyházi elittről mondottakkal vegyülnek.⁴⁸ Scultetus szerint: a Jeroboám idején megerősödött bálványozás (1Kir 2) hasonló a katolikus szertartáshoz, ahol legendákból, fabulákból prédikálnak.⁴⁹ A kegyetlenség ábrázolását a pápa hatalmával köti össze, s azt mondja, hogy a pápa fegyverrel és a kiátkozással tudta elérni, amit akart: rendeletekkel és törvényekkel „embereknek lelkeket győtrőtte, és kinozta.”⁵⁰ böjtöléssel, a papok házasságának megtiltásával, a lelkiismeret megkötözésével, a haláltól és az örök kárhozattól való félelem keltésével.

„Nem keveffeb vig öröm támadott, ez előtt fázaz efszendővel, itt az mi édes hazánkban, ez Nemet Országban, holott az őo [sic!] és uy Testamentum könyvei, mellyec foc időktől fogva, az pad alá vóltac vettetve, ifmét elő vétettenéc, és az Euangeliomnac tífzta tudományá fényes nappali világra hozattatnéc.”⁵¹

Ahogy az újra megtalált szent szöveg az Ószövetség népét is visszavezette a szövetséghez, úgy Luther (újra) felfedezi, amit a Szentírás üzen az embernek. Így Isten ígérete és kegyelme is újra az emberé lehet, az emberi szív és értelem legelső és legvégső reménységeként.

„Nem tudtác az emberec, mit ígért legyen az Ur Isten minékünc embereknek, az ő Kötésében, nem tudtác aztis, mire kötelezte vizfontag az ember magát az Ur Istenec...”⁵² Szenvedtek az emberek haláluk előtt, féltek a kárhozattól. Mert mikor az ember az Úr ítélő széke előtt állni fog, vádolja majd őt Mózes a törvény által, és vádolja a Sátán, és a lelkiismeret. Egyetlen kiút van, ha a vádlott *tud* az „Appellatio” lehetőségéről.

„Ez ez szép mesterségec ez Euangeliom követőinec, az mellyről ember az Papifitáságban igen keveffet, avagy femmit nem tudott, és még moft fem tud femmit: hogy az Isten itilő fzéki előtt, illy szépen kellene apellálni az Mofefről az Christusfra, az Sinai hegyről, az Sion hegyére; az tiz parantfolatrol az hitnec ágazatira: az melly APPELLATIOBAN áll az mi fzívünknek, és Lelkeinc efméretinec fő vigasztaláfa.”⁵³

Ahogy Isten népe – Jósias király rendelete által – megerősíti magát a szövetségben, úgy az idegen kultusz elemeit is felismeri és liturgiáját is képes megtisztítani. Hasonlóan tisztulnak meg a reformációban a szövetség jelei (úrvacsora és keresztség) azaz a szentségek az Írás eredeti nyelven való értelmezése által, és hasonlóan kerülnek ki a Jahve-kultusztól

---

⁴⁸ Szenci 1618, 15

⁴⁹ Szenci 1618, 16

⁵⁰ Szenci 1618, 20

⁵¹ Szenci 1618, 11

⁵² Szenci 1618, 21

⁵³ Szenci 1618, 27

idegen elemek a templomokból. Jósias király az Istentől kapott hatalmat arra, hogy népe fölött uralkodjon. A hatalommal azonban felelősséget is kapott, amely csak tettekben mérhető. A Biblia pozitív szavakkal emlékezik meg róla, mert cselekedett és rendeleteivel elindította a vallási reformot.⁵⁴

Szent István király

Katolikus oldalról – a protestantizmus ellenpéldájaként – ismét egy királlyal találkozunk. Egy olyan királlyal, akit minden magyar elismer és a legnagyobbnak tart. Kopcsányi Márton ferences szerzetes⁵⁵ *Evangéliumok és epistolák* című művében államalapító Szent István királyt hozza a katolikus hívők számára példaként. Előtte azonban a száz éve történt reformációról, azaz a szakadás okáról ír:

„Minek vtánna az utólfó fáz efzendeó forgáfba, 1527. efztendeó vtánn, á fzakadafra lázzafztó vy tanittók Magyar orfzágba férkezének: és à ROMAI Anyafzentegyház éretelme ellen à Lutheriftak es Caluiniifták kezdték à fzent iráft idegen magyarázatra cfígázni: látúánn à kőfflegh, hogy mindenik párt à külsô feó feó rendenn valóktúlis támogattatik: egynek kezdé tartani, akar mely Praedikátortul tanúlna. Mert egy (vgymond) az Euangelium, és annyi feó ember érti az igazságot. Laffan laffan ezek à Praedikatorok fok féle káromkodáfinak helt aduán, vgy annyéra el vadúlának fokann à Romai hitteúl, hogy nemis akarnak arról értekezni.”⁵⁶

Így kezdődött a romlás Kopcsányi Márton szerint. Könyvét 1617-ben adták ki, az 1616-os első kiadás után másodszor. A dátum, melyet említ, nem elírás és nem nyomdahiba, művében több helyen is az 1527-es dátum szerepel. Kopcsányi reagál az évfordulóra, de ezzel a dátummal a „szakadást” Mohács utánra teszi, ezzel mintegy egymás mellé helyezve a török

---

⁵⁴ Sem az ószövetségi, sem a reformáció korában élt ember világképében nem válik el politika és vallás. Hiszen mindkettő a közösségről szól, s mindkettőnek az a természete, hogy az élet valamennyi területére kihat. Politika és vallás kapcsán a felvilágosodást megelőző korokban nem lehet összefonódásról sem beszélni, mert e kettő az emberek világról alkotott felfogásában szét sem vált. Csak intézményi szinten van értelme külön említeni őket.

⁵⁵ **Kopcsányi Márton:** (Kopcsány 1579 – Kismarton 1638.) *katolikus egyházi író és versszerző*. Esztergomi kanonok, majd 1608-tól ferences szerzetes. 1617-ben Győrben a ferences kolostor első előljárója. Művei ellenreformációs szemléletűek, melyekben a középkori ferences hagyományt közvetítette. Célja volt, hogy a legszélesebb néprétegeknek írjon (*Új magyar életrajzi lexikon*, főszerk.: MARKÓ László, m.társak: BALÁZS-ARTH Valéria et al., M. Kvk. Bp., 2001-2007. Továbbiakban: ÚMÉL). Verseiről ld.: *Régi Magyar Költők Tára* XVII./7. *Katolikus egyházi énekek*, sajtó alá rendezte HOLL Béla, Akadémia Kiadó, Bp., 1974, 430kk. KOPCSÁNYI JÁNOSNÉ SCHÜRZ Erzsébet: *Kopcsányi Márton életrajza és irodalmi munkássága*, Bp., 1934

⁵⁶ Kopcsányi 1617, azon belül: *Az igaz keresztyeni és apostoli hitnek esmeretireöl*. Számozatlan lapok, a hivatkozás pontossága érdekében írok oldalszámot. Kopcsányi 1617, (Az igaz keresztyéni) 1

és a hitújítók okozta pusztítást.⁵⁷ *A káros újítások háborús időben való megjelenése* – az író szerint – egyúttal azt is igazolja, hogy Isten nem küldhette sem Luthert, sem Kálvint. Bár a tanaikkal is vitatkozik, és Luther személye ellen több indokot is talál, amelyek egy katolikus hívő számára már elég meggyőzőek volnának, az egyik központi érv mégis az a két reformátor ellen, hogy tanításuk háborús időben jelent meg az országban. A középkori Magyarországon a vallási törvényeket csak az állam által, tehát a király és a papság által elismert úton lehetett meghozni, de Mohács után, majd pedig a kettős királyság idején ezek a biztosítékot hordozó személyek, intézmények eltűntek, megsérültek, vagy teljesen átalakultak.

„Eot Báz Eftendeigh cfak egy vallás, egy hit volt: à Romai Papa engedelmeflége alatt egy Biuel Lélekkal Bolgál vala ezt orbágoth gazdakfággal és békefeggel. De mihelt 1527. eftendöbe, le vágattatának Mohacs mezeiën à Püfpökök, és à Luther s' Caluinus métele kezdé dögleletni à Chriftus nyaiiát; mihelt bé férkezének à vißauonyás alatt à Bárány börrrel béllett Farkafok, és az emberek kapának az vyifágokann el veßteók fok végh házainkat, orbagunk pußtittáfara à mi nemzetünk à Pogány Törököt, Tatart ki hozá; egy máft ißonyatos kegyetlen vérontaffal el fogyatá; tüzzeal vaffal az egéß orbágot el pußtitta. Nem emlekezem à több megh mondthatatlan infégekreöl. Ez leön gyümölcse az vyi valláfoknak.”⁵⁸

Mohács és a reformáció együttes megjelenítése, a törököt az új vallás gyümölcsének tartva, magától adódik a párhuzam: ha a vallás megromlása az ország romlásához vezetett, olyan példára van szükség, ahol a kettő szétválaszthatatlanul együtt volt. Az államalapító király, Szent István idején, a magyarság és az egyház együtt épült szilárd talajra, ezért őt lehet példaképnek állítani, valamint a részekre szakadt Magyarország ellenpéldájává tenni.

„Eleoßeor azert tudnunk kell. Hogy à Magyar nemzet Sz. Iftuán király alatt vötte bé ez Euangeliummal à hitet, vrunk Bűletéfe vtán 990. eftendöben, à hetedik Benedek Pápa ideiébbenn, ki ennek à Nemes orbágnak Angyali ielenés által küldé az mostani fok idegen helenn forgott Sz. Koronat: à mint fel iedzette à Nagyfágos Reuay Péteris (à Sz. koronának egyk orizóie) à koronáról ßerzett kõniuébe.”⁵⁹

Az angyali kéz által megformált Szent Korona eszménye megerősíthette a római katolikusokat hitükben. A korona a vallás mellett egy egész államot igazol, az isteni gondviselés és a keresztyén Európához való tartozás jele. Ezt a gondolatkört Kopcsányi

⁵⁷ Kopcsányi1617, (Az igaz keresztyéni) 7-8

⁵⁸ Kopcsányi1617, (Az igaz keresztyéni) 8

⁵⁹ Kopcsányi1617, (Az igaz keresztyéni) 5, a szerző több helyen hivatkozik Révay Péter koronaőr 1613-ban megjelent, Szent Koronáról írt művére.

protestáns szerzők írásainak idézetével is alátámasztja, mert a magyar korona közös kincs, régre nyúlik vissza, olyan időbe, amelyet mindegyik felekezeti hősöknek tart.

„Azért a Magyar nemzet az igaz es Apostoli hitre tért a pogányfágl [sic!] (nemis vihette Isten őket egy vakfágról más vakfágra)... Minek vtanna (vgymond) a Magyar nemzet az Isteni gondviselés által el hagyuánn a pogánifágnak fetétfégét a keresztények közibe bámláltatott, az egész Europeanak öröme león ez a megh téres, és a hiuek neuelkedéfére: mert a Christus hiti (vgymond) minden iobágos cfelekedeteknek fundamentoma. Christus Fides virtutum omnium est fundamentum. Szenci Molnár Albertis az ű Dictionariumiaba in Epist. Nuncup: dicféri Sz. Iftuán királyt monduánn, hogy ű alatta tért a Magyar nemzet a Christus hitire.”⁶⁰

Kopcsányi párhuzama azért is meggyőző, mert már István királynak is választania kellett a vallásügyet illetően, miszerint a nyugati kereszténységhez csatlakozik. Az Európához való tartozás éppen annyira elemi kérdés a 17. század elején, mint István király idejében, s valóban az ország megmaradásának kérdésével függ össze. Míg az államalapító király segítséget kapott a térítéshez és az ellenzék leveréséhez, az uralom megszilárdításához, addig a Magyar Királyság segítséget remél a pogány törökök elleni küzdelemben, valamint az eltévelyedett protestánsok visszatérítésében.

„Harmadbor tudnunk kell. Hogy az a Christus hiti a melyre megh tértenek a pogányfáglból a Magyarok, ROMAI hit vólt, melynek az béles vilagon való hirdetéféért hálát ad Istennek bent Pál a. Nem volt foza Romában az Euangeliumnak bé vetele vtann egyeb hit az moftaninál (mellyet moftan Papista hitnek kereszteltek az vyi hitűek. Azert tanúld megh hogy (a mint nagy bépen bizonyttya a Geonczu Caluiniſta Praedikatoris, Székely Iftuán az ű Kronicaiaba) a Magyarok, *csak ROMAI keresztényeknek lőnek.*”⁶¹

---

⁶⁰ Kopcsányi 1617, (Az igaz keresztényi) 5-6. Szenci pedig Werbőczyre hivatkozik, aki István királyt „népünk boldogságos apostolának nevez”. *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, szerk.: TOLNAI Gábor, VÁSÁRHELYI Judit. A Dictionarium Ungarico-Latinum (1604) ajánlólevelét ford.: BORZSÁK István, Magvető, Bp, 1976. 179. Szenci nem a koronát bántja, hanem a Mária-kultuszt. Balásfi a Felelet-ben azt mondja, hogy nem pontosan idézi Bonfini Szenci. „Ezért küldötte volt a pápa azt a bizonyos angyali kéz csinálta koronát Szent István királynak, hogy aztán egész Magyarországot Szűz Máriának hagyományozza.” *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, 1976, 310

⁶¹ Kopcsányi 1617, (Az igaz keresztényi) 6

„Euangeiomos vólte szent Davidis” avagy „mellyk hitet vallotta légyen Sz. Iftuán király”?⁶²

Mindkét kérdés egy azon töről fakad; és nekünk pedig, 21. századi – a történelmet kritikusán, a felekezeti adottságokat pedig ökumenikus békességgel tudomásul vevő – keresztyéneknek magyarázatra szorul. Az első kérdés, miszerint protestáns volt-e a zsoltsárszerző próféta és szent(!) király, Dávid – Scultetus igehirdetéséből való, ő egy 1539-es berlini prédikációt idéz. A második kérdés pedig, hogy (ugye) katolikus volt Szent István király, Kopcsányi könyvében olvasható.⁶³ Mindkét kérdés célja az, hogy példát keressen a hívek számára, és hogy a Biblia és a történelem, egyháztörténet tekintélyével válaszoljon a hitújítás által felvetett kérdésekre. De bármely 1517 előtt uralkodott király esetében igaz, hogy a példát át kell értelmezni, a királyok köré épített kultuszt pedig új elemekkel kell bővíteni.⁶⁴

„Efmértem oly embert, à ki cfak azt kiuánta érteni, mellyk hitet vallotta légyen Sz. Iftuán király: mert (vgymond) az volt az igaz hit. Sz. Iftuan Király azért Romai kereftyén volt (kit mostan ha élne, Papiftának hinának) mert az ű Decretumiabánn azt paranfollya...”⁶⁵ – s a dekrétum ismertetése következik.

Kopcsányi három protestáns választ közöl erre, amelyekkel ő találkozott: a lutheránusok szerint István király idején az ország tudatlanságban volt; a kálvinisták szerint az első király részben római katolikus, részben kálvinista volt; s van olyan válasz is a kérdésre, mely szerint István alatt valóban „Christus hitire tért” az ország, de a pápák később „el nyomták vólt az igazlágot à Bibliát à pad alá vetették vólt: Az Anyaßentegyház el téuelyedet vólt...”⁶⁶

Dávid király viszont az idős, berlini prédikátor szerint, ha ma élne, bizony protestáns volna, hiszen ő maga tanítja első zsoltsárában, hogy miként kell „euangeliomosnak” lenni: „Előfzer, az tudománymac kell igaznac es tiftánac lenni: Annakutánna az tudomány

⁶² Szenci 1618, 32-33

⁶³ Kopcsányi 1617, (Az igaz keresztyéni) 6-7

⁶⁴ Ez általánosan jellemző a kultuszképződésre. Nem tekinthető torzításnak, hiszen a megemlékezésben – legyen szó nemzeti vagy helyi ünnepekről – a jelen embere tesz fel kérdéseket, és a jelen embere próbál meg választ is adni rá olyan üzenet formájában, amit saját maga számára értelmezni tud. A történelmi objektivitás – ha létezik is egyáltalán – sérül, de a történelem eléri célját és tanítómesterré válik, hiszen az emlékezés által köze lesz az akkor létező valósághoz, kapcsolódni fog ahhoz.

⁶⁵ „a. Hogy, ha valaki Pénteken auagy Kantor napokon huft ennék, egy hétigh böitellyen à tömlócbe. Es ha valaki à Papnak intéfé berént, megh nem gyónná büneit: Ifteni Bolgálat, és Alamifnálnokás ő érette ne lenne. Hogy ha b. az Ifteni Bolgálatnak ideiénn a MISE alatt valami hiufágos dologról bebelgatnének valakik, egyebeketis megh bántuánn: hogy ha effélék űdöfök volnanak, feddefenek megh (vgymond) és à ßentegy házból gyalázatotfann űzetteffének ki... Az ilyen embert hiiak mostan Papiftanak...” Kopcsányi 1617, (Az igaz keresztyéni) 6-7

⁶⁶ Kopcsányi 1617, (Az igaz keresztyéni) 8-9

megmutattya magát jó gyümölcszökben.”⁶⁷ Ez a gondolat közel áll Luther tanaihoz és egész munkásságához.

Abraham Scultetusnál és Kopcsányi Mártonnál olyan királyokról olvashatunk, akiknek hatalma Istentől eredt, s a felelősséget is Isten felé kellett vállalniuk: mind az ország sorsáért, mind pedig a vallás helyzetéért. Dávidnál, Jósiásnál, István királynál a kettő nem különül el. Ezekben a példákban nincs az embereknek (sem a királyoknak, sem az alattvalóknak) külön politikai, gazdasági vagy spirituális valósága. Nincs külön politikai vagy külön vallási céljuk, hanem céljuk van; amely az élet minden területére kihat.

Isten küldöttei

Nemcsak a királyoknak van hatalmuk, döntési lehetőségük, vagy terük a cselekvésre, hanem Isten elhívottainak is. Ez a gondolat, amely Milotainál és Scultetus másik írásában is megjelenik, kiterjeszti a hatalmat mindenkire, aki felismeri, hogy miben tud cselekedni. Itt tehát már nem kizárólag a politikai vagy gazdasági természetű hatalom teszi lehetővé a cselekvést, hanem Isten elhívása juttatja az embert felismerésre, és a felismerés teszi lehetővé, hogy az ember döntsön és cselekedjen. Így bárki – akit Isten eszközül választott – rendelkezni fog hatalommal is.

„Ki fakafta Luther Marton által Nemet Országban, ez elõt, ugy mint Binten Báz eßtendõvel, ki melle adá Iften tudos nagy lelkű es mély elmejú embereket, kik az fok zavaros pocsadékok közzűl, ki mutatak az idvõllegnek tißta jo izű kút-fejet, az mennyei tudomannak egy inon folyo igaz magyarazattyaban. Sõt ugyan megh búrek az zavaros vélekedefektűl...”⁶⁸ – írja Milotai Nyilas István az előszóban. A református püspök rendszeres teológiai műve 1617-ben jelent meg, így az előljáróbeszédben található – a reformáció száz éves évfordulójára tett – utalások az egész műnek megadják a kellő ünnepélyességet. A hitágazatok kifejtése elé helyezett bevezető gondolatokban a reformált egyházak rövid történetét írja le. Zsinatokat és különböző törvények artikulusait sorolja, majd pedig a magyarországi reformátorokat említi név szerint az alábbi méltató bevezetéssel: „... minden nemzetekben az Ur tamaßtot oly embereket, kik által irtogattatta, mind élő nyelvekkel, mind irafokkal az Mennyei tudomanyban az Tevelygõknek velekedefek miat fel nõt vebedelmes bokrokat...”⁶⁹

---

⁶⁷ Szenci 1618, 32-33

⁶⁸ Milotai 1617, bbr

⁶⁹ Milotai 1617, bbv

Milotai szerint a reformátorok Isten küldöttei, eszközei voltak, akik által az Úr megtisztította a „Mennyei tudomány”-t.

Nemcsak Milotainál található lista a méltatott elődökről, hanem a Szenci Molnár Albert által összeállított és 1618-ban kiadott, fent említett *Secularis concio euangelica*-ban is. A Bethlen Gábornak szóló ajánlólevélben harminckét név szerepel: magyar peregrinusok, prédikátorok és patrónusaik nevei.⁷⁰ Szintén ebben a kiadványban olvasható Scultetus Lujza-Juliannához írt előljáróbeszéde, amelyben kortárs királyokról, fejedelmekről, hercegekről és patrónusokról emlékeznek meg; a felsorolás nemzetközi és magyar egyháztörténeti körkép is egyben.⁷¹

A *Jubileus esztendei prédikáció* is tartalmaz listát Isten eszközeiről, s még egy lista található a másik Szenci-féle postillás kiadványban: Scultetus *Új esztendei prédikációjában*.⁷² „Az időben, mikor az Chrifus ez világot reformálni akarná, nem élt abban az tekintetes Phariséufoknak és Iráftudóknak szolgálatyokkal, hanem *efzközül válafztott* erre tizenket ez világ előtt megvetött embereket, kic többire szegény halászok vóltanac.”⁷³ A szegény halászok épp annyi hatalommal bírtak mint Luther, Melanchthon vagy Zwingli – mondja a prédikátor. Ahogy a jó tudósok – Tertullianus, Athanasius – tudásuk révén voltak képesek nagy hatást elérni, úgy voltak képesek hatni a változás szorgalmazói, mint például Bullinger. Bárki tehet Isten ügyéért. Bárkiből válhat olyan ember, akit Isten „válafztotta ez szolgálatra”⁷⁴ vagy „tamafztott”⁷⁵ egy feladatra; vagy aki magát „Isten igejének tisztá tudománya mellé adta...”⁷⁶

---

⁷⁰ Szenci 1618, Ajánlólevél: 4-5

⁷¹ Szenci 1618, Előljáróbeszéd: 2-7. Ld.: P. VÁSÁRHELYI 1985, 46-49

⁷² Szenci 1617, 1064-1085

⁷³ Szenci 1617, 1064, kiemelés tőlem.

⁷⁴ Szenci 1617, 1064

⁷⁵ Szenci 1617, 1068

⁷⁶ Szenci 1617, 1067

II.1.2.) Szükségük van-e a protestánsoknak külön templomra?

/Milotai Nyilas István: Az mennyei tudomány szerint való irtóvány/

Milotai Nyilas István⁷⁷ 1617-ben megjelent, *Az mennyei tudomány szerint való irtóvány...* című műve összefoglaló jellegű, rendszeres teológiai írás, amelyben hitágazatok szerint fejti ki a református teológia alapvetéseit. Előljáróbeszédében – bizonyítván, hogy a római katolikus vallás már jó ideje letért az igaz, tiszta tanításról – felsorol tíz olyan katolikus tanítást, amelyet „Római talalmany”-nak nevez. Ezzel szemben leírja, hogy a protestáns teológia, követve „Christus tudománya”-t miben tér el azoktól.⁷⁸

Elgondolkodtató a válogatás, amelyet a közel ötszáz oldalas mű egészéből emel ki a szerző. Rendszeres teológiai művének elején, a hitviták klasszikus évtizedében, oly sok minderről írhatna: az eleve elrendelésről, a kegyelem általi üdvösségről. De nem ezeket találjuk a felsorolásban.

Az első, hogy leírja: a Szentírás elég az üdvösségre. Nem szükségesek a tradíciók.⁷⁹ Megfogalmazza továbbá, hogy a katolikus templomban található képek és szobrok bálványok. Külön pontban hangsúlyozza, hogy Istent nem lehet kiábrázolni, és csak „Római talalmany, hogy az Istent ősbiben egyelitet haju, bakalu, öreg ember formájában, avagy meg irjak, avagy ki öntfék tišteletnek okaért.”⁸⁰ Következik a felsorolásban, hogy Istent lehet csak egyedül imádni, a szentekhez való imádság pedig helytelen. Továbbá a reformált egyházakban két szín alatt veszik az úrvacsorát, míg a római katolikus szertartáson bort csak a papok, barátok, szerzetesek isznak. Az úrvacsorát pedig Krisztus tökéletes áldozatának kellene tartani, hiszen Dániel könyvében olvasható, hogy Krisztus áldozata megszünteti a többi áldozatot, tökéletesen elégtételt szerez (Zsid 10,14). A misében azonban sok áldozatot tesznek, élőkért és holtakért.⁸¹

---

⁷⁷ **Milotai Nyilas István:** (Milota 1571 – Gyulafehérvár 1623.) Református püspök. Debrecenben, majd Heidelbergben végezte tanulmányait, 1611-től a szatmári egyházmegye esperese, 1614-től pedig a tiszántúli egyházkerület püspöke. 1618 júniusától Bethlen Gábor fejedelem prédikátoraként szolgál, ezért addigi hivataláról lemond (ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk.: LADÁNYI Sándor, Bp., 1977. Továbbiakban: ZOVÁNYI). A protestáns iskolaügy fejlesztése érdekében tevékenykedik (SZINNYEI), Bethlen művelődéspolitikáját népszerűsíti (ÚMÉL). Írásaiban a református ortodoxia tanításait védelmezi Pázmánnyal, valamint az unitáriusokkal szemben (ÚMIL). A disszertációban elemzett két műve mellett – *Mennyei tudomány szerint való irtóvány* (Debrecen 1617) és az *Agenda*, valamint az Agendában található *imádság* (Kolozsvár 1621) – még két művét tartja számon a szakirodalom: *Speculum Trinitas* (Debrecen 1622) és *Oratio pro tempore* (Debrecen 1624.)

⁷⁸ Milotai 1617, A3v-Bv

⁷⁹ Milotai 1617, A3v

⁸⁰ Milotai 1617, A3v

⁸¹ Milotai 1617, A3v-A4r

Ezután az istentisztelet anyanyelven való megtartásának fontosságát hangsúlyozza, míg elveti a mise idegen nyelven való lefolytatását és az idegen nyelven való éneklést.⁸² Felsorolásában helyet kap a gondolat, hogy a reformált vallásban külön szertartásokkal nem terhelik meg a híveket, a katolikusoknál azonban számtalan ünneppel és „embereknek talalmanyokból es parancsolattyokból bármazot Ecclesiabeli Ber-tartafokkal az embereket el vifelhetetlen-keppen” megterhelik.⁸³

A házasság – írja – „böcsületes... minden rendek között, es fertelem nélkül való ágy,” míg a papok feleség nélkül ugyan, de mégis kapcsolatban élnek. Végül pedig azt írja, hogy Krisztus az egyház (Ecclesia) feje, Főpapja és Völegénye, és nem a pápa.⁸⁴

Noha a tanításból ered a liturgia részeinek értelmezése, és összefügg azzal; valamint a tanításból ered az etikai iránymutatás is, és a kettő elválaszthatatlan egymástól, mégis meg lehet kísérelni az említett tíz pontot a mítosz, a rítus vagy az ethosz kategóriájához sorolni.⁸⁵ Ebből a kísérletből látszik ugyanis, hogy a tíz pontból hét, hetven százalék esik a rítus kategóriájába. A bálványok elvetése, Isten kiábrázolásának tiltása, a szentekhez való imádság tiltása, a két szín alatti úrvacsora fontossága, az áldozások elvetése, az anyanyelvű liturgia és ének gyakorlata, valamint a Bibliából nem következő ünnepek és szertartások elvetése. Az európai egyházi kultúrából következően ezek mind a templomhoz kapcsolódnak.

A legtöbb teológus talán azt mondaná, hogy a felekezetekre való szakadást a tantételekben való különbség okozta, hiszen a „mit” hiszünk a legfontosabb kérdés, mert az valóban az üdvösséghez vagy a kárhozathoz kapcsolódik. De, míg tanbeli ellentétek mindenkor jelentkehetnek tartósan vagy átmenetileg egy-egy felekezeten belül, addig a rítusbeli különbségek oly nyilvánvalóak, és mivel a templom kialakítása, díszítése pedig rögtön megkívánja az egész közösség döntését hovatartozásáról, ezért ezek a látható különbségek állítják sürgetően választás elé a legtöbb hívet. Ezek a megfontolások is tanbeli, lelkiismereti kérdések tükröződései, hiszen ha valaki elveti a szentekhez való imádságot, akkor nemcsak mint rituális elem zavarja őt ez, hanem mint lelkiismereti probléma. De a rítus különbségei – nyilvánvalóságuk miatt – egyből hitvallásra kötelezik az embert a legegyszerűbb formában: vagy részt vesz a szertartáson vagy nem.

---

⁸² Milotai 1617, A4r, Milotai római találmánynak tartja a „mufica Berßamokkal” való „zengedez”-ést is.

⁸³ Milotai 1617, A4r

⁸⁴ Milotai 1617, Bv

⁸⁵ THEISSEN, Gerd: *Die Religion der ersten Christen. Eine Theorie des Urchristentums*, Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2000. Theissen elmélete, amelyre egész könyve struktúrája épül, az első keresztyének időszakára vonatkozik, de hasznos tőle ezt a felosztást kölcsönvenni.

A magyarországi reformátorok első és második generációja évtizedeken át vitatkozott egymással és a katolikusokkal az egyes tanbeli eltérésekről. Az áttérítések a hívek körében gyakoriak voltak. A templom azonban, és a benne megtartott liturgia, a tizenhetedik századtól kezdve – feltételezésem szerint – azonnali, egyértelmű választóvonalként működött. Ezért kellett sürgetően a protestánsoknak saját templom, ahol saját tantételeik szerint tarthatták meg istentiszteleteiket. A szabad vallásgyakorlatnak ez volt a feltétele. A vallás szabadságának – lásd *Pázmány: Refutatio 1620* – azonban nem. Így e kérdésben az ország törvényeinek (a Magyar Királyság országgyűlése által meghozott törvények szövegeinek) a kortársak szerinti értelmezése volt a döntő.

Ebben a bonyolult folyamatban a hitbeli, lelkiismereti kérdések kivetülnek és nyilvánvalóvá válnak a rítusban. A rítus a templomhoz kötődik, a templom birtoklásáról pedig az állam felől jön a szabályzás: lehetőség vagy korlátozás formájában.⁸⁶ Így az ország vezetői, tehát a király a tanácsosaival, valamint az országgyűlés tagjai – teológiai értelemben – közvetve üdvösségi kérdésekről döntenek; abban azonban, hogy ez az ország vezetőinek a feladata, egyetért protestáns a katolikussal, király az országgyűlés tagjaival. 1608-tól kezdődően a Magyar Királyságban a kérdés eldöntése – konkrétan a templomok ügyének szabályzása – az állam feladata, és noha a protestánsok küzdenek érdekeikért, ezt a feladatot nem kívánják elvitatni a világi hatalomtól.⁸⁷

---

⁸⁶ Ld.: A fejezet bevezető részében

⁸⁷ Az állam és az egyház ilyen jellegű szétválasztásának gondolata Magyarországon majd csak a felvilágosodással terjed el, de csak később, az 1895-ös egyházügyi törvényekben nyilvánul meg.

II.1.3.) A kettős állampolgárság dilemmája

/Margitai: Az Isten törvényenek az Szent Iras szerint valo magyarazattya/

A keresztyén embernek kettős polgársága van. Kettős perspektívából szemléli és értelmezi az életét. A mennyre tekint, ahonnan az Istentől érkező törvényekre figyel, ugyanakkor egy országnak is a polgára, ahol a világi törvényeknek kell engedelmessé válnia (Fil 3,20). Amikor azonban a földi és a mennyei törvény ellentmond egymásnak, akkor választania kell. S ez az ellentmondás különösen is kikristályosodik a vallásügy kapcsán: mert ha az ember a lelkiismerete szerint cselekszik, és az új vallás tanítását vallva veszi az úrvacsorát, vagy ha a hét szentségből csak kettőt tart annak, akkor nemcsak a régi egyházzal, hanem az állam törvényeivel is szembefordul. Ezzel a dilemmával találkozunk a 17. századi Európában is. A felekezetek megjelenésével hirtelen több ellentmondás is támad az ország törvényei és az isteni törvények között. Sarokba szorul a király, a protestáns pedig törvénytörővé válik.⁸⁸

A teológiai probléma azonban még ennél is bonyolultabb. Mert Isten az Ő törvényében engedelmisséget kér a feljebbvalók iránt, tehát az ország törvényei iránt is. Ha azonban a protestánsok szembefordulnak az ország törvényével – mert inkább Isten törvényét akarják követni – akkor paradox módon, Isten iránti engedelmisségükből fakadóan az Úr másik törvényével találják szembe magukat.

„Tiszteld atyádat és anyádat!”

Margitai Péter⁸⁹ Tízparancsolatról szóló művében az ötödik parancsolat kapcsán található útmutatás a *felsőbbség iránti tisztelet kérdésében*.⁹⁰ „Tiszteld atyádat és anyádat!” –

⁸⁸ ADAM, Armin: *Egyház és állam. Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába*, Kálvin Kiadó, Bp., 2008, 138-163

⁸⁹ **Margitai Péter:** (? ? – Szatmár, 1629.) Református püspök. Margitai Wittenbergben tanul, majd Göncön rektor; Vízolyban, később Nagybányán lelkész. 1617-től Debrecen lelkészeként választják esperessé, 1618-tól pedig Nagykállón szolgál. 1622-ben újra esperessé választják, akkor a szabolesi egyházmegye élére kerül. (ZOVÁNYI) Szinnyei szerint Nagykálló előtt Kis-Várdán is szolgált. (SZINNYEI) Teológiai vitatémákban mind Pázmányt és a katolikusokat, mind a lutheránusokat bírálta. (ÚMÉL) Nemcsak a Tízparancsolathoz, hanem az *Apostoli Hitvalláshoz* is készített magyarázatot, ezek a prédikációi szintén megjelentek nyomtatásban (1624), valamint készített magyarázatot a *mindennapi könyörgő imádságokhoz* is. *Temetői prédikációi* halála után jelentek meg (1632). Fontos kiemelni a *Jónás próféta könyvéről* írt művét (Debrecen 1621), mert ez a munkája a hadjárat időszakában jelent meg, és annak „élményvilágából táplálkozik.” (HELTAI 2008, 58-59) Bethlen Gábor a hadjárat megindítása előtt elrendelt általános bünbánatot Erdély lakói számára, és ez a felhívást erősíti meg Margitai műve is, kiterjesztve immár a másik országrészre is. Jónás próféta történetét a bünbánat hangsúlyával

hangzik Isten kérése az ember felé, évszázadok óta. Mózes második kőtáblájának tetején azonban nemcsak az útmutatás, hanem egy ígéret is olvasható: „... hogy hosszú életet élhess azon a földön, melyet Istened, az ÚR adott neked.” (2Móz 20,12; 5Móz 5,16) Margitai Péter össze is hasonlítja a két igehelyen talált megfogalmazást és kiemeli, hogy a második kőtáblán csak ehhez a parancsolathoz fűződik ígéret:⁹¹ a szülők iránti tisztelethez a hosszú élet reménysége tartozik és az, hogy az embernek jó dolga lesz a földön.⁹² S vajon miért ez az első parancsolat a második kőtáblán? A prédikátor szerint azért, mert az azt követő parancsolatokat is csak az ebből fakadó engedelmességgel lehet megtartani.⁹³

„Az mi Atyankon és Anyankon mindeneknek előtte kel ertennünk az mi teft Berint valo Szűleinket. II. Fejedelminket, es közönsegekepen minden renden levő Tibtvifelő Bemellyeket. Innet neveztetnek az jo Fejedelmek, hazajoknak Attyoknak. III. Az Egyhazi Bolgatalban forgolodo igaz Tanitokat... IV. Az jo Tutorokat, az kik az Arvaknak, az gondvifeletere nevezve Attyok helyet vadnak. V. Vegezetre az örög embereket...”⁹⁴ Az ötödik parancsolat tág értelmezése tehát elvezet a világi és egyházi felsőbbiség iránti tisztelethez. A kép, amelyben a jó fejedelem a haza atyjaként jelenik meg, gyakorta visszatérő motívum a disszertációban elemzett művekben.

„Vetkeznek tehát ez ellen, az kik az ő termeftet Berint valo Fejedelmeknek erdemlőt böcsületeket meg nem adgyak, es bokot jóvedelmeket ki nem Bolgaltattyak, hanem főt inkább Bidalmazzak es atkozzak, az Iftennek nyilván valo parancsolattya ellen... Ex 22,28.”⁹⁵ Ebben az idézetben fogalmazódik meg konkrétan, hogy az uralkodó iránti tisztelet alatt pontosan mit érthet a korabeli ember. Az adó meg nem fizetése és a feljebbvaló becsületének szavak általi megrontása tartozik ide. Az Ószövetségben, valamint az Újszövetség leveleiben sok igeszakasz foglalkozik a király iránti tisztelettel, az evangéliumokban, Jézus szavai közt

---

magyarázza végig, így műve szorosan összekapcsolódik a hadjárat idején meghirdetett általános, nemzeti bűnbánatra való felhívással! Ld.: FAZAKAS Gergely Tamás: *Nemzeti bűnbánat Bethlen Gábor idejében*, in: *Bibliotheca et Universitas: tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk.: KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Miskolc, 2011, 197-207. Uő.: *Kora újkori „nemzeti” imádságok nemzetközi összefüggésben: Országos könyörgés és közösségi bűnbánat Bethlen Gábor idején*, in: *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk.: BOGÁR Judit, PPKE BTK, Piliscsaba, 2012

⁹⁰ Margitai 1617, XXIX. prédikáció, 264v-274r

⁹¹ Margitai 1617, 267v

⁹² Margitai 1617, 265v

⁹³ Margitai 1617, 267v

⁹⁴ Margitai 1617, 268v

⁹⁵ Margitai 1617, 269r. Az intés az egyházi szolgálatban állók iránti tiszteletet is hangsúlyozza, és a pénz adományozásának egészen a lélekig való módját is meghatározza: vétkeznek, kik „... jóvedelmeket pedig kedvek ellen adgyak, es ha mit abban el vonhatnak, nyerefegnek tartyak.”

azonban csak egyetlen helyen található utalás erre.⁹⁶ Éppen az *adó kérdése* az, amely kapcsán Jézus tanít a felsőbbtség iránti magatartásról. A farizeusok ártó szándékú kérdésének köszönhetően maradt meg az útmutatás: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené.” (Mt 22,21)

Az adó kérdése a legtöbb társadalomban az igazán kényes kérdések közé tartozik. Így volt ez a Jézus korabeli zsidók esetében is, akik a Római Birodalomba bekebelezett egyik tartomány lakói voltak. S nem sokat változott a feltétel a 17. század eleji Magyarországon sem, ahol a török lakta területen a töröknek és a magyar földesúrnak is kellett adózni; Erdélyben a fejedelem által a török szultánnak kellett adózni; a Magyar Királyságban pedig – noha sokszor inkább ajándéknak hívták – a Habsburg királyok is a töröknek kifizetett pénzzel segítették meg a békeszerződések megszületését. Megadni a császárnak azt, ami az övé, úgy, hogy közben a társadalom jelentős része azt kívánja, hogy ne legyen a császáré az, amit most éppen birtokol; ez valóban nagy etikai kihívás.

„De it azt kerdheted: Hogy ha minden dolgokban kelle az mi Bűleinknek engednünk avagy nem? ... Szűleinkhez, f-mind az mi Szűleink helyet valo emberekhez valo engedelmeffegnek hatara, az Isteni tißtelet. Migh azért azt által nem hágjak, engednünk kel nekiek: De ha azontul akarnak vinni, az Apostolokkal egyyüt azt mondgyuk; hogy job Istennek engedni hogy nem az embereknek, Act. 5. v. 29.”⁹⁷

Az Isten iránti tisztelet határolja a világi felsőbbségnek való engedelmisséget. A vívódó olvasóban talán felmerülhet, hogy a részletessége ellenére sem elég konkrét a leírás, hiszen nem derül ki belőle, hogy hol van ez a határ. Az ApCsel 5. fejezetéhez irányítja az olvasót a szerző, amely szerint az apostolok – az első keresztyén gyülekezet létrejötte után – tanítani és gyógyítani kezdenek. A szadduceusok fogságba is vetik őket, ahonnan az Úr angyala éjjel kiszabadítja őket, s ők újból elmennek a templomba, hogy a Megváltóról tanítsanak. Mikor a nagytanács ismét elfogja őket, akkor hangzik el a fent megjelölt mondat: „Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint az embereknek.” Az apostolok a nagytanácsnak ellentmondva cselekszenek, és nem tudnak írott törvényekre hivatkozni, hanem csak a lelkiismeretükre, a megszólítottóságukra, a tanú-létükre: „tanúi vagyunk ezeknek az eseményeknek” (Krisztus kereszthalálának és az Általa elérhető bűnbocsátnak) és „tanúja [vagyunk] a Szentléleknek is...” (ApCsel 5,30-32.) Az apostolok tehát, akiket rövid utalással, de mégis csak példaként állít a szerző az olvasó elé, szembe fordultak az egyházi és világi

---

⁹⁶ ADAM 2008, 15

⁹⁷ Margitai 1617, 270r

felsőbbséggel, szembe mentek az írott törvényekkel. Erre egyetlen – etikai szempontból – elfogadható magyarázat van, hogy tanúi voltak Krisztusnak és a Szentléleknek. Az örömhír, az evangéliumról való tanúskodás készítette őket a törvények megszegésére.

A protestáns etika viszonyulásról beszél, irányokat ad, sokkal inkább elvben fogalmaz, mint gyakorlati példákban. Hiszen a protestáns etika magát a lelkületet írja körbe, amelyben nap mint nap fejlődik az Istent kereső ember. A lelkület (motiváció) fogja meghatározni a cselekedetet és így válik maga a lelkület az etika nagy kérdésévé. Nem a cselekedet a kérdés, hanem hogy mi vezérli az embert a cselekedet végrehajtásakor. Jézus a szombatnapi gyógyítással teszi nyilvánvalóvá, hogy a mérlegelés a helyes döntés alapja és nem az a fajta vak törvénykövetés, ahol az ember nem keresi a törvény valódi értelmét.

Véleményem szerint ezért társít Margitai Péter hat jóságos cselekedetet az elvi útmutatáshoz: közönséges igazság, kiváltképpen való igazság, hűség, a szülők iránti szeretet, hála (jó téteményekről való emlékezet), állhatatosság, és a szelídség (engedelmesség).⁹⁸ Itt azonban újabb kategóriákat vezet be a szerző: a közönséges igazság kapcsán mondja, hogy az nem más, mint minden ránk érvényes törvénynek engedelmeskedni. A kiváltképpen való igazság pedig: a Rm 13,7-ben leírtak.⁹⁹ „Adjátok meg mindenkinek, amivel tartoztok: akinek az adóval, annak az adót, akinek a vámmal, annak a vámot, akinek a félelemmel, annak a félelmet, akinek pedig tisztelettel, annak a tiszteletet.”

S végül egy újabb kategória, amely már magyarázat nélkül marad: „külső jó” illetve „jó es hasznos törvények”, amelyek világiak, de amelyeket törekedni kell betartani.¹⁰⁰ A ránk érvényes, a jó és hasznos mind egyfajta szűrőt képez, s ezek a megfoghatatlan kategóriák éppen azokban az átmeneti időszakokban telnek meg értelemmel, amikor a keresztyén ember a kettős polgársága miatt döntési helyzetbe kerül.¹⁰¹ Az ötödik parancsolathoz több leírás nem tartozik, de értékes forrásként tovább vezeti ezt a gondolatot a mű bevezető része, amely a mennyei és a földi törvényeket hasonlítja össze.

---

⁹⁸ Margitai 1617, 273r

⁹⁹ Margitai 1617, 274v a Rm 13-ra való utalás miatt vö: Pázmány: Refutatio 1620

¹⁰⁰ Margitai 1617, 273v

¹⁰¹ Margitai a kettős állampolgárság dilemmájával foglalkozik a könyvének ebben a részében, de egyszer sem használja ezt a kifejezést.

Az ötödik parancsolatról szóló részletes értelmezésen túl Margitai művéből még egy téma emelhető ki a disszertáció szempontrendszer szerint: ez pedig a földi és a mennyei törvények összehasonlítása. Az összehasonlítás hét pontja a mű bevezetőjében található. Az első pont mindjárt egy történelmi megállapítás: Isten törvénye – melyet Mózes által adott a zsidó népnek – a legelső és legrégebbi törvény. Ezt az antik műveltségéből jól ismert törvénygyűjtemények felsorolásával bizonyítja.¹⁰² S miért kell inkább Isten törvényének engedelmeskedni, mint emberek törvényének?¹⁰³

„Mert az Istennek Törvénye tökéletes, igaz es tißta, Pfal. 19. v. 8. Az embereknek rendeletekben pedig, fok fogyatkozafok talaltatnak...”¹⁰⁴

„Mert az Isten Törvénye mind az Angyalokra f-mind az Emberekre tartozik, es mindeneket az engedelmeffeghre kötelez: De az Emberi rendeletek, csak bizonyos emberekre nezek, Es ha egy Orßagot, Tartomant, Nemzetfeget, avagy Varoft köteleznek, az többire nem illenek.”¹⁰⁵ Az engedelmisség, amelyet az ötödik parancsolat kapcsán is hangsúlyoz Margitai, itt az örök, mindenkire és mindenkor érvényes törvények kapcsán jelenik meg. A Tízparancsolatban olyan útmutatás található, amely nem egy időleges intézmény érdekei szerint való.

„Mert az Isten Törvénye, mind belsõ es külsõ engedelmeffeget kivan, az mint megh tetfzik, Deut. 6. vf. 5. Math. 22. vf. 37. et-jelc. Az emberi rendeletek pedig, csak az külsõ engedelmeffegre köteleznek. Mert amaz közõnfeget regula berint: ... Az polgari Törvényben, az gondolatert, ha gonozis, fenki nem büntettetik...”¹⁰⁶ Itt ismét a protestáns etikával találkozunk, amely a viszonyulást, a motivációt, a valódi, szív szerinti engedelmisséget tartja fontosnak.

---

¹⁰² Margitai 1617, Br-v (az OSZK RMK I. 473, első példánya hiányos: A-A2v) A történelmi érvelés igen érdekes, mert a világ keletkezéséhez van igazítva, számozva: „Mert az Isten Törvénye (az Functius Bamlalafa Berint) adatot ki az Moyfés által, Vilagh kezdeti utan, 2456 eßtendõkkel: Az Lycurgufe pedig, 3087. Az Dracoje, 3350. Az Solone, 3378... Innet eßzedben veheted, hogy az Lycurgus Törvényenel-is, mely legh reghib ezek közt, az Isten Törvénye, 631. eztendõkkel reghib.” uo. Br-v. Ezt a gondolatmenetet Eusebiustól, az egyháztörténet-írás atyjától meríti a szerző.

¹⁰³ A példány eleje hiányos, ezért nem tudom pontosan idézni, hogy a felsorolás minek a bizonyítására van, de logikáját tekintve következtethetünk.

¹⁰⁴ Margitai 1617, Bv

¹⁰⁵ Margitai 1617, Bv-B2r

¹⁰⁶ Margitai 1617, B2r

Az Isten törvényének való engedelmség „lelki és testi jokat iger,” az emberi törvények „csak űdõ berint valo testi jokat igernek.”¹⁰⁷ Az utolsó két gondolat pedig a változtathatlanságról, felbonthatatlanságáról szól: Isten törvényét csak Isten változtathatja meg, a világi törvényeket azonban idővel az emberek megmásíthatják.

---

¹⁰⁷ Margitai 1617, B2r-v, Levit. 19. vf. 5. Deut. 27. vf. 26.

II.1.4.) 1617 mérlege

A nyomtatványokban a reformáció száz éves évfordulójára vonatkozó információk értéke vegyes. Egyrészt csak Vásárhelyinél olvasunk a lehetséges magyarországi ünnepről. Az ünnepi prédikáció már külföldi, cseh példa. A cseh protestáns testvérekre való odafigyelés, a hasonló – szinte sorstársi – helyzet hangsúlyozása viszont, ami Szenci Molnár Albertnek köszönhető, lényeges információ a hamarosan kitörő háború felől nézve. Mivel a hadjáratot egy évvel később Bethlen Gábor éppen a cseh testvérek megsegítésével indokolja meg, ezért azok az írások, melyek a csehek sorsára irányítják a magyar olvasók figyelmét, mind egyfajta előkészítő szerepet töltenek be, még ha kiadásukkor nem is ez a céljuk.

Az önértékeléshez patrónusokat méltató lista, vagy rövid egyháztörténeti visszatekintés tartozik. Az írók egy része példákat keres, akiket az olvasó elé állíthat: a történelmi vagy bibliai példákban pedig saját koruk kihívására igyekeznek választ találni. Ha egy királyt választanak példaként, akkor a személy tekintélyt hordoz, s így egy oda-vissza ható logika érvényesül. A király Isten akaratából nyeri a hatalmat, tehát súlya van annak, ahogy viselkedett egykoron, vagy, ahogy feltételezzük, hogy ma viselkedne. De éppen ezért választanak királyt példaként, hogy valamiképpen Isten helyeslését vagy elutasítását tudhassák meg belőle; ez is bizonyítja, hogy erkölcsi értelemben vívódnak a szétszakadt egyház hívei mindegyik oldalon.

Ugyanakkor az uralkodók példaként való leírásából kitűnik, hogy a 17. századi ember nem próbálja görcsösen elválasztani a politikát a vallástól, mert nem tud elképzelni olyan hatalmat, amely nem a Legfőbb hatalomból táplálkozik, és amely ne volna annak felelős; és nem tud elképzelni olyan királyt vagy fejedelmet, aki elválasztja a törvényt annak etikai lényegétől. Példakép számukra a király, aki hatalmával az Isten országát is építi, dajkája és oszlopa is egyben az iskolának és a templomnak is. De eszköz lehet a patrónus is, ahogy a mindennapi ember is, aki az elhívásra tettrekészséggel és egzisztenciájának, létbiztonságának feladásával válaszol.

Ha azonban a királynak, mint Isten választott emberének ekkora tekintélye van, és engedelmességgel tartoznak nekik az alattvalók – ahogy azt Margitai elemzi az ötödik parancsolat kontextusában – akkor még nehezebb feladattá válik Isten akaratának követése és a világi hatalomnak való engedelmesség egy olyan időben, amikor az uralkodó a katolikus egyház támogatója, s éppen hatalma által akadályozza meg az egyház megújulását és az Isten iránti tisztelet helyes módjának megtalálását.

S hogy ezen gondolatok mentén a gyakorlatban hogyan jelenik meg a probléma? Milotai írása szerint a templomok ügye köré összpontosul a vallásügy minden bonyodalma, mert a templom kapujában állni maga a status confessionis: azonnali hitvallásra kényszerít. A protestánsoknak tehát szükségük van saját templomokra.

1618
királyválasztás

II.2.) Királyválasztás

A Magyar Királyság rendjei 1618 márciusában megkezdik a tanácskozást. Az országgyűlés május 18-án választja királynak az akkor negyven éves Ferdinánd főherceget, Belső-Ausztria kormányzó fejedelmét. Ferdinánd helyzete nem könnyű. Egyrészt 1526 óta őneki kell először úgy a királyi trónhoz jutnia, hogy nem egyenes ági leszármazottja elődjének, II. Mátyásnak. Másrészt Ferdinánd személye komoly aggodalmat kelt az országgyűlés protestáns tagjaiban, hiszen a jelölt Belső-Ausztria kormányzójaként¹⁰⁸ már ismert volt toleranciát nélkülöző katolikusságáról. Belső-Ausztria protestáns nemeseit elűldözte, s az üldözöttek nyomora, viszontagságaik már több évtizede ismert volt a Magyar Királyság nyugati területein élők előtt. A 16. század utolsó harmadától kezdve ugyanis folyamatosan érkeztek ide olyanok, akik az osztrák örökös tartományból hitük miatt lettek elűldözve, s akik megérkezésük után német kiadványokon keresztül is beszámoltak üldöztetésük fájdalmas időszakáról.¹⁰⁹

Ferdinánd főherceg politikája nyílt volt és tükrözte vallásos meggyőződését, amely szerint a hitújítás az ország romlását hozza, minden betegség oka; és az uralkodó legfőbb feladatai közé tartozik az eretnokség kiirtása, amely országa lakóinak testi-lelki megvédelmét jelentené. Meggyőződése mögött őszinte és mély hit húzódott, katolikus kegyességének e jellegzetességei pedig abból adódtak, hogy már gyermekkorától kezdve jezsuiták nevelték. *Neveltetése és tanulmányai* a grazi és ingolstadti jezsuitákhoz kötődött.¹¹⁰

S itt a magyarországi ellenreformáció történetének egy érdekes összefonódása figyelhető meg. Jezsuita kegyességű király és jezsuita érsek egy időben, egymást támogatva: Habsburg Ferdinánd és Pázmány Péter. Fiatal éveik ugyanazon grazi szellemi központhoz kötődnek, gondolataik hasonló forrásból táplálkoznak. Ezért rokonszenves az ellenreformáció két nagy egyénisége egymás számára: noha véleményük a protestánsok szabad vallásgyakorlatának megítélésről alapjaiban eltér egymástól.

Pázmány lojális a leendő uralkodó iránt.¹¹¹ S ez a lojalitás évekkel azelőtt is szembetűnő, ezért Pázmány esztergomi érsekké való kinevezésénél (1616. szeptember 28.) is

¹⁰⁸ FRANZL, Johann: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Verlag Styria, Graz, Wien, Köln, 1978, 38-71

¹⁰⁹ MADAS Edit – MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig*, Balassi Kiadó, Bp., 2003, 167

¹¹⁰ FRANZL 1978, 22-31

¹¹¹ TUSOR Péter: *Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése*, in: Századok 2014/5

fontos szempont, hogy majd Ferdinánd királlyá választása mellett fog érvelni.¹¹² Ez így is történt, az érsek kiadványokkal a kezében járta az országot és érvelt az országgyűlésen, hogy Ferdinándot királlyá válasszák.¹¹³ Pozsonyban is egy társaságban vannak, így a cseh felkelésről is együtt, egy asztalnál értesülnek.¹¹⁴

Ferdinánd magyar királlyá választását tehát jezsuita kegyessége, főhercegi intézkedései és Pázmány érsekkel való összefogása miatt – a protestáns nemesség részéről – rossz előérzet lengte körül, s maga az országgyűlés lebonyolítása sem volt mentes a jogilag helytelen megoldásoktól.¹¹⁵

A rendek azonban megpróbálták egyezkedni Ferdinánddal és bizonyos értelemben fölékerekedtek a hitlevél aláírásának kiharcolásával.¹¹⁶ A *hitlevélben ígéretet kényszerítettek ki* a király-jelöltre, a hitlevél aláírását a *koronázás előfeltételének* tartva. A hitlevél legkényesebb pontja a vallásügy rendezésének kérdése volt: az 1608-as koronázás előtti törvények első cikkelyében foglalt szabad vallásgyakorlati jogot megerősítvén, mely kijár a nemeseknek, végvári vitézeknek, szabad királyi városok lakóinak, mezővárosoknak és

---

¹¹² „... feltétlenül szükség volt egy olyan átlagon felüli képességű, professzionális, megbízható és kellően lekötözött politikusra, aki szervezői és szónoki képességeivel a megyegyűlések és az országgyűlés fórumain a rendi politizálás lehetőségeivel megfelelően tudott élni, és kellő ellensúlyt képezett – az uralkodóválasztás páratlan lehetőségét nyilván maximálisan kihasználni szándékozó – Thurzó György nádorral szemben.” TUSOR Péter: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615-1616. (Mikropolitikai tanulmány.)* Bp., Róma, 2016, 235

¹¹³ Vö.: a Responsum 1619 című fejezettel

¹¹⁴ HILLER István: *Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia*, in: *Pázmány Péter és kora*, Piliscsaba, 1998, 143

¹¹⁵ Vö.: a Responsum 1619 című fejezettel

¹¹⁶ A felavatási hitlevél (diploma inaugurale) előzménye a választási alküvel. A benne felsoroltak megtartását esküvel fogadta meg az uralkodójelölt. Ez egyfajta garancia volt a rendek számára; választási feltételeik „szerződéses” formába öntése, amely általánosan megfogalmazott vagy részletekre kitérő is lehetett. Koronázási hitlevélről már az Árpádok idejéből is tudunk, a 15. században stabilizálódik a hitlevél, másik nevén „választási kapituláció” szokása. A Corpus Jurisból tudjuk, hogy I. Ferdinándnak is volt hitlevele, amely azonban elveszett. A Habsburg-korból II. Ferdinándé az első klasszikusnak tekinthető hitlevél, s tőle kezdődően kötelező szokásként adnak ki hitlevelet az uralkodók. 1687-től pedig, törvény kényszeríti őket erre, mivel ugyanekkor vesztí el az országgyűlés királyválasztó jogát a fiúági örökösödés törvénybeiktatásával. Ez is jól mutatja a hitlevél funkcióját: *ország alaptörvényeit védő célját. Bővebben: TRAJTLER Dóra Ágnes: Az 1608. évi dekrétum első törvénycikkelye – protestantizmus és Szent Korona-tan*, in: *Vidimus enim stellam eius...* szerk.: SZÁVAY László, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011, 481-486. *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: MEZEY Barna. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 49, 124. BÖLÖNY József: *Magyar közjog*. I. kötet, Bp., 1942, 25, 210. BEÖTHY Ákos: *A magyar államiság fejlődése, küzdelme*. I. kötet. Athenaeum, Budapest, é.n. 337. BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*, Kossuth Könyvkiadó, 1996, 115, 152. TÓTH Zoltán József: *A Szent Korona és a Szentkorona-tan*, in: *A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*, Szent István Társulat, Bp, 1999, 275-296. ECKHART Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*, Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2003, 129-141. BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. A Magyar Történelmi Társulat Kiadása. Akadémia Kiadó reprint kiadása 1987, 54-56. KMETY Károly: *Magyar közjog*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1926, 208. WLASSICS Gyula: *A koronázási hitlevél jogi természete és az új hitlevél*. In: *Jogállam. Jog- és államtudományi Szemle*. Budapest, 1917. XVI. évf. 4-17 MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*. II. kötet. A Danubia kiadása, Pécs, 1928. FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga. Alkotmányjog*. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1902. Uő: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, 1895

falvaknak is.¹¹⁷ Ezzel a *kimondott ígérettel és az ígéretnek teljes mértékig ellentmondó belső meggyőződéssel a fejében koronázzák* a Szent Koronával királlyá Ferdinándot, 1618. július elsején. II. Ferdinánd esetében feltételezhetjük, hogy az esküt bizonyos kitételekkel mondta el, mely kitételekről ő az országgyűlés tagjai előtt hallgatott, lelkiismereti alapon azonban Isten felé fordult velük.¹¹⁸

A hitlevél aláírásakor Ferdinándnak hosszútávon, az ígéretei betartása szempontjából az *öntudatukra egyre inkább ráébredő magyar rendekkel* kellett számolnia, valamint a három részre szakadt ország csonkjában a *megmaradt önállóságot még inkább féltő és őrző politikusokra* és arra a tényre, hogy a Királyság nemessége fel van fegyverezve, *végvéraiban állandóan hadakozó, fegyveres erők* vannak; és ott van a „másik magyar haza,” Erdély is.

Ferdinánd *labilis helyzetét*, a Magyar Királyságban tett ígéretein túl, maga a *Habsburg-monarchia jellege is fokozta*. Ahogy a többi osztrák Habsburg uralkodó is már ő előtte megtapasztalhatta, a Habsburg-monarchia „lazán összefűzött, belső ügyeiben többé-kevésbé önálló országok és tartományok együttese” volt.¹¹⁹ Csehország, Morvaország, Szilézia, Lausitz, Alsó- és Felső-Ausztria, Belső-Ausztria, Tirol és Elő-Ausztria. Mindegyik területtel külön rendi gyűlésen kellett egyeztetnie az uralkodónak az adó és a katonai költségek ügyéről. A háborús időszakokban pedig még inkább kiszolgáltatott volt az uralkodó a *rendi dualizmus*, azaz a rendekkel való egyeztetés és együttműködés nehézségeinek. Katonára és pénzre volt szüksége, cserébe a területek belső önkormányzatuk önállóságra törekvő elemeinek tiszteletben tartását kérték, védték különállásukat, s ebben igen hasonlóak voltak a Magyar Királysághoz.¹²⁰

A mechanizmus rendkívül körülményes, időigényes volt, és sok idő esett ki a várakozás miatt. Ez az uralkodóra és a *vele szorosán együttműködő püspöki karra és Titkos Tanácsra is* kihatással volt, ahogy az országgyűlés tagjaira is. Telt az idő, várakoztak, elfogyott a pénzük, és kénytelenek voltak hazamenni, már csak otthoni ügyeik intézése miatt

---

¹¹⁷ *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657. évi törvényczikkek*, fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin- Társulat, 1900, 9, 171kk. BÉRENGER, Jean, KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608-1918*, Napvilág Kiadó, Bp., 2008, 62-65

¹¹⁸ *Mentalis reservatio*: olyan eset, melyben az esküt tevő fél elhallgat egy olyan kivételt vagy okot, amikor esküjét nem köteles megtartani. A katolikus etikában ez nem egyenlő a hazugsággal, hiszen bizonyos értelmezés szerint az igazság védelmezését is szolgálhatja, például egy kényszerített helyzetben. Vö.: *hallgatolagos fenntartás álláspontja*. SOMFAI Béla (SJ): *Igazmondás és hazugság a keresztény erkölcsstan fényében* (1994) <http://www.sztjzozsef.hu/igazmondas.html> Letöltve: 2016. 08. 24.

¹¹⁹ BENDA Kálmán: *Habsburg-politika és rendi ellenállás a 17. század elején*, in: *A nemzeti hivatástudat nyomában*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2004, 35

¹²⁰ BENDA 2004, 36-38

is.¹²¹ Ezért a Kancelláriára kellett bízniuk a törvények megszövegezését, s ez újabb konfliktusok okává vált.¹²²

A klérus a hosszas egyezkedésekben ismét *nagy szerephez jutott* a Habsburg-monarchia tartományaiban, valamint a Magyar Királyságban egyaránt. A klérus tanácsadó szerepe miatt ismételten megerősödött az az összefonódás, hogy a *rendek és az uralkodó konfrontációja* egyben a *reformáció és az ellenreformáció konfrontációja* is.¹²³ A trializmus kialakulásával, amelyben a rendek közül a klérus kiemelkedik és egy harmadik erőt kezd képviselni (király-rendek-klérus), „konzerválódtak a politikában a középkori elemek... a Habsburg-kormányzat nem tudott kinőni a középkori elemekből.”¹²⁴

A Habsburg uralkodók ugyanis megpróbálták megtartani minden középkori elemet a hatalomgyakorlás ideológiájából, amit aztán a modern államot az abszolutizmus irányába eltoló ideológiával próbáltak összekapcsolni; mialatt a rendek érdekképviseletének fejlődését és a kora újkorban megjelenő eszmékkel együtt haladó modernizációt hátráltatták. A „középkort középkori módon, a középkor közvetítésével próbálták kiiktatni.”¹²⁵ Ez a megállapítás pedig már nem csak az osztrák örökös tartományok kormányzásának jellemzője, de a Habsburgok *német-római császárként való hatalomgyakorlásának* is.

Ez ugyan csak egy ideológiai ellentmondásnak látszik, de a gyakorlatban számos ellentmondás halmozódott fel már a 16. századtól kezdődően a Habsburgok uralta területek irányításával kapcsolatban, amelyek a 17. század elejére szinte szétfeszítették a birodalmat.¹²⁶ Ilyen a 16. század közepén véghezvitt birodalmi reform, mely a császári hatalom megerősödését célozta meg, a végrehajtó hatalomban mégis a rendek javára vált.¹²⁷ Ellentmondást találunk a központi intézmények karakterében, s összességében egy olyan ingatag, instabil birodalmat látunk, amely nagyon különböző területeket próbált egységben összetartani,¹²⁸ mely különbségeket a végsőig fokozta a reformáció kibontakozása és a

---

¹²¹ Vö.: Responsum 1619 című fejezettel

¹²² BENDA 2004, 37-44

¹²³ Vö.: DOLINAR, France M. – LIEBMAN, Maximilian – RUPLER, Helmut: *Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem* (Einleitung), in: *Katholische Reform – und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*, Styria Verlag, Graz-Wien-Köln, 1994, 11-18

¹²⁴ BENDA 2004, 42-44

¹²⁵ REGEN, Konrad: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede – Studien und Quellen*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich, 1998, 273

¹²⁶ KAMPFMAN, Christoph: *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg – Geschichte eines europäischen Konflikts*, Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, 2008, 17-34

¹²⁷ Kampmann 2008, 19

¹²⁸ KANN, Robert A.: *Geschichte des Habsburgerreiches 1526-1918*, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz, 1977, 37-61

felekezetek kialakulása.¹²⁹ Az 1555-ös augsburgi vallásbéke pontjai éppúgy tisztázásra szorultak,¹³⁰ a birtokviszonyokkal összefüggő kérdésekben pedig további konkretizálásra vártak,¹³¹ mint az 1608-as törvény Magyarországon.

Minél több eltérő érdekeltségű területet próbált meg birodalmába forrasztani egy uralkodó, annál nagyobb lett a kockázat. A birodalmak – természetükből fakadóan – minél hatalmasabbak kívülről szemlélve, annál *törékenyebbek* belülről.

Tehát Ferdinánd – miután megkapta a cseh trónt (1617) – most a magyarra pályázik (1618), s mindezzel egy olyan birodalom élére szeretne kerülni majdani császári címének elnyerésével (1619), amely alapjaiban is nagyon instabil; s a krízis bekövetkezik.

A félelmektől korántsem mentesen, ugyanakkor mégis békésen zajló magyar országgyűlés tárgyalásain a főherceg pozíciója éppen biztosnak látszik, mikor Pozsonytól háromszáz kilométerre a cseh rendek fellázadnak ellene; a prágai vár ablakán kihajítják a király küldötteit, kormányzó címet viselő helyetteseit (1618. május 23.), s ezzel a *csehek közt egy Habsburg-ellenes felkelés* veszi kezdetét.¹³²

A csehek lázadása azonban csak az első mozzanata egy jóval bonyolultabb háborús konfliktus kibontakozásának. A vallási, politikai, gazdasági érdekellentétek felgyülemelésével és kirobbanásával megkezdődik egy harminc évig tartó háború, amely *Európa teljes hatalmi átrendeződését* eredményezi.¹³³ Habsburg-francia konfliktus, függetlenedő Németalfölddel, a háborúba később csatlakozó és balti kereskedelemben érdekelt Dániával és Svédországgal, valamint a Habsburgok túlzott ereje ellen lázadó Velencével, Milánóval. A bonyolult érdekellentétek és a *szövetségesek keresése* azonban nem újdonság Európa számára, tíz éve látható a *Protestáns Unió* (1608) és a *Katolikus Liga* (1609) megalakulásával: a háború kitörésének megvannak az előjelei.

---

¹²⁹ REISENLEITNER, Markus: *Frühe Neuzeit, Reformation und Gegenreformation – Darstellung, Forschungsüberblick, Quellen und Literatur*, Studien Verlag, Innsbruck, Wien, München, 2000, 79kk. LUTZ, Heinrich: *Reformation und Gegenreformation*, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1979, 157-168. HARMS, Wolfgang: *Kampf- und Kriegsbereitschaft in heilsgeschichtlichen Bezügen auf illustrierten Flugblättern von etwa 1570 bis 1632*, in: *Konfessioneller Fundamentalismus – Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtesystem um 1600*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2007, 47-63. KAUFMANN, Thomas: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede – Kirchengeschichtliche Studien zur lutherischen Konfessionskultur*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1998, 1-23, 40-46

¹³⁰ PRESS, Volker: *Kriege und Krisen – Deutschland 1600-1715*, Verlag C. H. Beck, München, 1991, 194

¹³¹ REPGEN 1998, 274-277

¹³² MÜLLER, Frank: *Kursachen und der Böhmisches Aufstand 1618-1622*, Aschendorff Verlag, Münster, 1997, 69kk

¹³³ JESSEN, Hans: *Der Dreißigjährige – in Augenzeugenberichten – Krieg*, Karl Rauch Verlag, Düsseldorf, 1963, 75-100. BURKHARDT, Johannes: *Der Dreißigjährige Krieg*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1992, 90kk

II.2.1.) Üdvözljük az új királyt!

/Apparatus Regius/

Az *Apparatus Regius* című – jezsuiták által – megkomponált mű, egy üdvözlő, amely Magyarország új királyát, II. Ferdinándot köszönti megválasztása alkalmából. Díszes, Bécsben elkészített kiadványt vehet kezébe az olvasó, amely reprezentatív és ugyan latin nyelvű, de mégis könnyen értelmezhető és olvasható, igényes szedése pedig gyönyörködteti a szemet az ünnep alkalmából.

A kiadvány a II. Ferdinánd előtti összes magyar uralkodót felsorolja, s valamennyit értékeli is; a felsorolást pedig köszöntőversek fogják körül. A királyok értékelése a királyhoz tartozó jelmondatban és az azt részletező és értelmező versben nyilvánul meg. A királyokhoz tartozó versekben legtöbbször Ferdinándot is megszólítják: hasonlat, példa, jókívánság vagy éppen figyelmeztetés céljából.

Külön érdekessége tehát a műnek, hogy az ország történelmének korabeli értelmezése oly nyilvánvalóan látható benne; hogy melyik királyról hogyan gondolkodtak a korabeliek, melyik tulajdonságát tartották a legjellemzőbbnek? Így tehát a királykérdésben kettős segítséget nyújt a kiadvány: Magyarország addigi harmincöt uralkodóját jellemzi, s ehhez kapcsolódva fogalmazódnak meg a jókívánságok, reménységek az új királyhoz. Az elvárások megfogalmazása persze idealisztikus magasságokba emeli az új (vagy bármely) király személyét.

A címlap után egy díszes keret hívja fel az olvasó figyelmét a 71. zsoltár első versére: „Isten, add törvényedet a királynak és igazságodat a király fiának.”¹³⁴ Törvény és igazság, mely az Istentől származik, amely a királyzsoltár gondolatát követve: igazságos ítéletet és uralmat hoz... Nincsen tehát jónak nevezhető uralom Isten nélkül. Ez az ószövetségi igazság – amely az Ószövetség könyvein belül is a deuteronomiumi szemlélet sajátja – adja meg a mű szemléletének alapját, bevezetésként.

Ezután az egész világ csodálatát kiváltó szerencsés eseményekről emlékezik a szerző. Kettős viadalról, győzelemről ír, amely által nemcsak egy, hanem két korona is adatott. Mert adott egyet Ferdinándnak Csehország és egy másikat Magyarországnak: s ez a tény mutatja azt, hogy milyen szentséges, sőt áldottabb ez az esemény és méltóbb még – Isten kegyeltjének –

---

¹³⁴ Apparatus 1618, Av. A protestáns bibliakiadásokban az a 72. zsoltár, királyzsoltár. A számozás a katolikus gyakorlat szerint a Vulgata zsoltárszámozását követi.

Istvánnak méltóságánál is. A kettős korona mutatja, mennyire tiszteletre méltó így az „apostoli méltóság keresztje.”¹³⁵

A köszöntésben a cseh és magyar korona elnyeréséért méltatják II. Ferdinánd személyét, mintha a két korona egyfajta biztosítékot jelentene az ország számára mondván: mindkét nép egyazon személyt talált a legalkalmasabbnak a kormányzásra. *A csehekkel való kapcsolat* tehát ebben a műben is hangsúlyos, de míg Szenci kiadványaiban a protestáns testvériség miatt, addig katolikus, illetve királpárti szempontból a kettős hatalom kontextusában kerülnek elő a csehek.¹³⁶

Ferdinánd dicsőséges hatalmát Pázmány Péter koronázásról és a szentelt olajjal való felkenésről szóló hosszú verse is kiemeli, azonban még inkább hangsúlyozza azt a – kiadvány egészen átvonuló – ív, amely *Szent István királyt köti össze Ferdinánddal*. Az államalapító király nemcsak az első és első előd, hanem a mű hangsúlyait tekintve, mint legfőbb előd említetik Ferdinánd kapcsán. Ennek pedig nem más, mint a legitimizáció az oka. István államalapító és szent, „katolikus” király. Aki az ő politikáját folytatja, annak intézkedései megkérdőjelezhetetlenek. István király és Ferdinánd, így együtt,¹³⁷ egy fényes eszmény és egy hasonlóan boldognak és nemesnek vágyott jövőt idéznek. István király személye a többi király méltatásában is külön megjelenik, alakja – akárcsak Ferdinándé – át meg átszövi az egész művet.¹³⁸

Ami azonban az új király legitim hatalmát a leginkább hangsúlyozza, az az a gondolat, hogy István király apostoli király volt és *Ferdinánd is apostoli király!*¹³⁹ A szerző vagy szerzők királpártiak és igyekeznek a lehető legtöbbször megfogalmazni, hogy Ferdinánd hatalma legitim,¹⁴⁰ azaz törvényesen nyerte el a királyi méltóságot. II. Ferdinánd jelmondata is ezt üzeni: „Legitimè certantibus.”¹⁴¹

¹³⁵ „APOSTOLICO FERDINANDO II... CORONA LEGITIME CERTANTIBVS. FACTVM. Boëmia Duce, Hungaria comite, quod ex voto voluisti FERDINANDE REX. Fata viam inuenerunt, vt quod Tibi ex Symbolo, hoc illis ex perennato efflet aere. Quam felici euentu, quā fortunato exitu; testis Boemia, Hungaria testis, admirator est orbis. Cetamini Tvo, non vno, non vna debebatur CORONA. Dedit vnam Boëmia; en alteram ab Hungaria, quae tāto accidit illustrior, quanto Angeli religione sacratior, DIVI STEPHANI meritis auctior, crucis Apostolicae dignitate est auguftior. CORONAM habes LEGITIMI CERTAMINIS stipendiū, cui ne fua deefflet celebritas, Hungariae Reges applaufum dare voluerunt.” Apparatus 1618, A2r-v

¹³⁶ Szenci 1617, Szenci 1618. Apparatus 1618, A2r-v, vagy Maximiliánus király kapcsán: F2r

¹³⁷ Apparatus 1618, A3r-v, A4 r-v, Gv-G2r

¹³⁸ Pl.: Apparatus 1618, C3v-C4r, Dv Ezért István alakját érdemes összevetni Kopcsányi 1617-os művével.

¹³⁹ Apparatus 1618, A3r, Gr

¹⁴⁰ pl.: Apparatus 1618, „Corona legitime certantibus” A2r-v ld: 3. lábjegyzet, „Legitimè certantibus” F4v, Gr

¹⁴¹ Alatta a vers: „Symbola, vt aduerfum, tractata aliena fuêre;/ Dicere, REX, Augur nunc tua Apollo iubet./ Gratae sunt miſſae ex alienis vitibus vuae;/ Grator ex hortis quae venit vua tuis./ Praemia LEGITIME CERTANTIBVS ergo parantur?/ Nec niſi qui victor, praemia tollit, abit?/ Quis mage certauit? mage quis certare tenetur?/ Et vult, quām certet Rex nouus Hungariae?/ Certat certamen, quo fe certamine gaudet,/ Vinci, quiſquis amat Relligionis opus.” Apparatus 1618, F4v-Gr

Magyarország királyai és Ferdinánd

A kiadványban az összes Ferdinándig uralkodott király szerepel, itt csak példaként emelek ki néhányat közülük, hogy a korabeli, uralkodó iránti elvárások elemezhetővé váljanak. Rögtön történik egy csoportosítás is, s bár ennél szerteágazóbban is lehet értelmezni a leírtakat, három kategória kiviláglik a bemutatásra kerülő uralkodók jellemzése szerint.

Az első kategória a hit, vagyis a *kapcsolat Istennel*, Akitől, mint azt a bevezetőben már megtudhatta az olvasó, minden igazság és törvény származik. Ennek a kategóriának jeles képviselője I. Géza, „Geysa Magnus”, akinek jelmondata: „Religio, Pietasq[ue];” Kegyesség és vallás együtt. Ezért őt nevezik a haza ékességének, akinek kormányzásakor nagy méltósága volt.¹⁴²

Nemcsak a kegyességre, az uralkodó hitére találhatunk utalást, hanem arra is, hogy Isten – ha úgy dönt – megsegíti és alkalmassá teszi az uralkodót. Erre példa Vak (II.) Béla, akinek jelmondatában az áll: az Isten megvilágosítja a vakokat. A hozzátartozó versből derül ki, amelyben Bélát Lynceus-hoz hasonlítják,¹⁴³ hogy olyan belső éleslátást kapott Teremtőjétől, hogy noha ellenségei alkalmatlanná tették őt az uralkodásra, végül mégis elirányította az országot és parancsolt annak lakóinak.¹⁴⁴ Nem uralkodhatott volna tehát, ha nincs felülről segítsége. Az isteni gondviselés (providentia) Maximilianusz jelmondatában is megtalálható,¹⁴⁵ aki felismerte azt, és így tudta országa minden gondját magára venni.¹⁴⁶

A másik kategória, amikor a királyt az *ország érdekének védelméért* magasztalják vagy a törődés elhanyagolása miatt marasztalják el. Szent László király élete szüntelen küzdelem, harc volt, ezért az ő jelmondata: „Humana vita, perpetua procella.” A lovagkirály kapcsán pedig így szól a szerző Ferdinándhoz: mint Pannónia tengerének hajóskapitányától azt várja (el) az ország, hogy védelmezi és az ártalmas hanyatlásból megmenti, kiragadja majd.¹⁴⁷ Szép hasonlattal vezeti át a nyugtalanság és küzdelem felvállalását Ferdinándra, akinél a procella már inkább szó szerint vihart jelent, aki mint hajóskapitány a támadó hullámok között kormányoz, hogy a veszedelemtől és a teljes pusztulástól távol tartsa országát. Nem

---

¹⁴² Apparatus 1618, G3v

¹⁴³ Lynceus: belső éleslátásáról híres argonauta

¹⁴⁴ Apparatus 1618, Cv-C2r

¹⁴⁵ Apparatus 1618, F2r

¹⁴⁶ Apparatus 1618, F2r

¹⁴⁷ Apparatus 1618, B4r

hagyja, hogy a romlás tengere elnyelje azt. A küzdelem, harc felvállalása éppúgy lehet országérdék, mint a béke felvállalása.¹⁴⁸

Így Könyves Kálmánál azt olvashatjuk, hogy a pogány ellenségtől sem elutasítandó a béke[ajánlata].¹⁴⁹ II. Lajos király, a mohácsi vészben meghalt királynál a felkészültség hiánya miatt találunk elmarasztaló szavakat,¹⁵⁰ II. Mátyásnál azonban – ahogy egy leköszönő uralkodóval szemben illik – az országért vállalt sok gond, és gondviselés kap hangsúlyt.¹⁵¹ „Amat victoria curam.” Egész pontosan: védelem (defensio), az ellenség elhárítása (propulfare hostes), a rossz megfékezése (castigare malos), a jó rendezése/ellátása (exornare probos), bátorítás a szorongatásban lévőknek (erigere afflictos), az ország lakóinak kegyessége (omnibus esse pium) és a mennyhez való kapcsolódás (coniungi coelis).¹⁵²

A harmadik kategória vagy reményteljes kérelem, ami a leendő uralkodó felé megfogalmazódik, hogy *viszonyuljon jól az ország törvényeihez*. Nem elég úgy fogalmazni, hogy tartsa be az ország törvényeit, hiszen – az országgyűléssel közösen – újakat is hoz az uralkodó, de az új törvények megalkotásánál is figyelembe kell venni az ország régi szokásait.

Erre mindjárt példa Szent István, Magyarország apostola és királya, akinek jelmondata a következő: „AD Regalis dignitatis ordinem, non oportet, nisi fideles, & Catholica Fide imbutos accedere.” Noha a műben nem jellemző a katolikus-protestáns vita kiélezése, Istvánnál azért mindenképp láthatja az olvasó, hogy melyik hitet követte a király. István „Primus et pater regni pater”, azaz első volt és kegyes atyja a királyoknak, aki törvényt adott a fiának – itt az Intelmekre kell gondolni, amely István személyét, hangvétele miatt kultuszában valóban annyira atyaivá – apaivá teszi¹⁵³ –, és törvényt adott az utódoknak is; uralkodásával pedig a menny felé vezető utat is előkészítette.¹⁵⁴

Károly Róbert a törvények védelmezőjeként nyújt példát arra, hogy a törvények megtartása meg hozza a bizalmat, és azt, hogy az ország ügyei békességben folyhassanak.¹⁵⁵

A disszertációban vizsgált időszak – feltételezem – egyik nagy kérdése, de a történéské mindenképp, hogy vajon *mérhetőek-e ezek a kategóriák?* Az Istennel való kapcsolat ugyanis meglehetősen szubjektív dolog, az isteni gondviselés belső, személyes hit

---

¹⁴⁸ Vö.: TRAJTLER Dóra Ágnes: *Kálvinizmus a Bethlen-zászló tükrében*, in: *Porta Speciosa*, szerk.: BÉKÉSI Sándor, 2010/2, 123-133

¹⁴⁹ Apparatus 1618, B4v-Cr

¹⁵⁰ Apparatus 1618, Fr

¹⁵¹ Apparatus 1618, F3r-F4r

¹⁵² Apparatus 1618, F3v

¹⁵³ BÉKÉSI Sándor: *Sztephanosz Khrisztianosz, István király teológiai etikája Intelmei alapján*, Bp., 2001, 9kk

¹⁵⁴ Apparatus 1618, A4r-v

¹⁵⁵ Apparatus 1618, D3v-D4r

általi meggyőződés kérdése; a felekezeti értelemben sokszínű lakosság esetén pedig végképp értelmezhetetlen a törvényeivel menny felé mutató uralkodó képe. Mérhető-e akkor a második kategória: az ország érdekének felvállalása? Mérhető-e vajon egy olyan országrész számára, ahol a megmaradás hol a jól indított háború, hol a rosszul megkötött békének köszönhető, vagy ahol a várakozás is, de a hirtelen cselekedet is elkerülhetetlen elveszteséget jelent? S mérhető-e vajon a harmadik kategória: a törvényekhez való helyes viszonyulás egy olyan országrész esetében, ahol a legfőbb törvénygyűjtemény egy már nem létező ország utolsó kiadványa volt; s ahol az uralkodó személye más-más területekkel való politikai együttmozgást követel meg?¹⁵⁶

Köszöntjük az új királyt – üzeni a kiadvány. De amilyen tisztelettel ír Ferdinánd születő hatalmáról, éppoly határozottan írja le – alattvalói örömujjongásba csomagolva – azt, milyen a jó király: azaz az ország elvárásait. Az elvárás egyfelől jogos, s nem is nevezhető naívnak, másfelől azonban – tekintve az ország helyzetét – értelmezés kérdése, hogy akár irreálisnak nevezzük. Az elvárásból könnyen lehet mérce, a mérce fogalmai pedig általánosak; s hogy az uralkodó teljesíti-e, az nézőpont kérdése csupán. Háborús helyzetben a mérce rabbá teheti a királyt...

---

¹⁵⁶ A *Tripartitum* önmagában is hozdoz ellentmondásokat, erre maga Werbőczy világít rá bevezetésként. Ld: Igazság, jog, törvény című fejezetben.

II.2.2.) „Tanuly Magyar.”

/Apologia, azaz mentsegre valo iras/

A királyválasztás ünnepét követő örömet és a koronázásra való felkészülés izgalmát a cseh tartományból jövő rossz hírek zavarták meg. Míg a Magyar Királyságban az új király köszöntését leíró nyomtatványok készültek illetve váltak lassan elérhetővé,¹⁵⁷ aközben Prágában egy gyűlést követő vitából és zavargásból – a később egész Európát megmozgató háború – kezdeti szakasza bontakozik ki. A cseh rendek egy röpiratot (Apologia) állítanak össze, s ebben az írásban felsorakoztatják mindazon okokat, melyek miatt „magok oltalmaert hadat fogadni” kényszerülnek.¹⁵⁸ A csehországi rendek ebben a műben úgy nevezik magukat, mint akik „az Ur Vacsorajat mind az ket fzin alat veßik” vagy „sub utraq 3 communicálnak,” más elnevezéssel „ket Bemely alat vevök.”¹⁵⁹ Ők tehát a huszita kelyhes hagyományokat követő protestánsok.

Ez az írás magyar fordításban is megjelenik, és érdekessége, hogy a *lapszéli jegyzetekben párhuzamot von* a cseh protestánsok sanyarú helyzetével, mintegy előrevetítve ezzel a magyar protestánsok várható sorsát. Ahogy a reformáció száz éves évfordulójakor a két Szenci Molnár Albert-féle kiadványban is párhuzamot érezhet az olvasó a cseh és a magyar új vallást követők sorsa között, úgy ez a párhuzam folytatódik az *Apologia* című kiadványban is.

A cseh protestáns rendek írásuk bevezetéseként mindjárt a jezsuitákat teszik felelőssé nehézségeik és nyomorúságaik miatt. Érvelésük és helyzetértékelésük ebben nagyon hasonlít Alvinci Péteréhez.¹⁶⁰ Az ellenreformációs célokért megalakult rend tagjait úgy jellemzik, mint

---

¹⁵⁷ Pl.: Elias BERGER művei. Vindiciae Solemnitatis. S. Coronae SS. et Potentissimo Principe Ac D. D. Ferdinando Secvndo Rege Hvngariae Recens. Coronato Pie. Feliciter. Die I. IvI.* Anno M.DC.XVIII. Avtore ELIA PERGER, Ag. Pl. S. Caesar. M. Avlae Familiari & Historico & S. Militiae ordinis Portugal. Equite Crucigero. Viennae Avstriae, Apvd Gregorivm Gelbhaar, In Contubernio Agni, Anno M.DC.XVIII. (RMK III. 1211.) Uő: Vindiciae Hvngariae. Avspiciis Faelicibvs Sereniss. Et Potentissimi Principis Ac D. D. Ferdinandi secundi Regis Hungariae Recens. Coronati Pie. Feliciter. Die I. Iull* Anno M.DC.XVIII. Avtore ELIA PERGER Ag. Pl. S. Caesar. M. Avlae Familiari & Historico & S. Militiae ordinis Portugal. Equite Crucigero. Viennae Avstriae, Apud Gregorivm Gelbhaar, in in (sic) Contubernio Agni, Anno M.DC.XVIII. (RMK III. 1212)

¹⁵⁸ Címe szerint mentségre való irás. Az eredeti (cseh) irat 1618. május 25. pénteken készült el. C2r

¹⁵⁹ Apologia 1618, A-A2r, a katolikusok elnevezése az áldozás módja szerint a műben „Sub una.” A cím áthallásos, az apológia minden teológiával foglalkozó olvasónak a hitvédelmet, a hitvédelem tudományát jutattja eszébe.

¹⁶⁰ Vö.: ALVINCZI Péter: *Magyarország Panasz* (1620, Kassa), ahol refrénszerűen visszatér, hogy minden baj és üldöztetés forrásai a „Nyírt papok, tar papok.” *Magyar gondolkodók, 17. század. Államelmélet és politikai gondolkodás, válogatás, szöveggondozás, jegyzetek*: TARNÓC Márton, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 171-

„kiknek gondolattok, bávok es cselekedetek, mindenkor arra volt igazitva, hogy nem csak ő főlseget az mi Kiralyunkat, hanem az egeß orßagnak lakofit es minden rendit, kik az Ur Vacsorajaval egeßen elnek, az Romai ßeknek, ugy mint, iegen Fejedelemlégnek igaja ala haythatnák csalardul...”¹⁶¹ A jezsuiták – a cseh protestáns rendek állítása szerint – méltatlansággal illetik őket, és eszköztárukba tartoznak a „ßidalmak, patvarkodafok, es halalos *sententia* mondafok,” melyekkel mind írásban, mind beszédben eretneknek nyilvánítják a protestánsokat.¹⁶² Itt az első a lapszéli megjegyzés olvasható, más betűtípussal nyomtatva: „*Szinte így vannak mi velünk is Magyarokkal.*”¹⁶³

Az írás a jezsuitákat a békesség megbontására való folytonos törekvéssel vádolja meg, ezért őket a „Kiralynak, Orßagunknak es kőzönleges csendezlegnek... ellenfegi”-nek nevezi.¹⁶⁴ Az ország békéjének megzavarásával a protestánsokat is megvádolják több írásban is; itt ezt fordítva találjuk meg.

A felekezetek közti ellenségeskedés – az írás szerzői szerint – évek óta jellemzi a Habsburg Birodalom e területét. Már Rudolf császár is megpróbálta elcsendesíteni a vallásügyből fakadó feszültségeket: 1609-ben és 1610-ben az ún. *Assecuratoria levelet* adta ki, amely az az évi gyűlés végzéseit közt is megtalálható, de a kiadványban is található egy tizenkét pontos összefoglalás a levélről. Második pontja felsorolja mindazokat, akik maguk választhatják meg vallásukat: „Senki az mai oratol fogva az fő Statufok kőzzül, ßabad es mező Varofok kőzzül, főt az paraßtílag kőzzül-is, az ő Magißtratufatul, avagy maftul Egyhazi avagy külső rendtől, megh ne haborittafsek, es az ő religiojarol mafra valamikepen ne kenßeriteffek.”¹⁶⁵ Itt a jobbágy szó nem szerepel, a hetedik pontban viszont – a sziléziai tartománynak adott engedmény említése kapcsán – már megjelenik a kulcsfogalom, a *jobbágy*.

A Sziléziának adott *Assecuratoria* levél írja: „haßonlokepen az egeß tartomannak lakofira ki terjed, mind Egyhazi ßemelyekre, külső rendekre, ßemelyekben es jobßagokban, Varofokban, Falukban, avagy akar mely helyen levő jobagyokra, fenkit ki nem veven: Hogy fenkit kőzülők, mas religiora ne kenßergefsenek...”¹⁶⁶

---

172. Vö.: Responsum 1619 – részletes elemzése a disszertációban – amely leírásban is hasonló érvelést találunk: a bajok okai a jezsuita „praktikák,” fenyegetések.

¹⁶¹ Apologia 1618, Ar-v

¹⁶² Apologia 1618, Ar

¹⁶³ Apologia 1618, A2r

¹⁶⁴ Apologia 1618, Av-A2r, A2v: a jezsuiták az „orßagnak es az kőzönleges bekefegnek... ellenfegi”

¹⁶⁵ Apologia 1618, C2r

¹⁶⁶ Apologia 1618, C3r-v, mind a jobbágykérdés, mind a tizedik pontban található tisztségek adományozásának kérdése hasonlóan tisztázatlan mint a magyar területeken. „Az Egyhazi tißtek mindenefől, Erfekfegek es egyeb

Rudolf intézkedései ugyan békét hoztak volna, de a jezsuiták azon munkálkodtak, hogy a protestánsoknak rossz híret keltsék, valamint a hatalomhoz fordulva kárhoztassák őket: a „Magistratuft is... arra izgatvan, hogy tûzzel vaffal veßeffek, es tellyeffeggel ki gyomlallyak azokat kik Sub utraq'communalnak.”¹⁶⁷

A közösségben – folytatódik a felsorolás – egymás ellen fordítják az embereket, felfordulást okozva ezzel. Az Affecuratoriát és a protestánsok privilégiumait, szabadságukat és privilégiumairól szóló írást „egyképen és másképpen” magyarázzák.¹⁶⁸

A patrónusokat is igyekeznek ígéretekkel és fenyegetésekkel elfordítani a protestánsoktól. „Egynehany gyengyeb ßemelyeknek az hitben, hogy hiteket változtassak: Nemellyeket nagy tißtekkel ingerelven, mint hogy egyebkepen semmi femmi tekintet nincsen reajok, es femmi hitelt avagy promotiot nem remenlhetnek, oftromoltanak, hogy lelkek ifmereti ellen, az egyßer meg ifmert igazßagot meg tagadvan, az igaz religionak õsvenyerõl hajolvan, az õ feregekben allyon.”¹⁶⁹

A tisztviselőket lecserélték, az egyházi személyeket pedig elűzték szolgálati helyükről, s Prágában is így kerültek a katolikusok hatalmi túlsúlyba. Miután a protestánsok jelezték, hogy beszélni akarnak a hatalom embereivel, be is rendelték őket meghallgatásra. A bírák azonban mind katolikusok voltak, és olyan „Instructiot võttek, hogy az mi templominkra es azok jóvedelmere... õk vífellyenek gondot, es az Csaßartul rendeltetet birak hire nélkül es tavol leteben, csak egy Ecclesia-is meg fajat maga ügyeben-is, egybe ne gyűlhessen, es femmit ne vegezhefsen, mely az Affecuratoriával es egyeb kõtes levelekkel egyenesen ellenkezik.”¹⁷⁰

Ezután a levél szövegét közli az írás. A templomok kérdése mellett – ahol az irat megalkotói a templomaik önállóságának szükségességét hangsúlyozzák – a lap szélén, a komor jövő víziójával két szó figyelmezteti a magyar olvasót: „*Hallyad Magyar.*”¹⁷¹

Értékes történeti forrás az irat, mert a cseh szakaszt kirobbantó konkrét problémáról, a braunai templomépítés körüli bonyodalomról is található benne leírás. Másik érdekességének az alkufolyamatról szóló sorait tekinthetjük, amelyben a nemesség ötévi adó megszavazásával támogatta az uralkodót – remélve, hogy sérelmeik cserébe enyhülni fognak. Reményük egy tisztázó gyűlésre is kiterjedt, amelyre azonban nem került sor, és panaszaik szerint: „femmi

---

rendek az Cseh Kiralyok hatalmaba es dífpoftiojaba voltanak, ugy mint kik ellõ fundaloi es ajandekozoi, es az *jus Patronatus* az Kiralyoknal maradot.” C3v

¹⁶⁷ Apologia 1618, A2r

¹⁶⁸ Apologia 1618, A2v

¹⁶⁹ Apologia 1618, A2v

¹⁷⁰ Apologia 1618, A3r

¹⁷¹ Apologia 1618, A3r

valaßnak nem lón, nem hogy az gravaminakat valamiben orvoslotta volna ő fölfége, főt inkább az gravaminak naprul napra örögbednek.”¹⁷² A gyűlés elmaradt, az uralkodó távozott és Thurn gróffal, Carolstein vár kapitányával üzent: „Az Statufok Sub utraq3 gravaminajok es poftulatomok tórventelen, en-is minden birodalmat az ő joßagaban az Pragai Erfőknek adtam, annak okaert engemet ez dolog felől többbe ne bufitfanak.”¹⁷³

S az olvasót további nyugtalanság töltheti el, hiszen az elkeseredett hangvételű leírás mellett ismét egy lapszéli felkiáltás következik: „*Vallyon job löne ennel az Magyarok gyúlesenek vege.*”¹⁷⁴

A Schlossergai (Klostergrab, Hrob) templomot az érsek leromboltatta, a braunait (Broumov) pedig az apátnak lettek volna kötelesek átadni, kulcsát a kancellárián leadva. Többen próbáltak tiltakozni ez ellen, ők – az irat szerint – a prágai vár falai közt szenvedtek fogságot.

A fogság vagy a templom lerombolása nyilvánvaló sérelem. De vajon miért hangsúlyozza az irat, hogy a jezsuiták szóban elkövetett tettei miatt van nyomorúságuk? A szavak és „praktikák” abban az esetben hatnak rombolóan, ha a protestáns rendek és az uralkodó közt félreértések, hamis információk alapján való puhatolódzás folyik. Ez pedig abból fakad, hogy nem megfelelő a kommunikáció a két fél között, és sokkal több a találgatás és a félelem, mint a pontos információ. A kommunikációs eszközök elragadása és a tények meghamisítása rendkívül rossz tárgyaló pozícióba kényszeríti az ellenzékét. A vallásügy pedig – a templombirtoklás kérdésének tisztázatlansága miatt, ahogy a magyar területeken is – kényes ügy.

A protestáns ellenzék és az uralkodó közti rossz kommunikációt az irat így fogalmazza meg: Őfelsége „hamis... informatiora confirmalt.”¹⁷⁵ Ezért is tartják fontosnak, hogy a „Mifsilis” levél tartalmát – amely veszedelmükre volt – pontról-pontra ismertessék.¹⁷⁶ A legfenyegetőbb talán az első pont, amelyben a király megfogalmazza: úgy érzi, hogy a gyűlés „fajat tulaidon maga ßemely ellen vagyon.”¹⁷⁷ Ez úgy tűnhet az olvasó számára, hogy a két cseh templom ügye odáig fajult, hogy az uralkodó minden további ehhez tartozó sérelem felvetését személye elleni támadásnak minősít.

---

¹⁷² Apologia 1618, B2r

¹⁷³ Apologia 1618, B2r

¹⁷⁴ Apologia 1618, B2r

¹⁷⁵ Apologia 1618, B3v

¹⁷⁶ Apologia 1618, B3r-B3v

¹⁷⁷ Apologia 1618, B3r

A következő két pontban található állítás a magyar helyzetből is jól ismert joghézagot nevezi meg, miszerint a jobbágyok felekezeti hovatartozása vagy vallásgyakorlatuk szabadsága kulcskérdés, de tisztázatlan. Kik voltak az engedetlen jobbágyok és miben voltak azok? A két templomhoz tartozó „engedetlen jobagyoknak büntetefet illeti, kik a Klastromhoz tartoznak, az mind az ő főflege parancsolattyabol löt.”¹⁷⁸ Az uralkodó másik kijelentését így interpretálják a protestánsok az olvasó számára: az uralkodó szerint a rendek többet követelnek, mint amennyit az *Assecuratoria* tartalmaz, és „mas ember jobagye dolgat hamis ügyben oltalmazzuk, ugy mint nyilván valo rebellifeket ő felfege ellen es az rebellioiban őket erőfiteni akarjuk...”¹⁷⁹ A vallásüggyel foglalkozó protestánsok és az – öfelsége elleni – rebellio itt egy mondatban szerepel, ahogy a hamis ügy támogatása is.

Mivel az irat ismerteti az *Assecuratoria* levelet és a *Missilis* levelet is, és a kettő összevetése félreértések és félreértelmezések soráról szól, valamint arról is tájékoztat, hogy a király megtiltotta a további gyűléseket, felmerül a kérdés: „Immar igy mit cselekedhattunk?”¹⁸⁰ Az okot pedig, amiért ezek a félreértések kialakultak, a jezsuiták belső munkálkodásában nevezik meg. Nem tartják lehetségesnek, hogy ezt a levelet az uralkodó maga fogalmazta volna meg, hanem, hogy csak aláírták vele. A belső pozíciók, a királyhoz való személyes bejárás lehetősége, a tanácsadás tiszte elsősorban a katolikus főnemességnek jár ki, a protestánsok pedig érdekeik érvényesítésében akadályokba ütköznek. Meghallgatást nem kapnak, válaszra hiába várnak, tisztázó gyűlésük elmarad, saját gyűléseik be lesznek tiltva.

„Valaha immar vegtere, hogy az ő alatomban valo lefeskedő törőkből, es alnok Practikaibol ki Babadulhaffunk, ugy mint az kiknek tanacsok miat, ő főflege mi nekünk alazatofan könyörgőknek csak egy mák Bemni valaßt sem adot, es az kiknek hozza hafonlokkal csalarfagokkal ő főflege ugy megh környekeztetet, hogy ő nekik mindent hißen, nekünk femmit nem: Mi minden audientiatul el rekestettünk...”¹⁸¹

Az olvasó nem vonhatja ki magát a balsejtelmet hordozó cseh-magyar párhuzam alól. A tények kifordításának, az alantas emberek felmagasztalásának és a tisztességes emberek „le-csepül”-ése és a religio miatt sanyargatásnak taglalása mellett a lapszélen ez áll: „*Tanuly Magyar.*”¹⁸²

---

¹⁷⁸ Apologia 1618, B3r

¹⁷⁹ Apologia 1618, B3r

¹⁸⁰ Apologia 1618, B3v

¹⁸¹ Apologia 1618, B4r

¹⁸² Apologia 1618, B4v

A viszálykodó, vakmerő „ez orßagnak nagy károkát” tevő ember – kinek célja a protestánsok vallásszabadságának megszüntetése volt – név szerint való említése után a lapszéli megjegyzés így szól: „Köztünk is vadnak illyen kölykök.”¹⁸³

Fegyvert ragadni egy olyan levél után, amelyben az uralkodó saját személye elleni támadásként értelmezi a vallásügy további bolygatását, félelmetes dolog. Az indoklásban az ország védelme és a vallásügy teljesen összeolvad: „... mi ez Pragai Varban valo gyűlelünkben, ő fölfege, az egeß orßagnak, Berelmes hazanknak, felefegeünknek gyermekeinknek meg maradafaert es oltalmazafaert, oltalmazo fereget fogadtunk es rendeltünk.”¹⁸⁴ Ugyanakkor – hangsúlyozzák – soha nem volt az a céljuk, hogy akár öfelsége, akár a *sub una religio* ellen cselekedjenek.

---

¹⁸³ Apologia 1618, Cr

¹⁸⁴ Apologia 1618, Cr

II.2.3.) Erény, idea, példakép

/Lackner Kristóf: Emblematischer Tugend Spiegel/

Lackner Kristóf¹⁸⁵ *Emblematischer Tugend Spiegel und christlicher Discurs* című műve nem a királykérdésről szól, s még csak nem is kötődik az aktuálpolitikai eseményekhez. A soproni bíró egy erénytükört állított össze német nyelven, amelyben a nyolc keresztyén erény részletes elemzését végezte el. A nyolc erény bemutatását bőséges példákkal, mondhatni példatárral látta el. A nyolc erényhez összesen megközelítőleg száz példát gyűjtött össze, s ennek túlnyomó többségét, szám szerint nyolcvan példát az uralkodók illetve a hatalommal bíró emberek köréből hozott.

Adott az egybeesés, hogy aki híres, az általában uralkodó, vagy neves hadvezér; a történelem szereplői – vagy bizonyos értelmezés szerint: mozgatórugói – királyok, hadvezérek, s a szerző általuk mutatja be az erények megvalósulását. A példák egyharmada a Bibliából való, egyharmada a római történelemből, egyharmada pedig a középkor-koraújkor történetéből (különös hangsúllyal a Habsburg császárokra). A szerző emblémákkal is ellátta művét, s nem hagyta magyarázat nélkül azok összetett szimbólumrendszerét sem.

Témánk tekintetében tehát nem direkt módon kapcsolódik a forrás a kérdéshez, hogy milyen egy jó király, hanem az erények példáiként szereplő királyokról adhatunk

---

¹⁸⁵ **Lackner Kristóf:** (Sopron 1571 – Sopron 1631.) *Sopron evangélikus polgármestere*. A csepregi iskola után, ahol megtanul magyarul, a grazi evangélikus gimnáziumban végzi tanulmányait. Jogi végzettséget szerez Páduában, és jogi diplomájának kiadásáról első esetként tudunk, amikor egy római katolikus egyetem a vallási eskü elengedésével, protestáns hallgatót avat doktorrá. 1613-tól hatszor nyerte el Sopron város polgármesteri címét, emellett városbíró és a város országgyűlési követe is. Bocskai és Bethlen idején neki kell gondoskodni Sopron védelméről. *Száma első a városa, így egyfelől 1619. november 30-án beengedi Sopronban Bethlen seregét és a fejedelemhez csatlakozik, majd 1620-ban részt vesz Besztercebányán az országgyűlésen;* másfelől azonban Esterházy Miklóssal és az uralkodóval is jó kapcsolatot tart fenn. Városát rölapokon tájékoztatja az eseményekről, a város előljárói számára pedig rendszeresen érkezik külföldről újság (KOVÁCS 2004, 36-55.) Az uralkodótól elismerésben részesül, II. Mátyástól nemességet, II. Ferdinándtól pedig főkapitányi címet kap (SZINNYEI). 1620-ban elnyeri városa számára az evangélikus gimnázium alapításának jogát is (ÚMÉL.) *Ferdinánd bizalmát bizonyítja, hogy az 1622-es országgyűlést Sopronban rendezik meg.* (KOVÁCS 2004, 35-36.) Latin iskoladrámák, latin és német nyelvű emblémamagyarázatok szerzője (ÚMÉL). Aranyműves családból származott, ezért kiválóan értett a szimbólumok magyarázatához. Fontos volt számára a *város műveltségének emelése*, így pl.: 1604-ben a *Foedus Studiorum* – Tudós Társaság megalapítását szorgalmazza. Végrendelete is mutatja, hogy hatalmával a város polgárait kívánta szolgálni: pénzét a török fogságban szenvedő rabok kiváltására, szegény leányok kiházasítására, soproni ifjak külföldi tanulmányúttjaira és a betegek ellátására szánta. A *Coronae Hungariae* (1615) című műve *királytükörnek* tekinthető, melyben a Szent Korona ékköveit és képeihez társít erényeket. KOVÁCS József László: *Lackner Kristóf és kora: 1571-1631*, Sopron, Széchenyi István Városi Könyvtár, 2004. PAYR Sándor: *Emlékezés Doktor Lackner Kristófról...*, Székely és Társa, Sopron, 1932

összefoglalást.¹⁸⁶ Az alábbi összefoglalás szempontjai a következők voltak: mind a nyolc erényhez – ahol csak lehetséges volt – választottam egy bibliai, egy ókori és egy középkor-
újkori személyt; s mivel feltűnően sok bibliai példa szól Dávid királyról, ezért – ahol csak lehetett – ezt a kategóriát Dávid királynak tartottam fenn. Ezt azért tartom fontosnak, mert az 1617-es iratokban és a később elemzésre kerülő művekben is hangsúlyosan előkerül a zsoltáríró szent király.

A királyok, mint az erények példaképei, mint a nyolc erény tükrői

Az első erény, amelyből minden további erény fakad: a hit (*Fides, Glauben*). Nincs „előkelőség”¹⁸⁷ Isten nélkül, Istenben való hit nélkül. A mű a 2Sám 5-höz irányít bennünket. Az igehely Dávid egész Izráel feletti királyságának elnyeréséről szól, amint a vének kijelentik neki: „Azelőtt is, amikor Saul volt a királyunk, te vezetted harcba, és hoztad vissza Izráelt, és ezt mondta neked az Úr: Te leszel népemnek, Izráelnek a pásztora, te leszel Izráel fejedelme!” A vénekkel ezután Dávid szövetséget köt az Úr színe előtt, a vének pedig felkenik királlyá. (2Sám 5,2-3.) Ebben a példában nem is annyira a hit, hanem az Úr akaratának felismerése és elfogadása áll.

Egészen más oldalról világítja meg a hittel teli embert a szerző az ókori példában. A példa szerint: Nagy Theodosius császár mondta magáról, hogy a világ legnagyobb hatalmassága ő, mégsem tartja annyira kedvesnek ezt a dicsőséget, mint amilyen dicsőséget jelent számára, hogy tagja lehet a keresztyén egyháznak.¹⁸⁸ V. Károly császár pedig azt mondogatta gyakran: kívánok megszűnni, feloldódni és Krisztusban lenni. „... mert ez mindennél jobb” – írja Pál a filippibelieknek (Fil 1,23.) A hitből, azaz az Istennel való személyes kapcsolatból fakad a további hét erény: a szeretet, a reménység, az igazságosság, a türelem és béketűrés, a bölcsesség, a mértékletesség és az erő. Ezek az erények, bármily nemesek is, egyszerűen nem léteznének Isten ereje nélkül, amelyet a benne bízó ember számára ad. Nem létezhet például önfeláldozó szeretet, ha nincs Istentől jövő szeretet, amely az embert körülfogja és táplálja. Szintúgy nem létezhet valódi béketűrés, ha nincs békesség, mely nem e világból való és nem is evilági körülményektől függ. A hét erény alapja, ereje és helyes értelmezése tehát a hitből fakad.

¹⁸⁶ A példák leírásánál értelem szerinti szabad fordítást közlök, amelyet már én magam is továbbértelmezek kissé. Ezért nincsenek a példák idézőjelben, mert a fordításnak a tartalom visszaadása a célja, s nem célja a nyelvezet vagy a német szófordulat érzékeltetése.

¹⁸⁷ führnehm, Lackner 1618, 42

¹⁸⁸ Lackner 1618, 43

A könyörülő szeretet (*charitas, Lieb*)¹⁸⁹ gondolkörét a pelikán szimbóluma nyitja meg, aki csőrével saját húsát tépi, hogy vérével táplálni tudja kicsinyeit. A hit nem létezik e nélkül a szeretet nélkül – jegyzi meg a szerző.¹⁹⁰ Ennek ellenpéldája a Lk 16-ban leírt példázatban szereplő gazdag ember, aki ugyan nap mint nap láthatta a szegény Lázár nyomorúságát, mégis mindig megfedkezett a lehetőségről, hogy segíthetne neki.¹⁹¹ Scipio Africanus azonban jó példája a barátságos, szívélyes törődésnek, hiszen számon tartják mondását: Úgy illik egy királynak, hogy senki szomorúságát ne hagyja figyelmen kívül.¹⁹² Nagy Károly pedig, a könyörület mindennapi átéléseként naponta étkezett együtt szobájában egy szegény emberrel.¹⁹³

A hitből reménység fakad (*spes, Hoffnung*). Dávid király a Zsolt 18-ban szól a reményről 51 versen keresztül. Lackner Kristóf ebből két dolgot említ pontosan (de versszámok nélkül):¹⁹⁴ az ellenség szétzúzását (38-39, 43. vers) és azt, hogy „ha Isten segít, a falon is átugrom.” (30.v.) Mind a kívülről érkező és fenyegető körülményeket képes az Isten megmásítani vagy megszüntetni, mind pedig a hívő embert képes olyan erővel felruházni, amellyel a lehetetlennek tűnő dolgokat is véghez tudja vinni. A zsoltár egésze azonban a bizalmat, reménységet annak az embernek tulajdonítja, aki igaz úton jár és feddhetetlen, valamint hűséges az Úrhoz. Ő reménykedhet benne – a zsoltáros szerint –, hogy az Úr a pajzsa, kősziklája, fellegvára lesz.

II. Tiberius császár szívesen adakozott a falusiaknak, amikor megkérték rá; a szegényeket a kincstárából gyógyíttatta, és nem is volt hiánya semmiben, gazdag volt és békességben halt meg.¹⁹⁵ V. Károly nagy hűséggel és bizalommal volt az Isten iránt. Tanácsosai és udvari emberei is tudták ezt, ezért mondták, mikor a császárt imádkozni látták: a császár őszintébben beszél az Istennel, mint az emberekkel, ezért csendes és kevés szó is elég neki.¹⁹⁶ A három eltérő példa is mutatja, hogy a reménység további jó tulajdonságokat hoz az ember számára, hiszen ha bizalommal van az Isten iránt, akkor bátran kér, de bátran is ad másoknak. Bátran száll szembe az ellenséggel, a nehéz helyzetben is kitartó és erős. A reménység szimbóluma a könyvben egy hajó, ami viharos tengeren hánykolódik.¹⁹⁷

---

¹⁸⁹ A szolgáló, testvéri, önzetlen, önfeláldozó – filia típusú szeretet.

¹⁹⁰ Lackner 1618, 75. Embléma: 74.

¹⁹¹ Lackner 1618, 75

¹⁹² uo

¹⁹³ Lackner 1618, 73

¹⁹⁴ Általában csak fejezetre pontosan utal a Bibliára

¹⁹⁵ Lackner 1618, 99

¹⁹⁶ Lackner 1618, 99

¹⁹⁷ Lackner 1618, 98

Az igazságosság (*iustitia, Gerechtigkeit*) erényének tükröként a Dávidnak tulajdonított 101. zsoltárhoz vezet minket a szerző.¹⁹⁸ Ez a zsoltár a helyes hatalomgyakorlás egyik legkiemeltebb, legtöbbet említett igehelye. Az igazság szeretete és a törvény ismerete nélkül ugyanis nincs Isten szerint való helyes döntés. „Tökéletes szívvel akarok élni” – mondja Dávid a zsoltár első részében. A tökéletes út és szív pedig nem lehetséges, ha az ember haszontalan dolgokra figyel, ha megtűri a széthúzókat és az egymást titkon rágalmazókat. Nincs tökéletes út, ha a királyi házban álnok és hazug szolgák vannak. (Zsolt 101,3-7) Teodosius császár igazsághoz való hűségét vallásosságához, szolgálatkészségéhez és jóindulatához köti a példában a szerző.¹⁹⁹

A türelem, béketűrés erénye (*patientia, Geduld*) – írja Lackner Kristóf – gyönyörű ékessége az embernek, akár magas, akár alacsony beosztású legyen is. Dávid király ismét a neki tulajdonított zsoltárok révén kerül a példák közé. A Zsolt 131,1 így szól: „Uram, nem fuvalkodik fel szívem, nem kevély a tekintetem. Nem törekszem arra, ami túl nagy és elérhetetlen nekem.” *Geduld und Demut*,²⁰⁰ írja hozzá Lackner, azaz a béketűrés alázattal egészül ki. S ez az alázat tesz fogékonnyá a rangban alattunk lévők meghallgatására is. Mert amíg a szegény könyörgését mi nem hallgatjuk meg, addig az Isten sem fogja a mi kívánságainkat meghallgatni – mondta a példa szerint Ferdinánd császár az ő kamarásának.²⁰¹ A béketűrés szimbóluma, ahogy majd a későbbi nyomtatványokban is látni lehet, a bárány.

A hatodik keresztyén erény az előrelátó, elővigyázatos bölcsesség (*prudentia, Vorsichtigkeit*). Dávid király előrelátóan viselkedett az 1Sám 18 szerint, mert noha még fiatalon Saul király szolgája volt, mindig oda ment, ahol szem előtt lehet, sorra aratta a filiszteusok feletti győzelmet, és sok dolgot eligazított, megoldott, amiért Saul a fegyverhordozójává tette; ezért szép lassan nélkülözhetetlenné vált a katonák és a nép körében. Alexander Severus eszes és bölcs ember volt, és nagy becsben tartotta a tanult embereket. Törvényeit és ítéleteit is tanácsosaival beszélte meg.²⁰² Maximilianus viszont hatalmas nyelvismerete révén gazdagítja a példatárat, hiszen a császár tudott spanyolul, franciául, németül, hollandul, beszélte továbbá a vallonok, csehek és a magyarok nyelvét is, valamint a latint.²⁰³

---

¹⁹⁸ Lackner 1618, 131

¹⁹⁹ Lackner 1618, 134

²⁰⁰ Lackner 1618, 159

²⁰¹ Lackner 1618, 160

²⁰² Lackner 1618, 180-181

²⁰³ Lackner 1618, 182

A bölcsesség tehát ismeret, tudás és a nagy tudással rendelkező emberek megbecsülése, tanácsuk megfontolása is lehet. A fenti három példa is jól mutatja, mennyire széleskörű egy-egy erény megjelenése az ember viselkedésében, sokféleképpen hozhat gyümölcsöt gyakorlója számára.

A hetedik erény, a mértékletesség (*temperantia, Mässigkeit*). Dávid király megbűnhődött mértéket nem ismerő kívánsága miatt, mikor a Sátán megkísértette, hogy vegye el Uriás feleségét Betsabét, hiszen tőle fia Absolon vette el ágyasát.²⁰⁴ A következő példa a mértéktelenség utálatáról szól: Pittacus Mitylenaeus egy olyan törvényt hozott, hogy akit mértéktelen ivászat bűnében találnak, kétszeresen is büntessék meg.²⁰⁵

S végül a keresztyén ember nyolcadik erénye maga az erő (*fortitudo, Stärke*). A szerző az ószövetségi József történetére (1Móz 39) utal példaként. Értelmezésem szerint ebben az igeszakaszban látható az a lelki erő, amivel József ellen tud állni Potifárné kísértésének, s meg tud küzdeni azzal a félelemmel, ami úrnője zsarolásából fakad. Ez a belső erő tette lehetővé, hogy ragaszkodjon Isten törvényéhez egy olyan helyzetben is, ahol az élete kiszolgáltatottá válik. Ez az erő teszi lehetővé, hogy a börtönben is önmaga legyen. Tovább gondolva tehát a nyomtatványban felvetett igeszakaszt, az erő ez esetben az Isten szavához, erkölchöz való hűség segítője; a bátorság és állhatatosság, amely a hitből fakad, hiszen Istenben való bizalom nélkül elképzelhetetlen; s végül kitartás és jó reménység is egyben. A szerző szerint sem csak az erőről szól a példája, hanem meg van benne a „Continentia oder Temperantia” is, tehát önmérséklet, önuralom és mértékletesség is.²⁰⁶

Az erő önmérséklet is lehet, amely egy uralkodó számára nagyon hasznos. V. Károlyról mondja Lackner, hogy sosem mutatta ki, hogy mit érez, még a szolgálói sem tudták leolvasni az arcáról, hogy jó vagy rossz híreket kapott-e.²⁰⁷ S az erő az uralkodók esetében mindig kulcskérdés: ha helyesen, mértékletesen bánik vele jó király, ha azonban mértéktelenül bánik vele, akkor zsarnok, türannosz. Erre – az egy nap alatt nyolcezer római megölető – Silla a negatív példa, akire a szerző is azt a szót használja: véreb (Bluthund).²⁰⁸

---

²⁰⁴ Lackner 1618, 199

²⁰⁵ Lackner 1618, 201

²⁰⁶ Lackner 1618, 220

²⁰⁷ Lackner 1618, 224

²⁰⁸ Lackner 1618, 222

II.2.4.) 1618 mérlege

Az új király megkoronázása elégedettséget vált ki Ferdinánd híveiből; a protestánsok azonban félnek. Ahogy az az Apologia című cseh irat magyar fordításában is látható, a protestánsok tudnak Ferdinánd politikai szándékairól, ismerik már öt Belső-Auszriai kormányzóságából, ahol a lutheránus nemeseket Ferdinánd a városokból kiűzte. A cseh felkelésnek is részletes híradása ez az irat, amelyből látható, hogy a templomügy megoldatlansága, ill. a jobbágyok szabad vallásgyakorlatának tisztázatlan kérdése vált az összetűzés egyik konkrét indokává. A cseh-magyar párhuzamot az irat magyar fordítói, kiadói csak még inkább megerősítik a szerkesztés által, a lapszéli felkiáltásokkal. S minthogy a Magyar Királyságban az 1608-as törvénynek is tisztázatlan pontja a jobbágy szabad vallásgyakorlata; s minthogy Ferdinándról tudni lehet, hogy az ellenreformáció híve, ezért a rettegés, balsejtelem a protestánsok részéről nem alaptalan.

De nincs könnyű helyzetben a király sem. Az öt legnagyobb tisztelettel köszöntő bécsi jezsuita kiadvány szerzője ugyan mindent megtesz, hogy Ferdinánd hatalmának legitimitását hangsúlyozza, de az elődök méltatásával és a sok jókívánsággal mintegy súlyt is helyez az uralkodóra. Megjelennek az elvárások és azok megfoghatatlan kategóriái. Álljon ki a hit(e) mellett a király, álljon ki az országáért, álljon ki a Magyar Királyság törvényeiért. Ez a legtermészetesebb, amit egy ország kérhet ugyanakkor belső ellentmondásokkal teli. Legyen olyan, mint Szent István; legyen apostoli király. A mérce megugorhatatlan.

A jó királyról és a helyes hatalomgyakorlásról nem csak az aktuális politikai eseményekhez fűződő nyomtatványok szólhatnak, hanem az attól kissé messzebb eső erénytükörök is. A jó keresztény ezekben hithű, szeretetteljes, bölcs, igazságos, erős. A keresztény király pedig mindezen tulajdonságoknak a legfőbb példája (kell legyen.)

1619
hadjárat

II.3.) Hadjárat

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) látta a cseh konfliktus kibontakozását és már a háború kezdeti szakaszába való bekapcsolódás mellett döntött. A *harmincéves háborúban* a fejedelem háromszor vezetett hadjáratot a Magyar Királyságon át Bécs felé (1619-21, 1623, 1626); így a hadjáratok céljának, valamint a fejedelem szándékainak megértése a törtészének körében igen kutatott témának számít.²⁰⁹

Számtalan értékes információnk van már – ezzel összefüggésben – Bethlen Gábor politikai céljairól, politikai tájékozottságáról,²¹⁰ valamint a hadjárat erdélyi hététeréről,²¹¹ ahogy a fejedelem gazdaságpolitikájáról,²¹² művelődéspolitikájáról,²¹³ személyéről, uralkodói természetéről és életútjáról – különös tekintettel az erdélyi trónig vezető útjára – egyaránt.²¹⁴

---

²⁰⁹ A Bethlen Gáborral foglalkozó művek sora beláthatatlan, de rendszerezve elénk tárja az 1980-ig megjelent magyar műveket a fejedelem születésének négyszázadik évfordulójára készült bibliográfia. *Bethlen Gábor állama és kora*, szerk.: KOVÁCS Kálmán, Bp., 1980. A fejedelem trónra lépésének négyszázadik évfordulójára készült – 2013-ban kiadott – konferenciakötetek bevezetőjében pedig összefoglalást találhatunk az azóta eltelt harminchárom év Bethlen-kutatásáról. *Bethlen Gábor képmása*, szerk.: PAPP Klára és BALOGH Judit, Debrecen, DE Tört. Int., 2013. *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013. A Bethlen Gábor képmása című kiadvány bevezetőjében a további kutatási irányokat és a pályázatokat elnyert szakmai műhelyeket is megnevezi; mindezt az emlékévekre készülődve. A Bethlen Gábor és Európa című kötet bevezető tanulmányában R. Várkonyi Ágnes ad összefoglalót arról, hogy a fejedelem európai jelenlétét hogyan, milyen sikerekkel vizsgálták az elmúlt évtizedek történész-generációi. R. VÁRKONYI Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, 2013, 9-76. Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia kiadványa: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*, szerk.: DÁNÉ Veronika et al., Kolozsvár, 2014

²¹⁰ R. VÁRKONYI 2013, 36-39. Uő: *Az európai jelenlét alternatívái*, in: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene* 2014, 13-35

²¹¹ OBORNI Teréz: *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615)*, in: *Századok*, 2011/4, 877-914. Uő: *Erdély közjogi helyzete (1571-1575)*, in: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., 2002, 291-305. *A kód: Bethlen 1613*: kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2013. november 12 - 2014. február 2. Szerk.: KISS Erika, OBORNI Teréz, Bp., MNM, 2014. Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*: tanulmányok, Bp., ELTE BTK Középkori és Kora Újkori M. Történeti Tansz.: Transylvania Emlékeiért Tud. Egyes., 2011

²¹² IMREH István: *Erdélyi eleink emlékezete (1550-1850)*, Teleki László Alapítvány, Budapest, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999,

²¹³ TARNÓC Márton: *Irodalom és művelődés Bethlen államában*, in: *Bethlen Gábor állama és kora*, szerk.: KOVÁCS Kálmán, Bp., 1980, 29-35. TARNÓC Márton: *A magyar könyv a XVII. század elején*, Akad. Ny., Bp., 1973. Uő: *A késő reneszánsz retorikus próza történetéből*, Akad. Ny., Bp., 1973

²¹⁴ *Bethlen Gábor emlékezete*, válogatta, az előszót és a bevezetőket írta, szerk.: MAKKAI László, Magyar Helikon, 1980. *Bethlen Gábor krónikásai: Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről* / [írta Keserői Dajka János ... et al.] ; [összeállította, bevezette és jegyzetekkel ellátta Makkai László]. Bojti Veres Gáspár dicsőítő éneke Bethlen Gábor tiszteletére = Casparis Weres Boithini panegyris in laudes Gabrielis Bethlen / [... fordította Tóth Béla] ; [a szerzőt és művét bemutatta Makkai László] ; [kiadja a Hazafias Népfront Bethlen-Emlékbizottsága]. CSETRI Elek: *Bethlen Gábor életútja*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1992. Uő: *Európa és Erdély: tanulmányok és források*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006. Bethlen Gábor nemzetközi szakirodalomban való megjelenésének pontatlanságáról kiváló összefoglaló tanulmányt készített TÓZSA-RIGÓ Attila: *Bethlen-kép a harmincéves háború szakirodalmában*, in: *Bethlen Gábor képmása*, szerk.: Papp Klára-Balogh Judit, Debrecen, 2013, 55-74

Emellett kutatott kérdés a hadjáratok ideológiai háttere,²¹⁵ valamint az országrészek és az Oszmán Birodalom kapcsolata,²¹⁶ továbbá azt is láthatjuk, hogy milyen erdélyi országgyűlések és milyen Kancellária biztosította a háttérrel és állandóságot Bethlen számára.²¹⁷ Szilágyi Sándor forrásközléseihez visszanyúlva pedig Bethlen levelezéséről nyerhetünk információt.²¹⁸

Az első hadjárat időszakát (1619-1621) és annak nagy kérdését – a *fejedelem és a Királyságbeli rendek viszonyát* – azonban mégis „fehér foltként” jellemezte Pálffy Géza 2012 májusában, a Bethlen-emlékéveket megnyitó miskolci konferencián.²¹⁹ A disszertáció ennek a fehér foltnak egy részét vizsgálja, hiszen nem elhanyagolható szempont, hogy a *rendek viszonyulását a korabeli kiadványok is formálták, befolyásolták.*

Bethlen Gábor protestánsokból álló értelmiségi köre igyekezett a *fejedelem iránt bizalmat ébreszteni* a Magyar Királyság megzavarodott döntéshozóiban; ez azonban több okból sem volt egyszerű feladat. Egyrészt a fejedelem titkolta szándékait, s nem tárt, taktikai okokból nem is tárhatott mindent a nagyobb nyilvánosság elé. A fejedelem szándékainak kiismerhetetlenségéből fakadó félelemlről ír Balásfi Tamás 1621-ben megjelent művében.²²⁰ A magyar rendeknek tehát egy olyan fejedelem mellett kellett (volna) kiállniuk s ezzel hűtlenné válni választott és megkoronázott királyukhoz, aki maga is leplezi valódi céljait.

Bethlen Gábor kiváló politikus volt abban a tekintetben, hogy sikerrel mozgatta mind a Porta, mint a Habsburg-udvar felé a diplomácia szövevényes szálait. Erdély fejedelmeként nem is tehetett volna mást. Az bizonyos, hogy a politika és a diplomácia történetében, az országok között tárgyalások, szövetségek megkötése kapcsán felvett magatartásban is

---

²¹⁵ KÖPECZI Béla: *Függetlenség és haladás: Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977

²¹⁶ ÁGOSTON Gábor: *Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok*, in: *Történelmi Szemle*, 1995/4, 465-485. Uő: *Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg-Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció*, in: *Történelmi Szemle/2003*, 1-2, 1-24. R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában*, in: *Europica varietas – Hungarica varietas*, Bp., 1994, 37-61. Uő: *A magyar államiság Mohács után*, in: *A magyar állam ezer éve*, szerk.: Gergely Jenő és Izsák Lajos, ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2001, 121-144. Uő: „... Jó Budavár magas tornyán...” *A magyar államiság szimbólumairól Mohács után*, in: *Hagyomány és történelem: ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára*, szerk.: GEBEI Sándor, Eger, EKF Törttud. Int., 2000, 77-97

²¹⁷ TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései 1540-1690*, Bp., 1976. *Magyar alkotmánytörténet*, szerk.: MEZEY Barna, Osiris Kiadó, Bp., 2003

²¹⁸ SZILÁGYI Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása*, Akadémia, Pest, 1867. *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, kiadta: SZILÁGYI Sándor, MTA, Bp., 1887. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, kiadta: SZILÁGYI Sándor, MTA, Bp., 1879. A levelezések mellett fontos adalék a Révay Péterről és a Szent Koronáról írt műve is, amelyben ismerteti egy olyan koronaőr útját, aki a politikai változások ellenére is végig a korona mellett maradt. Uő: *Révay Péter és a Szent Korona*, Atheneum, Bp., 1875

²¹⁹ PÁLFFY Géza: *A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a Magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619-1622)*, in: *Bethlen Gábor képmása*, 2013, 139-158

²²⁰ Ld.: az 1621 – kiegészítés című fejezetben.

gyökeres változás következik be a 16. század második felében. A változás legkiemelkedőbb pontja Machiavelli *A fejedelem* című munkája, amelyben a szerző hajlékonyságot, alakoskodásra való képességet ír elő a jó vezető számára.²²¹ Hiszen az a fejedelem tudja megvédeni országa lakóit az ellenségtől, aki szándékait nem tárja nyíltan az őt támadó hatalmak elé, és aki képes felmérni a hirtelen változó erőviszonyokat Európában. Az álca, szimuláció, megtévesztés természetesen az etika dimenziójában heves viták tárgyát képezi és képezte, és merőben eltért az azt megelőző századok moráljától.²²² Az uralkodó azonban, ha másra nem is, de hallgatásra kellett, hogy képessé váljon, arca rezdüléseinek elrejtésével.²²³

Ez bölcsesség (*prudentia*), óvatosság a korszak filozófusai szerint. Ahogy a legtöbb Európában uralkodó király, úgy Erdély fejedelme is akkor viszi sikerre politikai céljait, ha felveszi a tárgyalás álarcát, különösen egy olyan hatalom birtokosa előtt, mint a Török Szultán. Ígéretes, puhatolódzások, ajándékok, szövetségesek keresése, jól képzett diplomaták. A színlelés azonban nemcsak kifelé szól, a legbensőbb körökben is vigyázni kell: hazugság, félreinformált és megriadt szövetségesek indulatai, cselszövés, összeesküvés és trónkövetelők vesznek körül a királyokat, fejedelmeket.²²⁴

Bethlen tehát leplezi a szándékait, de fenyegeti Bécset, és tudva levő, hogy valamiben meg kellett egyeznie a Portával is. A bizalmatlanságot tehát csak jobban fokozta, hogy Bethlen a Porta beleegyezésével, török támogatással lép a Magyar Királyság földjére. Bethlen „törökösége”, amelyet gyermekkorra, s az erdélyi fejedelemséghez vezető útja is²²⁵ csak még inkább alátámaszt, ismert volt a magyar rendek előtt. Az ebből fakadó kétségekre a korabeli nyugat-európai röplapok csak még inkább ráerősítettek, támadva Bethlent, akit

---

²²¹ Vö.: PACZOLAY Péter: *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése*, Korona Kiadó, Bp., 1998, 89-90. R. VÁRKONYI 2014, 18-20

²²² ÁCS Pál: *A hallgatás művészete*, in: *Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk.: ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Transylvania Emlékeiért Tud. Egy., L'Harmattan, Bp., 2010, 13-18. ALMÁSI Gábor: *Politikai színlelés, vallási színlelés*, in: *Színlelés és rejtőzködés*, 2010, 33-66. Machiavelli munkáját kevesen olvasták Magyarországon ebben az időben, Machiavelli gondolatainak kritikája azonban jóval ismertebb volt. Említett művéből „mindössze a törökellenes fellépés volt aktualizálható.” KAPOSI Márton: *Machiavelli Magyarországon*, Argumentum, Szeged, 2015, 100, 162kk

²²³ Vö.: Lackner Kristóf 1618-as művében: V. Károlyról írja, hogy *erős*, mert önmérsékletet gyakorolt, nem lehetett leolvasni az arcáról, hogy jó vagy rossz hírt kapott-e.

²²⁴ HORN Ildikó: *Felekezeti és vallási szimuláció*, in: *Színlelés és rejtőzködés*, 2010, 125-139

²²⁵ Bethlen trónra lépését hosszú, két éven át tartó tárgyalássorozat követte. Nem volt könnyű ugyanis elfogadtatni a magyar királlyal Bethlen erdélyi fejedelmi címét. A bizalmatlanság többek között Bethlen elődjének, Báthory Gábornak az erőszakos eltávolításából fakadt; valamint nyugtalanító volt a törökök katonai jelenléte is Erdélyben. Bethlen az addigi legerőteljesebb oszmán támogatással került a fejedelmi székbe. OBORNI Teréz: *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés*, in: *Századok*, 2011. R. VÁRKONYI 2014, 16-17

kiismerhetetlenek, „rókának”, s törökössége révén a kereszténység ellenségének és támadójának tartottak.²²⁶

A fejedelemnek tehát szüksége volt az *iránta való bizalom felébresztésére*, s arra, hogy *hitelességét* minél több kiadvány megerősítse.²²⁷ 1620-ban pedig, mikor Magyarország királyának is megválasztják, szüksége van a tiszteletre, amely új pozíciójában járna ki neki. Reformátusságát megtartva lép a magyar rendek elé királyként egy olyan időszakban, amelyben a hitviták a legintenzívebben hatnak, s amelyben megkezdődik a szervezett ellenreformáció.

A fejedelem ugyan több levelében is tájékoztatja a nemeseket, városok lakóit a hadjárat céljairól, de ennek ellenhatásával is számolnunk kell: Bethlen leveleit több nyelvre lefordítják, bizonyos részleteit elhagyják, átírják, hamisítják, és így tárják az újságok a nyugat-európai nyilvánosság elé, amely hírekről a magyar főnemesség szintúgy értesül.²²⁸ A levélhamisításra szintén jó példa Balásfi 1621-ben kiadott műve.²²⁹

A kiadványok és az olvasó – kikhez jut el az üzenet?

A könyv hatalom.²³⁰ Könyvet kiadni, a nyomtatást támogatni, patrónusként a dedikációban szerepelni, íróként a döntéshozók gondolataira hatni, véleményt és üzenetet a nyilvánossággal megosztani, mind-mind hatalom. Érvelésünkkel a nádor, országbíró, országgyűlési tagok, polgármesterek, városi előljárók, egész gyülekezetekre ható papok, lelkészek könyvespolcain helyet foglalni és csöndes hajnalaikon vagy vitáiktól zajos vacsoráikon jelen lenni: hatalom. Fejedelemnek ajánlani, vagy fejedelemként hitelességet, jó

²²⁶ PL.: PAAS, John Roger: *The German Political Broadsheet 1600-1700*. Wiesbaden, 1991, 3/389, 413, VARSÁNYI 2007, 159-160

²²⁷ ALMÁSI Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013, 313

²²⁸ G. ETÉNYI Nóra: *Politika és publicisztikai kontextus. Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619-1622)*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013, 247

²²⁹ Bővebben: lásd a mű elemzésénél és vesd össze: R. VÁRKONYI 2014, 26-28, valamint ALMÁSI 2014, 40kk. S itt még egy, a korra jellemző problémát is számításba kell vennünk, amivel Zászkaliczky Márton és Kees Teszelszky foglalkozott behatóan. Közös tanulmányukban vetik fel a bécsi béke szövege kapcsán, hogy a békeszerződések szövegei eltértek egymástól, és hogy egymás mellett egy időben sok variáns létezett. A tanulmányt továbbgondolva azonban nemcsak a bécsi békéről feltételezhetjük, hogy eltérő jelentést eredményező variánsai, fordításai léteztek, hanem más - az egyezkedések alapjának számító - okiratokról is. TESZELSZKY, Kees és ZÁSZKALICZKY Márton: *A Bocskai-felkelés az európai információhálózatok. Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606*, in: *Aetas* 27. évf. 2012. 4. szám, 49-121

²³⁰ HELTAI János: *A 17. század első felének kiadványszerkezete. Műfajteremtő elvek és célok*, in: *Fejezetek XVII. századi nyomdászatunkból*, szerk.: P. VÁSÁRHELYI Judit, OSZK, Osiris, 2001, 20-21

megítélést, bizalmat nyerni; további hatalomhoz vezet. A *kiadvány* egyben *reprezentáció* is, és a *város*, amelynek *nyomdája* van, az ország eseményeiben kulcsszerephez jut. Egy város nyomdával értékesebb. Egy vármegye pedig, amely jó könyvekkel ellátott iskolákkal rendelkezik, diákjait később külföldre küldve végül nagyobb és naprakész műveltségű követeket, tisztségviselőket nevelhet ki; mindez pedig jobb érdekérvényesítést hoz.

Katekizmustal, anyanyelvű énekeskönyvekkel, bibliafordításokkal, imádságos gyűjteményekkel a hívek lelki életét segíteni, a felekezeti vitákban jó érveléssel hatni és jelen lenni szintén hatalom. A hatalmat hordozó nyomtatványok azonban nemcsak az egyházakat erősíti vagy a felekezeteket segíti a konfessziójuk, a „mit hiszünk mi közösen”, azaz vallástételeik megfogalmazásában, de ami még fontosabb: Isten országának és igazságának terjedését szolgáló eszközökké válnak.

Egy könyv megvásárlását azonban csak a tehetősebb társadalmi rétegbe tartozók engedhették meg maguknak, s az igazán nagy gyűjtemények a főúri udvarokban lelhetők fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak a főúr olvashatta a könyveit, vagy hogy csak ő jutott hozzá a bennük leírt bölcsességhez. A 16. századi államelméleti művek is felszólítják a társadalom kiváltságosait, hogy ne csak a maguk művelésére tartsanak könyveket, hanem nyissák meg gyűjteményüket a „*res publica*” előtt is.²³¹ A kora újkori Magyarországon erre különösen is szükség van, hiszen ezeknek az udvaroknak – királyi udvar híján – az ország *művelődésszervező intézményeivé* kell válniuk. Az udvarban szolgálók előtt megnyitott könyvtár eszméjét a humanista tudósok is szorgalmazták és ugyanezt a folyamatot ösztönözte maga a reformáció is. A gyülekezeteknél azonban nemcsak a tanító jellegű prédikációkkal kell számolni,²³² hanem a könyv talán legintenzívebb hatásával, amely a szélesebb rétegek felé hat. Ha ugyanis egy udvari prédikátor hozzáfér a főúr könyvtárához, és az alapján készül fel prédikációira, úgy hétről-hétre egy egész gyülekezetet vezet és szóban, talán némi egyszerűsítéssel, de átadhatja a könyvekben olvasott bölcsességet a Biblia tanítása mellett.

A főúri udvarok nyitott könyvtárai esetében olvasmányhoz juthat mindenki, aki az udvarban dolgozik. A főúr azonban – eszmecsere keretében – megoszthatja a könyvekben olvasott tudást a lelkésszel, pappal, politikai vitapartnereivel, baráti körével, rokonaival, vendégeivel. Így az *ismeret szóban terjed* tovább. Sok esetben az udvarhoz tartozik az *iskola* is, így a tanítók és tanulók olvasmányaira a főúr ízlése, belátása is hatással van. Könyvkereskedelem ugyan ebben az időben nem volt Magyarországon, de a *kereskedők* révén

---

²³¹ MADAS Edit, MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon, a kezdetektől 1800-ig*, Balassi Kiadó, Bp., 2003, 116-117

²³² MADAS, MONOK 2003, 117

és a *peregrinus diákok* révén külföldön nyomtatott könyvekhez is hozzájuthattak a tehetősebbek. A főnemesség természetesen maga is beszerezte olvasmányait egy-egy utazás keretében, vagy ha külföldi hadszíntérre hívta a kötelesség. Felvásárolhatott hagyatékot, és – ritka esetben – könyvvásár katalógushoz is hozzáférhetett.²³³

De nem csak a főúrral és annak szellemi környezetével kell számolnunk, hiszen léteztek több száz darabos, nagyobb *polgári gyűjtemények* is. Ehhez tanárok, jogászok, orvosok, patikusok, borbélyok és fürdősök is igyekeztek hozzáférni, hogy szakmai ismereteiket bővíthessék. Egy-egy városban a patikának külön is lehetett gyűjteménye, de a városok esetén mégis a legjellemzőbb, hogy az országban elsősorban az evangélikus polgárság lakta helyeken van könyvgyűjtemény, akár a városi tanács használatában, akár az iskolánál, akár a parókián. Kassán, amely az akkori viszonyok között az egyik legnagyobb szellemi központnak számított, a régi szerzetesi könyvtár 2313 tételes állománya került a városhoz. *A képzett városi polgárok, mint maguk a város vezetői, egyházi emberek, tanulók, tanárok tehát hozzáfértek az ilyen jellegű gyűjteményekhez.*²³⁴

Sopron város és többszörösen megválasztott polgármestere, *Lackner Kristóf* jó példája a *tudós társaság, olvasókör* megalakulásának. A városi polgárság, ahogy a főurak is, *kölcsönadhatták* barátaiknak könyveiket, tehát a könyvek mögött *társasági életet* is kell feltételeznünk.²³⁵ A köznemesi könyvtárak szerényebb, általában 50 tételes gyűjteményt alkottak históriákból vagy jogi ismereteket taglaló kiadványokból, s ezekhez elsősorban a gazdatisztek, követek, tolmácsok férhettek hozzá. Gyűjteményeket továbbá főpapoknál, tudósoknál találhatunk, de a szegényebb parókia papjainál és a protestáns prédikátoroknál is fellelhetőek voltak kisebb könyvtárak. Ezek főként egyházatyák műveiből, beszédgyűjteményekből, teológiai kézikönyvekből álló gyűjtemények voltak, akár 50-100 tétellel, amelyet a pap utóda meg is örökölhett, de a pap rá is hagyhatta azt a főúrra.²³⁶

Az olvasó főúr vagy a városi polgárság az *uralkodásra vonatkozó ismereteit* legtöbbször a *történelemkönyvekből* merítette, valamint a *fejedelemtükrökből, históriákból.*²³⁷ A történeti leírások ezért állnak olyan közel a hatalom kérdéséhez, mivel a legtöbb elméleti kérdést a történelem nagy példáin keresztül értelmezték. A történelemnek az Ószövetség

---

²³³ MONOK István: *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században*, Eszterházy Károly Főiskola, Bp.-Eger, 2012, 17-26

²³⁴ MADAS, MONOK 2003, 150kk, 172-173

²³⁵ KOVÁCS 2004, 61kk

²³⁶ MONOK 2012, 28

²³⁷ MONOK 2012, 23

elbeszélései is a szerves részét képezik, ezért azok is *történeti példatárként* működtek.²³⁸ Az Ószövetség eseményei és szereplői pedig széles réteghez jutnak el a *prédikációk* révén és a *historia* műfajában kiadott nyomtatványok révén.²³⁹

A kiadványokkal, nyomdákkal, könyvgyűjteményekkel, olvasó polgársággal szorosan összekapcsolódnak a *városok*. A főúri udvarok mellett a városok fogják össze mindezt: a „kálvinista Róma”-ként emlegetett *Debrecen*, ahol a nyomda versengve válaszol kiadványaival a császár meghosszabbított kezének számító *bécsi* nyomda munkájára. *Kassa*, amely város Bocskainál és Bethlennél is kulcsszerephez jut, vagy *Besztercebánya*, ami az országgyűlésnek ad helyet. *Lőcse*, amely mindvégig megmarad evangélikus szellemi központnak, amint *Nagyszombat* római katolikusnak: az ellenreformáció központjának. A városok hadjáratban, háborús időben betöltött szerepének vizsgálata tehát fontos kérdés, ahogy a városi polgárság propaganda kiadványokkal való meggyőzése vagy tájékoztatása is.²⁴⁰

Bethlen hada elindul

Bethlen Gábor 1619 júliusában egyezett meg a Portával a Ferdinánd elleni támadást illetően. A cseh lázadók 1619. augusztus 26-án fosztják meg trónjától Ferdinándot és választják királyukká a Protestáns Unió vezetőjét, V. (Pfalzi) Frigyes, éppen azokban a napokban, amikor Ferdinánd a német-római császári címet igyekszik elnyerni. Pfalzi Frigyes, a Téli király uralma²⁴¹ teljesen felborítja a Birodalom egyensúlyát, erőviszonyait, de nem befolyásolja a választás végkimenetelét: Ferdinánd a Német-római Birodalom császára lesz (1619. szeptember 28.) Bethlen Gábor ez időben indul el hadaival Erdélyből Bécs felé,²⁴² *Frigyesnek szövetséget ajánlva, az erőegyensúly megborulását kihasználva, a magyar királyi és immár német-római császári címet is viselő Ferdinánd ellen.*

²³⁸ Ld.: ebben a fejezetben az *Újra kiadott históriák* című résznél (1619), és Lackner Kristóf művének elemzésénél (1618).

²³⁹ Ld.: ebben a fejezetben az *Újra kiadott históriák* című résznél.

²⁴⁰ J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója*, in: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk.: ACS Pál, SZÉKELY Júlia, Balassi, Bp., 2012, 383-397. Uő: *Kassa és a Bocskai-szabadságharc kezdete. Confessio* 2006/3. 38-50. *Kassa város polgársága a XVI. század végén és a XVII. század első felében*, in: *Történelmi Szemle*, 1979/3-4. sz. 577-591. Uő: „Nagy két császár birodalmi között”, Gondolat Kiadó, 1984, 192-232. PAPP Klára: *Bocskai kassai fejedelmi udvara*, in: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”: *tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*, szerk.: BARTA János és PAPP Klára, Lucidus Kiadó, Bp., 2004, 121-144

²⁴¹ PURSELL, Brennan C.: *The Winter King – Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*, Ashgate, 2003, 93-101

²⁴² WEIGL, Andreas: *Die „Hauptstadt” Wien und der Dreißigjährige Krieg*, in: *Wien im Dreißigjährigen Krieg – Bevölkerung, Gesellschaft, Kultur, Konfession*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2001, 15-30

Bethlen Gábor a Tisza melletti táborból fogalmazza meg körlevelét Szeben városának a háború okait illetően (1619. szeptember 12.)²⁴³ A cseh protestánsok szabad vallásgyakorlatának sérelmével együtt a magyarok vallásszabadságának sérelmét hangsúlyozza benne. A Magyar Királyság protestánsainak jogait védelmezni jön, ami egyenlő a *magyar rendek jogainak védelmezésével, azaz a megmaradt ország alapvető törvényeinek védelmezésével.*

A református egyháztörténeti összefoglaló művek egyértelműen összekapcsolják a hadjáratot – ahogy Bocskai, úgy Bethlen esetében is – a protestánsok szabad vallásgyakorlatának ügyével, és a törvényeket érintő vitákkal. Ezzel az értelmezéssel a hadjáratok *alkotmányvédő* jellegét hangsúlyozzák.²⁴⁴ Ahogy Zoványi Jenő a hadjáratról kapcsolatban fogalmaz: „a protestáns vallás és a magyar alkotmány összeforradt ügyének megoltalmazására... fegyvert fogott az erdélyi fejedelem.”²⁴⁵

A csatateren azonban mindez azt is jelenti, hogy egy több irányból érkező, összesen tizennyolcezer fős, *magyarokból álló hadsereg* jelenik meg a Királyságban *török jóváhagyással*, akiknek a *török ellen védekező magán- és végvárakban állomásozó magyar emberekkel kellene megküzdenie.*²⁴⁶

Mivel a legtöbb esetben nem került sor tényleges csatára, ostromra – mert vagy a fejedelem beépített emberei, vagy alkudozás, politikai kényszer után a várak önkéntesen nyitották meg kapuikat – ezért magyarnak magyar ellen csak Pozsonynál kellett harcolnia.²⁴⁷

A protestáns nemesek földjein álló magánvárak hamar megnyitották kapuikat a fejedelem serege előtt, s csatlakozva a Bécs felé vonuló hadhoz a katolikus területeken álló végvárakat kezdték ostromolni; több esetben pedig maguk az elégedetlen, zsoldot hónapok

---

²⁴³ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei, 126-128

²⁴⁴ BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*, Sárospataki Ref. Koll. Teol. Akadémiája, Sárospatak, 1995, 98: „A Magyarországon sorozatosan következő vallási- és alkotmány-sérelmek indították” a fejedelmet a hadjárat megindítására. RÉVÉSZ Imre: *A magyarországi protestantizmus történelme*, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925, 31-33: A „veszélyeztetett rendi alkotmány megmentője s a vele mély érdekközösségbe került vallásszabadság kivívója Bocskai István lett...” A Bocskai-féle politikai örökséget felvállaló Bethlen Gábor és Rákóczi György hadjárataival kapcsolatban pedig így fogalmaz: „... ismételten... biztosítékokat erőszakoltak ki az 1606-1608-as évi vallásügyi vívmányok számára.”

²⁴⁵ ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004, 194 (a kézirat 1948 novemberében készült el.) Kármán Gábor Rákóczi György fejedelem hadjáratairól végzett kutatása módszertanában a Bethlen hadjárat megközelítéséhez is segítséget nyújt, és új irányt kínál a hadjárat felekezeti elemének, valamint a felekezeti elem és a felekezeti állam kapcsolatának vizsgálatával. Ld.: KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után, L'Harmattan*, Bp., 2011, 33-71

²⁴⁶ Bethlen katonái két hadoszlopban vonultak, az egyik a végvárak vonalán Rhédei és Széchy vezetésével, a másik Bethlen irányításával északon: Kassa, Lőcse, Késmárk, Nagyszombat érintésével. NAGY László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*, Akadémia Kiadó, Bp., 1969, 157

²⁴⁷ Ennek etikai vetületéről bővebben: TRAJTLER Dóra Ágnes: 1619. Politikai és etikai dilemma, in: „A Szentnek a megismerése ad értelmet”, szerk.: ZSENGELLÉR József, TRAJTLER Dóra Ágnes, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Bp., 2012, 107-117

óta nem kapó végvári vitézek adták meg a várat. A fejedelem leveleiben „subordinált” emberekről lehet olvasni, akik a stratégiaiilag fontos várakban készítették elő az önkéntes kapunyitást.

Bethlen átvonulásakor teljes volt a káosz és a bizonytalanság a várak megadását vagy a védekezést illetően. Bosnyák Tamás füleki kapitány például óváslevelet írt a nádornak, hogy fizetetlen katonáinak kiszámíthatatlan reakciójáért nem vállal felelősséget. Putnok várából kiszöktek a katonák, Kálló és Ecsed alkudozással nyílt meg; Érsekújvárról küldöttség érkezett, a vár átadásának üzenetével. S Nagyszombat is – ahol a fejedelem nagy ellenállásra számított – önként adta meg magát.²⁴⁸

Forgách Zsigmond nádor szeptember 5-én rendelt el insurrectiót a megyéknek és a városoknak Bethlen ellen. Egy héttel később – ellentétben a nádori tekintéllyel írt levélnek – Bethlen Gábor Debrecenből szólította fel körlevélben a főurakat, hogy csatlakozzanak a hadjáráshoz. Hat hét alatt került Bethlen kezére az országrész, valamint Pozsony bevétele után a Szent Korona is.²⁴⁹

---

²⁴⁸ NAGY 1969, 155, 162-165

²⁴⁹ A korona útjáról: PÁLFFY Géza: *A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622): Egy korona-itinerárium összeállításának lehetőségeiről*, in: *A történelem mint hivatás: A Benda-émlékkonferencia előadásai*, szerk.: Szijártó M. István. Balassi Kiadó, Bp., 2015, 75-107

II.3.1.) Egy kiváló hadvezérről

/Háportoni Forró Pál (transl.): Quintvs Cvrtiusnak az Nagy Sandornak... /

Háportoni Forró Pál²⁵⁰ készítette el Quintus Curtius Nagy Sándorról szóló könyvének magyar fordítását. A világtörténelem egyik leghíresebb hadvezérééről írott könyv – 1619. december 18-án, Debrecenben kelt – ajánlólevelében a fordító *Bethlen Gábor fejedelmet üdvözli és a kiadványt neki ajánlja*. A címzésből már kiderül, hogy e hónapokban Bethlen Gábor „ISTEN kegyelmeflegeből Magyar es [Er]dely Országoknak fejedelme...”²⁵¹

Egy híres hadvezér tetteit megörökítő munkát ajánl Háportoni Forró Pál a fejedelemnek, aki ezekben a hónapokban maga is hadvezéri minőségében parancsol tizennyolc ezer fős seregének. Az egybeesés nem véletlen: a fordítást a fejedelem rendelte meg, és saját költségén lett kinyomtatva.²⁵²

Az ajánlólevél a teremtő és a mindenségről bölcsen gondot viselő Istenről emlékezik meg, aki a világot „tartya es taplalfya. [sic!]”²⁵³ A gondviselésnek részeként az Úr „bizonyos rendtartafokat es főfegeket adot legyen.”²⁵⁴ Hogy főség gyanánt bizonyos élőlényeket vagy teremtményeket, természeti elemeket mások fölé helyezett, arra mind példát sorol a szerző az égi testek, a jelenségek és az állatok világából. Mint ahogy a Nap és a Hold fényesebb a többi csillagnál, úgy a tűz is kiemelkedik a többi elem közül szépségével és minőségi többletével. Az oroszlanok „nemzetesbek” a többi szárazföldi állatnál, a saskeselyűk pedig a madarak közül „kiralyi nevel neveztetnek.”²⁵⁵

A méheknek saját társadalmukon belül van parancsolójuk, „előttők jarojok;” nem kivételes tehát a teremtett világon belül az emberi társadalom a tekintetben, hogy előljárók adatnak nekik. Ugyanakkor a cél nem önmagában a hatalom, hanem a rend, ahogy Háportoni fogalmaz: „[Isten] ki mondhatatlan bölcs tanacsabol gondvifelő hatalmassagok es fejedelemflegek ala vetette [az embereket], hogy azok által gubernaltatvan, ßep egyeffegben

²⁵⁰ **Háportoni Forró Pál:** (Háporton 1570 – ? 1623/24.) *költő, fordító*. 1621-től Bethlen Gábor udvari történetírója. Munkássága a „magyar humanista műpróza kiemelkedő állomása” (ÚMÉL). A fejedelem pártfogoltja és követe volt (ÚMIL), illetve udvari költője Gyulafehérvárott. Kezdetben Báthory András püspök támogatta, a püspök révén a brunsbergi jezsuitáknál nevelkedett. Ld.: PIPPIDI, Andrei: *Román-magyar irodalmi találkozások*, in: *Korunk*/1997. jan., <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00085/1997honap1cikk1219.htm>, letöltve: 2016.09.09. HOLL 1983, 153

²⁵¹ Háportoni 1619,):(2r. Az ajánlólevél számozása a szokványostól eltérő, a nyomdász az íveket nem betűkkel jelöli.

²⁵² Háportoni 1619,):(:(5r, (o)r

²⁵³ Háportoni 1619,):(2r

²⁵⁴ Háportoni 1619,):(2r-v

²⁵⁵ Háportoni 1619,):(2v

tartatnanak.”²⁵⁶ Az uralkodó – akinek hatalma felülről és céllal adatik – a gondviselés része, és maga is gondviselő szerepre van elhívva.

Háportoni Forró Pál ezt az egyetemes gondolatot a jelen helyzetre vetíti rá, s újra megszólítva Bethlen Gábort, folytatja: „... Felfeged gondvifelefe alais bizonyos nemzetfegek rendeltetven, Felfeged nem csak Erdely orßagnak hanem mayd mind az egeß Magyar nemzetfegek fejedelmű adatot.”²⁵⁷

A majdnem egész magyar nemzetség felett való tiszt és hivatal méltósággal teli, mert a fejedelem származása, familiája fényesebb és tündöklőbb és dícséretre méltó; s ő maga is „csillagul finyeskedik.”²⁵⁸ A Bethlen család sok kiváló taggal dicsekedhet, akik a főurak között „égő faklya gyanant tündöklötenek, es az Magyar koronának fokot Bolgaltanak.”²⁵⁹ Országuk iránti hűségük és jóakaratak, valamint szolgálatuk emléke bizonyítottan ott él még sokak emlékezetében.²⁶⁰

Bethlen Gábort sok támadás érte a korabeli európai sajtóban „törökössége”, „róka” mivolta miatt.²⁶¹ A Magyar Királyságbeli ellenzéke pedig uralkodása kezdeti szakaszára (várak átadása) utalván próbálta a fejedelem ellentmondásos – az ország érdekét figyelmen kívül hagyó – személyiségét és politikai céljait bizonyítani. A fejedelmet támogató Háportoni viszont Bethlen méltó felmenőiről emlékezik meg, akik – hangsúlyosan – *egész Magyarország érdekében* szolgáltak és cselekedtek. A Bethlen családból „minden Baz eßtendöben az Magyar nemzet közöt fő urak égő faklya gyanant tündöklötenek, es az Magyar koronának fokot Bolgaltanak.”²⁶²

A szerző célja kettős: a fejedelem dicső származását szeretné méltatni híres felmenői által, valamint ki akarja hangsúlyozni, hogy ezek az elődök egész Magyarorszáért, az egész „nemzetért” és koronáért vitték végbe tetteiket. A felsorolásban, ha nem kimondottan Erdélyről van szó, akkor a fent említett kifejezések találhatóak. Bethlen Farkas, a fejedelem édesapja például már tizenhét esztendősen megívott az ellenséggel, és „az Magyar nemzet mellet vitezű fokot csatazot,” később pedig „az egeß Magyarfag elöt valo capitanfagnak

---

²⁵⁶ Háportoni 1619,):(3r

²⁵⁷ Háportoni 1619,):(3r

²⁵⁸ Háportoni 1619,):(3v

²⁵⁹ Háportoni 1619,):(4r

²⁶⁰ Bethlen Gergely, szörényi bán; Bethlen Gábor, János király fő udvari kapitánya; Bethlen Farkas, a fejedelem édesapja.

²⁶¹ Ld.: Varsányi Krisztina: *Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében.* Doktori disszertáció (2012.) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/varsanyikrisztina/diss.pdf>, 85-92

²⁶² Háportoni 1619,):(3v-4r

hivatallal” serénykedett.²⁶³ Háportoni szerint ezek az egész ország sorsát tekintő híres elődök voltak „tűkörül” Bethlen Gábor számára is; ezek a tények pedig „Felfegyed felől elegendő bizonyfagot teßnek.”²⁶⁴

Nemcsak a kiváló példaként szolgáló elődei miatt lehet bizonyossággal az, aki a fejedelmet támogatja, hanem Bethlen jártassága, mind békében, mind hadban való gyakorlata is bizalmat gerjeszthet a hozzá pártolóknak. Emellett a jártasság mellett – melyet a fejedelem már ifjú korától kezdve igyekezett elsajátítani – gyakorlata van a két nagyhatalom közötti követségjárásban, a két császár felé való sikeres diplomáciában.²⁶⁵ A diplomácia művészete, a nemzetközi tárgyalások és a politikai érdekérvényesítés egyfajta hajlékonyságot feltételez, amellyel a korabeli sajtó negatív példaként emlegette Bethlen Gábort. A szerző azonban éppen, hogy erényként tünteti fel ezeket a tulajdonságokat, és a fejedelem jó politikusi volta mellett érvel velük.

S gondolatmenetét tovább fűzve, éppen a politikai és diplomáciai jártasság jutalmaként értékeli, hogy Bethlen Gábor elnyerte az Erdély Fejedelme címet. Jutalomként és „Istennek providentiajából adattatotnak hidgyűnk lenni” a fejedelmi hatalmat – mondja, s így ismét a gondviseléssel zárul az érvelés. A bibliai bölcs Salamon királyt idézi a szerző (Péld 8, 15): „Általam uralkodnak a királyok, és rendelkeznek igazságosan a fejedelmek.” Ezzel az igehellyel köti össze azt a gyakran felbukkanó gondolatot, hogy a fejedelmek Isten képei, képmásai; ezért a hivatallal azt a célt is vállalniuk kell, hogy „eleteket az alattok valoknak jó példajokra formallyak, atyai szeretettel es gondvifeleffel, igazsággal, mertekletefféggel, kegyelmességgel es mindennemű jófagós cselekedetekkel...”²⁶⁶ Mert az alattvalók azt fogják követni, amit feljebbvalóiktól látnak. Ehhez szorosan kapcsolódik az apa, atya kép is, amelyet az ajánlás szövegében is megtalálunk.²⁶⁷

A napi politikai eseményekhez közelállónak érezhető Háportoni munkája; egyrészt mert maga a fejedelem rendelte meg a hadvezérről szóló művet, hadjárata előtt, másrészt mert a szerző Bethlen propagandáját kiegészítő, azt erősítő és az ellenpropagandát megcáfoló gondolatokkal írja meg a könyv előszavaként szolgáló ajánlásokat. Bethlen Gábor megbízható a kormányzásban való gyakorlata és politikai céljai tekintetében – szól az üzenet a nemességnek. Akár a fejedelem családját, elődeit tekinti az olvasó, akár Bethlen ifjú korára

---

²⁶³ Háportoni 1619,):(4v

²⁶⁴ Háportoni 1619,):(5r

²⁶⁵ Háportoni 1619,):(5v

²⁶⁶ Háportoni 1619,):(5v után hat oldalon keresztül megszűnik a lapszámzás, így sajátos jelölést alkalmazok erre a néhány oldalra: folytatam az előbbi lap számzását:]:(6r-v]

²⁶⁷ Háportoni 1619,]:(6v],):(:):(2r,):(:):(5r

gondol, bizonyos lehet benne, hogy jó cél érdekében, az ország és az egész nemzet érdekében történik a hadjárat.

Bethlen Gábor, a jó fejedelem dicsérete

A jó cél vagy az országérdek megfoghatatlan fogalmak és politikai irányultság kérdése. De Háportoni Forró Pál a fejedelem hat éves uralkodásának gyümölcseit is felsorakoztatja, mindazt, amit Bethlen Erdélyben már addig is véghez vitt, s így nyer hitelt, hitelességet a jó szándék vagy jó akarat.

A különböző „nemzetek között való egyenetlenfégek”-et szüntette meg elsőként Bethlen Erdélyben. A béketeremtés volt a célja, amellyel az országrész sebeit, mint „kegyes orvos” gyógyította be,²⁶⁸ belpolitikáját tekintve, de külpolitikájában is a béke felé törekedett, a nemzetközi szerződések megkötésével. S a Habsburg császárral kötött békeszerződésben Bethlen Huszt várát és Kővárat visszaszerezte.²⁶⁹ Ez fontos érv, hiszen a fejedelmet többször érte elmarasztaló kritika, mivel Lippa várát a töröknek adta át (1616). Bethlen békeszerető politikáját azzal is bizonyítani próbálja a szerző, hogy néhány oldallal később a lengyel-török viszály lecsendesítéséről is megemlékezik.²⁷⁰

A „recipialtatot religiokat Erdelyben bentül meg tarta” Bethlen, s a gyulafehérvári öreg templom tornyának restaurálása, órával, haranggal való megajándékozása és a templomtető „tündöklő zöld mazos cserepekkel es draga nagy aranyas gombokkal” való felékesítése is csak azt bizonyítja, hogy a fejedelemnek „Istennek tiűtfelegere kivaltkeppen való gondgya lón.”²⁷¹ Ezért, ha a fejedelem az ő hadjáratát részben a vallásszabadság védelméért folytatott küzdelemként írja le, akkor annyiból hitelt nyernek a propaganda elnagyolt szavai, hogy a vallásszabadság Erdélyben egy megvalósuló elv – ahogy azt a szerző is hangsúlyozza.

Erdély megoltalmazására, a fejedelem hozzálátott a várak és bástyák megerősítéséhez is. Várad, Gyulafehérvár, Vajdahunyad, Déva megerősítése, mind a gondviselés része. A várak megerősítésének ténye ellensúlyozza azokat a vádakat, miszerint Bethlen a töröknek akarna kedvezni. Az országvédő építkezéseken túl a fejedelem erényei közé tartozik a kegyelmesség, mert némelyeket halálos ítélet várt volna, de a fejedelemtől mégis kegyelmet

---

²⁶⁸ Háportoni 1619,]:(6v-7r]

²⁶⁹ Háportoni 1619,]:(7v]

²⁷⁰ Háportoni 1619,]:(:):(2r]

²⁷¹ Háportoni 1619,]:(7v-8r]

kaptak. Bethlen – a szerző szerint – tükörrül tartja maga előtt a bölcs Salamon király szavait: „Az irgalmaffág (ugymond) es az igaffág őrzik meg a kiralyt...”²⁷²

Háportoni Forró Pál ajánlólevelében Bethlen erdélyi fejedelemtént vállalt politikáját és annak pozitív, látható eredményeit sorolja fel. Így ez az írás is hozzásegíti Bethlen Gábort ahhoz, hogy a Magyar Királyságban élő nemesség bizalmát elnyerhesse, illetve a buzgó ellenpropagandával szemben is megtarthassa. A felsoroláshoz kapcsolódik a szöveg szerint a fejedelem hadjárata is, így az erdélyi politikájának elveit mintegy átülteti a szerző a hadjáratra is. Amit láthatunk Erdélyben, és ami motiválja a fejedelmet, azt láthatjuk megvalósulni a hadjáratban is, és hasonló elvek motiválják most is a fejedelmet – szól a kiadvány bevezető üzenete.

„Felfegednek, kegyelmes uram, az mint lattyuk egyik dicsiretes dolga naponkent az mafikbol barmazik, es egyik cselekedetit az emberek csudalni-is meg nem bűnhetnek, addig nagyobb következik.”²⁷³ S ez az egy mondat már átvezet a hadjárat kérdéséhez. „Mellyek között ezt Felfeged bölcs elmejevel talalta fel, hogy az Magyar nemzetnek ilyen meg begetet allapattyaban fejedelmi fegitfege által minden gyamolfaggal lenne.”²⁷⁴ Háportoni – ahogy Bethlen Gábor elődei dicséretekor is több esetben – úgy a hadjárat leírásánál végig a „Magyar nemzet” kifejezést használja. E Magyar nemzet „infantiajara”²⁷⁵ indult meg Ferdinánd ellen a fejedelem; érdekes a kifejezés, amely jelentheti, hogy Bethlen kérelemre, a nemesek kérésére reagálva vonult fel. A hadi szerencse kedvezett neki, amint azt a kutatások is bizonyították, és ahogy azt Háportoni is leírja: Erdélyből Pozsonyig egy menettel jutott el Bethlen úgy, hogy „mayd minden alatta valo varak es varofok Felfegednek meg hajol”-tak. A korona is „az Magyar orßagi rendektől azon Pofoni gyűlesben Felfegednek kezebe adattatot legyen.”²⁷⁶ Ez utóbbi mondat inkább a királlyá választásra vonatkozik, hiszen nem a rendek adták át a koronát először, hanem Bethlen Gábor hada vitte el azt a pozsonyi várból.

Háportoni az olvasónak szánt előszavában Bethlent a legnagyobb római uralkodókhoz hasonlítja, s a fejedelmet dicsérő szavai – az üdvözlő verseken túl – talán itt érik el csúcspontjukat. Milyen a jó fejedelem a szerző szerint, és hogyan felel meg ennek Bethlen Gábor? A jó fejedelemből nem hiányozhat a vitézség, a kegyelmesség, az adakozás készsége, a mértékletesség és a gondviselő építtetés. S ahogy ezek az erények a római államférfiakban

---

²⁷² Háportoni 1619,]:(8v) (Péld 20, 28) A Károli-fordítás szerint: kegyelmesség és igazság, Újford. szerint: szeretet és hűség őrzi a királyt.

²⁷³ Háportoni 1619,):( ):(2v

²⁷⁴ Háportoni 1619,):( ):(2v

²⁷⁵ Háportoni 1619,):( ):(3r

²⁷⁶ Háportoni 1619,):( ):(3r-v

egyen-egyenként megvoltak, Bethlen Gábor személyében azonban ezek mind együtt tapasztalhatók.²⁷⁷

---

²⁷⁷ Hápportoni 1619, (o)r

II.3.2.) Újra kiadott históriák
/Historia az bölcs Salamon kiralynak...,
Sztárai Mihály: [Áháb és Illés históriája],
Fráter Gáspár: Historia az Antiochus kiralynak kegyetlenködéséről/

A hadjárat évében a debreceni nyomda három, bibliai történetet feldolgozó verses históriát ad ki. Mindhárom mű egy királyról szól. A jó és bölcs királyról, Salamonról készült mű szerzője ismeretlen. A gonosz Ahábról szóló mű szerzője Sztárai Mihály²⁷⁸ (1549), a véres Antiochusról szóló pedig Fráter Gáspár²⁷⁹ volt (1560).²⁸⁰ A két utóbbi mű egymás mellett, egy kiadványban került az olvasók elé.

Az újra kiadott művek érdekessége, hogy aktualitásukat a nyomdász, ill. kiadó révén nyerik el újra. Régen született művek, melyek a Szentírást magyarázó jellegüknél fogva egyrészt mindig aktuálisak lesznek, másrészt viszont a király iránti hűség vagy elpártolás lehetősége közt felörlődő nemesség számára ismét aktuálissá válnak. A 16. században gyakorta használt irodalmi toposzok így újra életre kelnek és újra hatással vannak az olvasókra.

E három mű közös jellemzője, hogy a bibliai királyok révén példát akarnak adni, tanítani szeretnék az olvasót. Kiszólnak az olvasóhoz, figyelmeztetik az olvasót, erős párhuzamot vonva a zsidóság és a török kori magyarság helyzete között. A példa tanítói jellegét az is fokozza, hogy értelmezésük szerint: az *Ószövetség az egyháztörténet egy részét képezi*, tehát a *bibliai példa* klasszikusan *egyháztörténeti példaként* is szolgál. Az *Ószövetség népe* is keresztyén.

A tanítói példa jellegről így ír Salamon kapcsán az ismeretlen szerző: „ISTENNEK igeje mint egy rakot tarhaz,/ melyben eletedre ̄ep példakat talál̄, ha azert követni szent

---

²⁷⁸ **Sztárai Mihály:** (Drávasztára ? – Pápa 1575.) *Dél-Baranya és Szlavónia reformátora*. Ferences szerzetes, aki Páduában végzi egyetemi tanulmányait. Hazatérve Siklóson iskolamester, Perényi Péter támogatásával. Zsoltárfordítások, bibliai és egyháztörténeti históriák, hitvitázó drámák szerzője. Baranyában és Szlavóniában 120 gyülekezetet alapított meg. Az Aháb királyról szóló bibliai históriát 1549-ben írta, de először 1574-ben jelent meg Debrecenben. (ZOVÁNYI, ÚMIL) Bővebben: BOTTA István: *Sztárai Mihály baranyai püspöksége*, in: *Theológiai Szemle* 1989/3, 150-154

²⁷⁹ **Körmen di Fráter Gáspár:** (Körmen d ? - ? 1570) *versszerző*. A vasvári Domonkos-rend tagja, később a nagyszombati dominikánusok vicarius. Oláh Miklós érseket (1553-1568) hűségesen szolgálta a katolikus egyház restaurációjában. Ferdinánd király tihanyi apáttá nevezte ki (1558). Fent említett műve megjelent Debrecenben és Bártfán 1582-ben. Ld.: BOTTA István: *Fráter Gáspár*, in: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1972/4, 76. éfv., 481-495

²⁸⁰ A Makkabeusok könyve, amelyben Antiochus király története szerepel, a Károli fordította Bibliában (1590) és az Oppenheimeri Bibliában benne van (1612), de a mai protestáns fordításokban nincsen. A könyv megtalálható a katolikus fordításokban, vagy: *Deuterokanonikus bibliai könyvek, a Septuaginta alapján*, Kálvin János Kiadó, Bp., 2004

eletet akarβ, ebből βűkfegeh neked hogy jo peldakat valaβ.”²⁸¹ Sztárai Mihály így vezeti be művét: „Moftan emlekezzűnk az Kerefztyenekről,/ Es O törvénybeli fok Hűtetlenekről,/ Az hűtetlen Ahab Sido Kiralyarol,/ Illyés Prophetarol Iften embereről.”²⁸² Fráter Gáspár így fogalmaz műve lezárásaként, mintegy intve az olvasót: „Peldaul ti-nektők rolla emlekőzöm... Pelda legyen nektők az ő karhozattya...”²⁸³

A három bibliai király történetében van közös metszet, és nem általában az uralkodásuk jellege, hanem *személyiségük és hitük és ahhoz kapcsolódóan a kultuszhoz, népük vallásához, vallásgyakorlatához és a templomhoz való viszonyulásuk!*

Salamon

Salamon királyt, Dávid fiát, a Királyok könyve (1Kir 3) úgy mutatja be számunkra, mint aki egész fiatalon kerül a trónra, s fiatalságából fakadóan úgy véli, nem ért a kormányzáshoz. Az Úr felajánlja Salamonnak, hogy kérhet Tőle valamit; Salamon pedig engedelmes szívet kér, azért, hogy kormányozni tudjon, hiszen csak az engedelmes szív lehet oly bölcs, hogy különbséget tudjon tenni jó és rossz között. Tetszett Istennek, hogy Salamon „értelmet kér”, mert célja az engedelmisség és a helyes kormányzás. Ezért az Úr nemcsak bölcs és értelmes szívet ad az ifjú királynak, hanem gazdagsággal és dicsőséggel is megajándékozta; és látta egész Izráel, hogy „isteni bölcsesség” van benne, amely az igazságszolgáltatás alkalmával is megnyilvánult.

Ebben a bibliai történetben a *helyes kormányzás a bölcsesség függvénye, amely az Istentől származik, és a Neki való engedelmisséggel azonos*. A bölcsességből, az engedelmes és értelmes szívből származik a képesség, amellyel az uralkodó megkülönbözteti a jót és a rosszat, és helyes ítéletet tud hozni, a legnehezebb kérdésekben is. „En peniglen Uram ime gyermek vagyok,/ Meltatlan Kirallya nagy nemzetnek vagyok,/ Itilni igazat mindennek nem tudok,/ Szantalan igyeknek veget en nem vethetek. // Nekem te fozogadnak adgy értelmes fziwet,/ Igaz itiletet, igaz bölcselűget,/ Hogy tegyek mindennek efzes feleletet,/ Io f gonosβ valaβtaft, jo lelki esmeretet.”²⁸⁴

Az ismeretlen szerző ez után elpanaszolja az olvasó számára, hogy a bölcsességet a társadalom nem becsüli meg, a vagyont és gazdagságot viszont annál inkább. „Ritka peldank

---

²⁸¹ Hist. Sal. 1619, Ar

²⁸² Hist. Ahab 1619, Ar

²⁸³ Hist. Antio. 1619, Cv

²⁸⁴ Hist. Sal. 1619, A2v

vagyon illyeten minekünk,/ Mert lam gazdagfagot minnyajan kivanunk,/ Vagy nagy urafagot mi nyerni akarunk./ Vagy hoßbu eletet, kit czel kivül nem nyulunk.”²⁸⁵ A földesurak is, noha sok jobbágy felett van szavuk, inkább választják a gazdagságot, mint az eszességet. Pedig a bölcsességgel a községnek bírására, az ország oltalmára lehetnének, valamint az ellenség rontására az erő által, mely ebből származik.²⁸⁶ S következik egy – a tisztségviselőkre, hatalmasokra vonatkozó – fejtegetés: bölcsesség és hatalom kapcsolatáról, amely leírás teológiai szempontból igen hasonlít a disszertáció bevezetőjében található imádság gondolatmenetéhez.

A bölcs fejedelem gondviselője és jó atyja is a rábízottaknak. Az irat itt a Róm 13-at jelöli meg forrásának, de a: „Io attyad helyeben ifmeg attyad vagyon”²⁸⁷ megjegyzés Margitai tízparancsolat magyarázatához hasonlóan az ötödik parancsolatra is utal. „Rut ott allapattya az begény kőffegnek,/ Hol bölts fejedelme nintfen fzegényfegnek,/ Igazat itilni ki tudna mindennek,/ Mert ot babadfaga vagyon gonoß embernek.”²⁸⁸ A jó uralkodó oltalmazó és, mint testnek a fej, olyan országa számára.²⁸⁹

S miután a szerző nyomatékosan üzeni az olvasónak, hogy a becsület hiányát Isten a jó fejedelem hiányával bünteti meg; ezután a bölcsességről szóló bibliai fejezetekhez irányít: Péld 8, Préd 10,16. „Vefzet orfzag kinek gyermek ű Kirallya...”²⁹⁰ Ami azonban külön érdekessége a nyomtatványnak, hogy az ószövetségi bölcsességhez újszövetségi igehelyeket társít: ne a földi kincseket, hanem a mennyei kincseket gyűjtsük magunknak, amelyet sem moly, sem rozsdá el nem emészt. A bölcsesség tehát az, amit az Újszövetség Krisztusban elrejtett kincsnek nevez (Mt 6; Lk 12; Kol 2). „Tanullyuk megh ebből, hogy kik bölcsefeget,/ Kivannak Iftentül lelki eßbefeget,/ Ezek gazdagfagot nyernek dicsőfeget,/ Iften aldafabol vefznek hoßbu eletet.”²⁹¹

A nyomtatvány a bölcs salamoni döntést is elmagyarázza az olvasónak, miközben rímekbe szedve teszi élvezetessé a Bibliában tömören, archaikusan megfogalmazott szöveget. Míg az első rész a hatalom révén – társadalmi berendezkedésünk miatt – talán inkább a férfiaknak szól, addig a második rész a nőkhöz szól.²⁹² Két asszony érkezik heves vitában a király elé. Ké az élő gyermek? Mert csak egy élő gyermek van a kezükben, a másik újszülött

---

²⁸⁵ Hist. Sal. 1619, A2v

²⁸⁶ Hist. Sal. 1619, A4r

²⁸⁷ Hist. Sal. 1619, A4v

²⁸⁸ Hist. Sal. 1619, A4r

²⁸⁹ Hist. Sal. 1619, A4v

²⁹⁰ Hist. Sal. 1619, A4r

²⁹¹ Hist. Sal. 1619, A3r

²⁹² Hist. Sal. 1619, B2r-Cv

halott. A két asszony fájdalommal, kétségbeeséssel áll az uralkodó előtt. S mivel egyik a másikat hazuttolja kínjában, tanúk pedig nincsenek, a királynak isteni bölcsességre van szüksége.

A Biblia nem írja le Salamon gondolatát, a história azonban igen: „Az Kiraly magaban igen hanyakodik,/ Mellik igaz annya azon gondolkodik,/ Ennek az ű Bive tudgya hogy gyötrezik,/ Mikor ű magzattyat felti hogy el vetetik.”²⁹³ Közel hozza az archaikus szöveget az ismeretlen szerző, mert az élő gyermek édesanyjának gondolatait is beleveszi a szövegbe, noha ez sem része a bibliai leírásnak. „Buzgo bereteti annyának fiahoz,/ Magat kimutata edes magzattyahoz,/ Csak nem hafad Bive, Bakad ű fiahoz./ Azert gyorfafaggal effek Kiraly labahoz.”²⁹⁴

A fejedelmeket ismét inti a szerző: minden peres ügynek járjanak a végére, s csak arra feleljenek, amiről meggyőzően van tudomásuk. Ne legyenek személyválogatók, ne kedvezzenek a gazdagnak a szegénnyel szemben, ne vakítsa el őket az ajándék, azaz a megvesztegetés. Hirtelen ne ítélkezzenek, kérjenek időt a gondolkodásra, az igazság felkutatására.²⁹⁵ „Azert mindeneknek pelda az Salamon,/ Hogy csak igaffagot minden ember nezzen,/ Ebes feleletet mindenben ű tegyen,/ Iften törvényeben főkeppen tudos legyen.”²⁹⁶

A szerző Salamon Istennek kedves kérését, bölcsességét és bölcs döntéséről ír művében. Kiemeli tanulságként, hogy a király az élete más területein is áldott volt. Nem véletlen azonban, hogy a debreceni nyomda éppen egy róla szóló históriát ad ki, hiszen az ő uralkodásának fénypontja volt – ami Dávidnak sosem adatott meg – hogy felépíthette és felszentelhette a jeruzsálemi templomot, s elhelyeztette benne a szövetség ládáját. A király szólt népéhez, megemlékezett az Úr ígérteréről, amelyet be is teljesített, és megáldotta a népet. Az oltár elé borult, kezét az ég felé emelve könyörgött népéért. A király ezután ismét megáldott a népet, és Isten felé fordította alattvalói szívét: „Legyen a szívetek teljesen az Úré, a mi Istenünké, járjatok rendelkezései szerint, és tartsátok meg parancsolatait úgy, mint ma!” (1Kir 8, 61)

---

²⁹³ Hist. Sal. 1619, B2r

²⁹⁴ Hist. Sal. 1619, B2v

²⁹⁵ Hist. Sal. 1619, Cv-C2r

²⁹⁶ Hist. Sal. 1619, C2r

Aháb

Ezzel szöges ellentétben, az Aháb királyról szóló história éppen egy olyan uralkodóról szól, akinek a gonoszsága és kegyetlensége népe kultuszának beszennyezéséhez vezetett.²⁹⁷ A nép vezetőjeként idegen kultuszt eröltet Izráelre, Baal kultuszát. Az idegen vallás romboló hatását erősíti, hogy felesége, Jezábel is pogány asszony.

De nemcsak így kelti fel Isten haragját, hanem álnok szíve miatt is: megkívánja Nábót szőlőjét, mert az közel van a palotához. Miután Nábót nem adja neki atyai örökségét, kívánságától gyötörtten fekszik ágyában. Felesége csellem – a királyi hatalommal visszaélve(!) – szerzi meg számára a területet, Nábótot pedig megölik, kutyák nyalják fel a vérét. (1Kir 16-22)²⁹⁸ A király – idegen vallású felesége közvetítésével, aki talán nem is érti, hogy milyen súlyos tettet hajt végre – Izráel Istenének tizedik parancsolata ellen vét. „Nem én rontom meg Izráelt, hanem Te, király, mert Baál kultuszát követed” – figyelmezteti az uralkodót Illés próféta. (1Kir 18,18)

Aháb harcban való szerencsétlen elestére írja Sztárai, hogy Isten büntetése bekövetkezett a királyon. „Im az Isten hűtleneket bünteti, Es meg utaloit gonosul el vefti, Az balvanyofokat mely pokolra veti, Örök vigaffagra hiveit fel vißi.”²⁹⁹ Ezután figyelmezteti a tisztséget viselő olvasókat, hogy a hűtlenségnek napjainkban is hűtlenség lehet a büntetése. „Gondollyak meg ezt Kiralyok s fejedelmek, Es utannok valo mind az főfő nepek, Kik az Isten ellen fel fegyverköztenek, Hogy az Isten veget vethet oly igyőknek.”³⁰⁰

Antiochus

Ugyanezen kiadvány második felében a 2Mak 9 gonosz királyáról, Antiochusról szóló história kap helyet. IV. Antiochus Epiphanes szír király uralkodása (Kr.e. 175-164) idején már a Nagy Sándor utáni nagyhatalmak között vergődő hellenista közegben találjuk a zsidóságot, akik számára a hellenizmus világszemlélete, vallása, kultúrája jelenti a legnagyobb kihívást: annak ellenállva lehet csak hűségesnek maradni Istenhez. Antiochus a zsidó vallás ellen intenzív támadást indít, betiltva a szombat nap nyugalmanak megszentelését és a körülmetélkedést. A pogány rítus eröltetése a templom Zeusznak való odaszentelésében

²⁹⁷ Sztárai Mihály művében nem található annyi szöveghez fűzött magyarázat, mint az előbb elemzett írásban, hanem csak a végén fogalmaz meg tanulságot.

²⁹⁸ Hist. Ahab 1619, Ar

²⁹⁹ Hist. Ahab 1619, B3v

³⁰⁰ Hist. Ahab 1619, B3v

és a törvénykönyvek elégettetésében ölt testet. Megszentségtelenítve az égőáldozati oltárt, pogány oltárt emel a helyére, és szorgalmazza Jeruzsálemben a gümnasion létrehozását, ahol a zsidó ifjak görög sportokat, görög módon – azaz meztelenül – élvezve kezdték szégyellni körülméletkedésüket. A gümnasion azonban, amellet, hogy a korszellemnek megfelelő divatosságot és sikerességet tükrözte, nem volt más, mint „a hellenizálódott zsidók elkülönült testülete... , melynek megállapított törvényi és polgári eljogai voltak Jeruzsálem kellős közepén.”³⁰¹ Ehhez társult a sportolásnál ekkor megkerülhetetlen Héraklész és Hermész kultusz.

A szerző nem ismerteti ilyen részletességgel Antiochus uralkodását, de az olvasónak azért nyomatékosan meghagyja, hogy lényegében a király „Isten templomanak el rontoja vala”³⁰² Kegyetlenségét és a kultusz elleni támadását az Úr megbüntette, fájdalmas és rettenetes halálként csapott le rá ostora. „Halgafd meg Kereßtyen ezt az historiat, kibõl meg ifmered Istennek ostorat, az Antiochufon valo nagy haragyat, halala orajan õ boßbu allafat.”³⁰³

Antiochus a romlást szolgálta, nyomorúságba taszítva ezzel a zsidóságot. „Sok nyomorultaknak vala bantafara, Ārvak, õbvegyeknek nyomorufagokra, Isten nepeinek tellyes romlafara, Meg vere az Isten ennyi kialtafra.” A példa figyelmeztetés is egyben minden olyan tisztséget viselő ember számára, aki szegényekért, kiszolgáltatott helyzetben lévőkért felel. „Hidgyetek meg Urak kik ez földõn laktok, Āz ßegeny kõffegõn kegyetlenek vadtok, Az Ur Isten elõt el nem ßaladhattok, Minden dolgotokrol ßam-adok tivadtok.”³⁰⁴

Ezek a históriák azért különlegesek, mert érvelésükben a templom felépítése, meggyalázása vagy lerombolása nem oka a *király személyiségének*, jóságának vagy kegyetlenségének, hanem *következménye*. Azaz, nem azért gonosz Aháb, mert idegen kultuszt szabadított Izráelre, mint ahogy azt a deuteronomiumi szemlélet hagyja kikövetkeztetni, hanem azért engedi a romlást hozó bálványozást, *mert õ maga is gonosz*. Salamon nem azért bölcs, mert felépíti a templomot, hanem felépítheti, mert Istennek engedelmes és bölcs. Antiochus nem kegyetlen, mert bántja a zsidóságot, hanem kegyetlen és *ezért* semmilyen eszközt sem vél túl aggályosnak ahhoz, hogy nyomorgassa a népet. A bálványozás kérdésére nagyon áthallásos – írhatnánk; de nincs ebben semmi áthallásos, a probléma ugyanis teológiai szempontból ugyanaz mint Aháb idején, vagy mint Antiochus idején.

---

³⁰¹ John Bright: *Izrael története*, Kálvin Kiadó, Bp., 2001, 408

³⁰² Hist. Antio. 1619, B4r

³⁰³ Hist. Antio. 1619, B4r

³⁰⁴ Hist. Antio. 1619, B4v-Cr

Így együtt, egyidőben megjelenve ez a három história erősen sugallja, hogy a király személye, jelleme van kihatással az ország és a nép sorsára, beleértve a kultusz, bálványozás és templomkérdést is. A templomok sorsa tehát, és hogy az ember kényszerítve van-e bálványimádásra vagy sem, ez nem az uralkodó politikai sikerétől vagy az országgyűlésen való egyezkedés sikerétől függ, hanem az uralkodó személyiségétől, vagyis az *uralkodó személyétől*...

II.3.3.) Igazság, jog, törvény

/Kitonich, Joannes: Directio methodica/

Már Margitai Péter Tízparancsolatról szóló könyvében (1617) is megfogalmazódik a dilemma: a keresztyén ember engedelmességgel tartozik Istennek és Isten akaratából engedelmességet köteles gyakorolni a feljebbvalóinak. Milotai 1617-es művében azonban felsorolásra kerül mindaz a különbség, ami a protestáns és katolikus szertartásban megnyilvánul. A szobrok és képek imádata a protestánsok szerint bálványozás, és megszegi a második parancsolatot. Ha azonban a protestáns gyülekezet lefoglal és átalakít egy katolikus templomot, azzal megsérti a földesúr jogát, szembe fordul a király akaratával, és megszegi az 1608-as törvényt is. A mindennapokban így ütközik a protestáns ember – a templomok kapcsán – az Isten iránti engedelmesség és a feljebbvalónak történő engedelmesség megoldhatatlan problémájába.

Az uralkodó szintén megoldhatatlan dilemmával küzd: a törvény szövege és értelmezése örökös harc az országgyűlés tagjaival. Ugyanakkor a törvénynek a közjót kellene szolgálnia, és a jogaikat nagy igyekezettel védelmező rendekkel való együttműködésben, a birodalom és az ország érdekeit is figyelembe véve mégis csak az igazság felé kellene törekednie. A törvény és a jog ugyanis – a 17. század általános felfogása szerint – az igazságból származik. Az uralkodónak az igazságot kell keresni.

A fejezet célja, hogy rövid összefoglalást nyújtson e három fogalomról a korabeli jogtudomány szempontjából: igazság, jog, törvény. Az összefoglalás alapja Werbőczy István Hármaskönyve (1517), valamint a Hármaskönyvhöz készült magyarázat, Joannes Kitonich tollából.³⁰⁵ Kitonich munkája egy perrendtartási kézikönyv (1619), melynek második részében száz kérdés és válasz formájában kerül elemzésre a Tripartitum szövege. Kitonich száz kérdését és válaszát Kászoni János³⁰⁶ fordította le magyarra 1647-ben, noha – az előljáróbeszédben leírt szavai szerint – többen is mondták neki, hogy nem érdemes bajlódnia vele. A dolgozatban szereplő elemzés ennek a fordításnak az alapján készült, így a korabeli

---

³⁰⁵ **Johannes Kitonich:** (? 1560k – Nagyszombat 1619.) *Jogtudós, koronaügysz, Moson megye alispánja.* A bécsi egyetemen tanul, filozófiából szerzi doktori fokozatát. (SZINNYEI, ÚMÉL)

³⁰⁶ **Kászoni János:** (Várad 1605 - ? 1648?) *Jogtudós.* (RMSz) 1627-től a grazi egyetem hallgatója, 1633-1641-ig az erdélyi fejedelmi kancellária tagja. 1643-ban Gyulafehérváron deákként helyezkedik el, Maros-Portus sóhivatalának írnoka. Ld.: VEKOV Károly: *Töredékek egy erdélyi család történetéből*, in: *Erdélyi Múzeum*, 2007/69. kötet, 1-2. füzet, <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00419/pdf/001-017.pdf>, letöltve: 2016.09.10. Szinnyei szerint Kászoni János jogtudós és Sátoraljaújhelyen „ev.ref. lelkész.”

jogi szakkifejezéseket egy olyan jogtudós fordításában olvashatjuk, aki szinte kortársa volt Kitionichnak.

Az igazság (Justitia)

Az igazságot a 21. századi ember egy elvont fogalommal azonosítja be, amely távoli, az egyéntől és annak akaratától független; egyfajta külső elv, amely minden élethelyzetben és értelmezésben máshogyan nyilvánul meg; s a modern kultúra sugallata szerint meg nem szűnő gyanúval kell fogadni, hiszen mindig érdekvezérelt. A modern ember számára az igazságot keresni ugyan szabad, megfogalmazni azonban nem, mert legfőbb jellemzője, hogy relatív. Gondolkodásunktól igen távol esik Werbőczy István leírása, ahol az igazság nem egy elv vagy egy fogalom. Az igazság számára nem statikus, ám elérhetetlen, hanem dinamikus és mégis megragadható.

A *Hármaskönyv* kimondja, hogy „az emberi igazság, hacsak az istenitől nem származik, a legnagyobb igazságtalanság.” Ezért is jó, jegyzi meg a jogász, II. Ulászló királyt megszólítva, hogy „semmi cselekvésed, hanem még gondolataid sem nélkülözik a mennyei ihletet.”³⁰⁷ Az igazság tehát az Istentől származik, az uralkodó közvetíti, ami viszont *lelki nevelés* kérdése,³⁰⁸ de az uralkodói közvetítés után a törvény- és jogtudomány segítségével jut kifejeződésre. A törvény az emberek üdvéért, és a nyugodt, boldog élet lehetőségéért felel.

Werbőczy szerint az igazság lelki hajlandóság (*habitus animi*), magatartásbeli megnyilvánulás, helyes magaviselet (*habitus bonus*), egyfajta képesség, lelki állapot, amely „minden ügyben helyes ítéletre képesít.”³⁰⁹ Továbbá minden erény legfőbbike, állandó és folytonos akarat (*constans et perpetua voluntas*); célja pedig, hogy mindenkinek megadja a maga méltóságát, és azt, ami jogosan megilleti.³¹⁰ Az igazság habitus és akarat, tehát az embertől, az emberi lélektől függő dolog, a *személyiség* fejleszthető része.

Az igazság lehet természeti és törvényi igazság. A természeti igazság is akarat, amely mindenkinek a maga méltóságát igyekszik megadni, s amely akarat nélkül „senki nem lehet Isten országának részese.”³¹¹ A törvényi igazságot pedig a törvény tartalmazza, amely nélkül

---

³⁰⁷ Werbőczy előszava a királyhoz. Werbőczy István: *Tripartitum*. Ford.: Csiky Kálmán (1894), bővített kiadás, Téka Könyvkiadó, Bp., 1990, 19. (Továbbiakban: *Tripart.*)

³⁰⁸ *Tripart.* 19

³⁰⁹ *Tripart.* 26-27

³¹⁰ *Tripart.* 26-27

³¹¹ *Tripart.* 27-28

„sem népek, sem országok nem állhatnak fönn sokáig.”³¹² Az igazság így mindkét esetben egy országhoz illetve állapothoz kapcsolódik.

Kitonich szerint az igazság a „Törvény dolgainak utolsó czélja és határa,” és „az *Igaz*, vagy a *Törvény az Igazfágból* jö-k-i...”³¹³ Az igazság „erkölcstől álló Jofág,”³¹⁴ ha „*Termézet fzerint valo*” akkor „álhatatos szakadatlan teljes akarat”-tal írható le, vagy jellemezhető olyan magaviselő emberként, aki „tökéletes belső indulatra nézve... kész mindenkor végbe vinni a mivel tartozik, ha tehetségében vagyon.”³¹⁵ De lehet „*végzésből valo*, mellyet ugyan Törvénynek nevezünk” amely nélkül az országok és nemzetek „sokáig békefőleges állapotban nem maradhatnak-meg.”³¹⁶ „*Egyedül az Igazfág minden Jofágokat magában foglal.*”³¹⁷

A jog (*Jus*)

A jog Werbőczy megfogalmazása szerint „helyes és az igazsággal megegyező jó dolog” illetve az ország írott és íratlan jogszabályai értendők alatta.³¹⁸ A jog a „jónak és méltányosnak mestersége” és „azon törvényes szabályok összesége, melyek minket a jónak és helyesnek, azaz a hasznosnak és méltányosnak, vagyis a jogosságot jelentő igazságnak megtartására köteleznek.”³¹⁹

A jog lehet természeti, ha a dolog természetéből fakadóan tartalmazza az igazságot, mint például férfi és nő közös élete, vagy a gyermek nevelése, de másik megközelítés szerint a természeti joghoz tartozik az, ami „a mózesi törvényben és az evangéliomban foglaltatik, melynél fogva mindenki köteles úgy viselkedni mással szemben, a mint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában.”³²⁰ A tízparancsolat ilyen értelemben része a jognak, ahogy az a lelkület is, amelyre Jézus bízta az Őt követőket (Mt 7,12).

Ha tételes jogról van szó, úgy az emberek által meghatározott és megalkotott szabályokat kell érteni alatta.³²¹ Ide tartozik a nemzetek joga és a polgári jog. A nemzetek jogának van eredeti és származékos része, s az utóbbi: „a közjó okából és az általános

---

³¹² Tripart. 28

³¹³ Kászoni 1647, 54

³¹⁴ Kitonich 1619, 33: „de IUSTITIA hic agimus, prout est virtus moralis”

³¹⁵ Kászoni 1647, 54-55

³¹⁶ Kászoni 1647, 54-55

³¹⁷ Kitonich 1619, 34: „Iustitia in se se virtutes continet omnes.”

³¹⁸ Tripart. 28

³¹⁹ Tripart. 28-29

³²⁰ Tripart. 29-30

³²¹ Tripart. 28

hasznosság tekintetéből állapított meg.³²² A közjó és az általános hasznosság értelmezése fontos szerepet kap a vallásügy kapcsán is, s a közjó a törvény szövegeinek indoklásában is helyet kap. A nemzetek származékos joga gyakran *ellentmond* a természeti törvénynek, hiszen a természet szerint minden ember szabad, mégis van hadifogság, rabszolgaság.

Az ellentmondás a jog megközelítései, csoportjai között magán viseli a bélyeget, hogy Istennek mond ellent. A természeti törvény ugyanis „magától Istentől rendeltetett; állandó és változatlan marad.”³²³ Ezt az ellentmondást Kitionich más felosztás szerint a törvénynél írja le.³²⁴

A törvény (Lex)

Werbőczy *Hármaskönyve* szerint a törvény a jognak faja (*species juris*), egyfajta „szentesítvény”-ként írható le. Vagy megfogalmazható egy elvként így: a törvény „az igazságból folyó helyes elv, mely parancsolja a tisztet, tiltja a tiszességtelent.”³²⁵ A *mennyei perspektíva* a törvény leírásánál is megjelenik, nemcsak az igazság és jog kapcsán, hiszen a törvény „Isten ajándéka” és a „bűnök eltávolítója.”³²⁶

Werbőczy megfogalmazza ezt a *szoros kapcsolatot törvény és az isteni törvény között*. Az emberek által meghozott törvények semmit sem érnek, ha az Úr törvényének „képét” magukon nem viselik; és csak akkor „érnek valamit”, ha az isteni törvényekkel nem állnak szemben.³²⁷ A jogtudós a Szentírás szavaival erősíti meg ezt a gondolatot, és a Példabeszédek 8,16-ra hivatkozik: „Általam vezetnek a vezérek, és ítélik igazságosan az előljárók.” A bölcsesség hangját halljuk, amelyet csak az Isten tud megadni a királyoknak, fejedelmeknek.

Kitionich művének X. kérdés-feleletében a törvény taglalása kapcsán három fajta törvényt különít el. Ezt a tagolást Werbőczy a jog értelmezésekor ismerteti. Kitionich hármas felosztásról beszél: a természet törvényéről (*Ius Naturae*), az emberi törvényről (*Ius Humanum*) és Isten törvényéről (*Ius Divinum*), és az emberi törvényt bontja további kettőre: a nemzetek törvényére (*Ius Gentium*) és a polgári törvényre (*Ius Civile*).³²⁸ A nemzetek törvényét egy ország hozza, a polgári törvényt pedig egy község vagy város „Isteni és emberi

---

³²² Tripart. 31

³²³ Tripart. 33

³²⁴ Kászoni 1647, 27

³²⁵ Tripart. 28, 35. A törvény a jogból származik, a jognak faja.

³²⁶ Tripart. 36

³²⁷ Tripart. 36

³²⁸ Kászoni 1647, 27-49. Nyomdahiba, a 27. oldal után a 48. következik.

okokra nézve fizez magának a *Tifztefséges életért es Igazfagért*, melynek egyike é világon az embereket bõtsûlletéf, a máfik pedig a más világonnis boldoggá téfzi.”³²⁹

A felosztás ismertetése után ó is megemlíti azokat a példákat, amelyeket Werbõczynél is olvashatók, melyek szerint a nemzetek törvénye ellentmond a természet törvényének.³³⁰ Az ellentmondások mellett Magyarország törvényeinek kevertsége is jelentkezik, mivel – érvelésük szerint – a honfoglaláskor és a Kárpát-medencébe való letelepedéskor meghozott törvények a nemzetek törvényéhez tartoznak, az István, László és Könyves Kálmán idején meghozottak pedig inkább a polgári törvényekhez tartoznak. Azért inkább polgári törvények, mert azokkal a nép erkölcsére akartak hatni. „Mindazáltal, minek utána meg tsendefedvén, a jozan és tókélletes erkõltsõk követéfére hajlandok kezdének lenni; kiváltképpen a kerefztyén hitet be vévén, Szent Iftván király ideitõl fogva, 983. eíztendõ Után, tifztefséges rendtartáfokat kezdetek volna tartani, Tõrvényeket-is tsinálának tulajdon tsak magoknak, mint a Királyok rendel írott Decretomi meg mutattyák. Es Elfõbbenn-is *Szent Iftván, László, és Kolomány Királyok az Kerefztyéni Ifteni Tifzteletnak elfõ Tudományárol adának-ki inkábbad Tõrvényeket.*”³³¹

Belső ellentmondások

„...minden úgynek avagy Põrnek a Kerefetnek, az *Igazra Tõrvényre, Erkõltsre és Szokáfira* kel nézni.”³³² A disszertáció nagy kérdései szempontjából ez a kijelentés vonatkozik a hatalomgyakorlásra, az alattvalók részérõl a király iránti hûségre és vonatkozik a vallásügyre is. A törvényeknek ez idõben már a rendek és az uralkodó megegyezésén kell alapulnia, mert a törvény „nem egyéb, hanem Orfzág kõzõnléges végezéfé, mely mind a Népnak a ki végezi, s-mind a fejedelemnek, a ki a végezéft helybe hadgya, egygyezõ értelmébõl kel-lenni írásba foglalva; és azt mindeneknek, a tókélletes jozan élet követéfére meg-ke kel tartani.”³³³

---

³²⁹ Kitionich 1619, 26-27: „Ius CIVILE est, quod quisque populus, vel quae quae Civitas, sibi proprium, divina humanaque causa constituit: hoc est, propter honestatem & iustitiam, quarum illa homines in hac vita decoros reddit, haec varò in futura etiam beatos efficit.” Kászoni 1647, 48

³³⁰ Kászoni 1647, 48

³³¹ Kászoni 1647, 52

³³² Kászoni 1647, 23

³³³ Kitionich 1619, 22: „Lex est publica Regni constitutio, ex unanimi tam populi constituentis, quam legitimi Principis confirmantis consensu facta, & aequè ab omnibus, ad bene & iustè vivendum observanda, 2.tit.5. scripto comprehensa.” Kászoni 1647, 25

A *jus* (jog, igaz)³³⁴ pedig több mint a törvény, mert nem csak törvényből, de „jo Erkölcsből és szokásból, az az, Irott és iratlan Igallágból ál.”³³⁵ De mindemellett az erkölcs (*mos*) is éppúgy alkotóeleme az ország törvényeinek, mint a szokások. S noha a szokás (*consuetudo*) a felsorolás utolsó tagja, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a rendek mindig arra kéri az uralkodót, hogy tartsa tiszteletben az ország szokásait és törvényeit. A szokás ugyanis a legalapvetőbb dolog: olyannyira alapvető, hogy sok esetben sem törvényt szövegbe foglalva, sem írásba foglalva nem találjuk meg.

Az igazságból fakad a jog, a jogból a törvény, a törvény pedig az erkölcsre és a szokásra van tekintettel. A jog a közjó érdekében van, a törvény pedig az ország békéjét és az ember üdvét szolgálja. Ha a vallásügy kérdéseiben is a király feladata az igazság keresése a fent leírt módon, akkor a feladat teljesíthetetlen.

---

³³⁴ A jogot Kászoni János következetesen „Igaz”-nak fordítja.

³³⁵ Kászoni 1647, 25

II.3.4.) A király hatalma törvénytelen, a felkelés jogos

/Ordinum regni Hungariae... Responsum et attestatio/

Egy küzdelmes országgyűlés emléke

Az RMK II 396-os, illetve az RMNY II./App. 108-as jelölés alatt található egy latin nyelvű nyomtatvány, melynek előlapja sem a kiadás helyét, sem idejét nem nevezi meg, egyetlen szerzőhöz pedig nem köthető.³³⁶ Az irat előlapján feltüntetett valamint az – attól kissé eltérő – belső cím szerint a rendek (*ordines*), illetve az ország lakosok (*regnicolae*) válaszolnak, és válaszukban bizonyítást tesznek a nádor 1619. november 23-án, a pozsonyi országgyűlésen előterjesztett javaslataira.³³⁷

A bizonyítás témája, hogy *II. Ferdinánd* törvénytelenül lett megválasztva és megkoronázva, *hatalma illegitim*. Ezért jogosan, védekezés céljából fogtak fegyvert Magyarország rendjei, hogy az ősi és igaz szabadságot visszaszerezzék és a Szent Korona épségét helyreállítsák.³³⁸ A Szent Korona egységének, azaz az ország egységének helyreállításán fáradoznak, ami itt az országrész stabilitását jelenti.

A szövegben megtalálható a pontos indok, hogy miért került leírásra a védekezés; maga a nádor kérte, hogy „a jelen felkelés eredetét, módját és okait kielégítő érvekkel világítsák meg.”³³⁹ Az ok pedig nem más, mint az ország jogainak és szabadságának megingása, a vallás elnyomása és üldözése. Tehát már az irat elején *együtt, egy mondatban* szerepel *az ország és a vallás szabadságának kérdése*. Ez megegyezik Bethlen érvelésével is, mely leveleiben, propagandájában található meg. Sajnos a régi sérelmekre csak utal az irat, de az idő rövidegére hivatkozva nem nyújt betekintést, és felsorolást sem ad. Annyit ígér, hogy az elmúlt év és a folyó év sérelmeit tárja az olvasó illetve a nádor elé, azért, hogy „minden aggály, a jelen megmozdulások nemismeréséből fakadó ellenérzés, és a kedvezőtlen megítélés lehetősége elvéssék.”³⁴⁰ Következnek tehát a felkelést kiváltó előzmények, sérelmek.

---

³³⁶ Mára bebizonyosodott, hogy nem magyarországi kiadvány. Ld.: HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601-1655)*, OSZK, Universitas Kiadó, Bp., 2008, 285, 1255 lj. Köszönöm Kulin Veronikának, hogy a latin szöveg fordításában, értelmezésében segítségemre volt.

³³⁷ Magyarország nádora 1619-ben Forgách Zsigmond (1618-1621)

³³⁸ Responsum 1619, 1

³³⁹ Responsum 1619, 3

³⁴⁰ Responsum 1619, 4

Meghalt Thurzó György nádor. A nádorválasztásra különleges országgyűlést kellett összehívni, így rendelkeznek az 1608-as, koronázás előtti törvények. Az országgyűlést kihirdették: 1617. év, Boldog Luca előtti napra, azaz december 12-ére. A meghirdetésben azonban szó sem volt királyválasztásról.³⁴¹ A vármegyei követek tehát úgy készülődtek erre az eseményre, és úgy egyeztették és kapták utasításukat a vármegyétől, hogy a nádorválasztásra készültek fel. A meghirdetés módja és tárgyontjai igen fontosak, hiszen a vármegye csak úgy tudja érdekeit képviseltetni, ha előbb van lehetősége egyeztetni a köveivel a meghirdetett témák szerint. Csorbult az érdekérvényesítés joga, mert az országgyűlés meghirdetése hiányos volt. Az irat szerint nem volt feltüntetve a királyválasztás programontja, tegyük hozzá: ez a leglényegesebb politikai esemény, amely egy országban történhet.

Az országgyűlés időpontja is eltolódott, mintegy négy hónapot kellett várni a kezdetéig, 1618. március 4-ig. A Pozsonyba érkező követek idegesen és „túlterhelten” várták a kezdést, s ez a várakozás hatalmas plusz költséget rótt a követek illetve a vármegyék számlájára. Volt, aki hazament, hiszen egy követ sem teheti meg, hogy feleslegesen várakozzék, miközben ügyei hazaszólítják. A leírás szerint volt, aki háromszor tette meg az utat Pozsonyba, mire a gyűlés kezdetét vette.³⁴²

Eközben a király titkos emberei utaztak az országban, egy hirdetménnyel a kezükben, amely az akkor regnáló II. Mátyás kívánságát tartalmazta. Az irat szerint Pázmány Péter maga is körbejárta az országot, hogy Ferdinánd mellett érveljen. Ferdinánd vérvonalát Szent Istvánig vezette vissza, ezzel is buzdítva a nemeseket, hogy a királyválasztáson álljanak Ferdinánd herceg mellé. Ez az érvelés kifejezetten hasonlít az *Apparatus Regiusban* (1618) leírtakra; illetve – talán – ugyanaz. A meggyőzésnek több formáját is alkalmazta az érsek, kiket ajándékkal, kiket pedig fenyegetéssel bírt rá jelöltjének támogatására.³⁴³

Az országgyűlésen a következő felzúdulást az váltotta ki, hogy megjelent Ferdinánd, és II. Mátyás „megbízottjaként” vett részt a tanácskozáson. Ezután egy másfél hónapig húzódozó vita kezdődött, mely egy-egy szóba kapaszkodva bontakozott ki, de amely olyan szavak körül forgott, mint „szabad”, „tisztá,” illetve „szabad választás.” A Habsburg királyt és jelöltjét támogatók – akik azt szerették volna, hogy a Mátyás halálát követő időszak nagyobb politikai bizonytalanság nélkül teljen – az „öröklési jog” szavakat erőltették és Ferdinánd hősi erényeire helyezték a hangsúlyt. „Vita nélkül és hatalmi szóval próbálták ráerőszakolni az

---

³⁴¹ Responsum 1619, 4

³⁴² Responsum 1619, 5

³⁴³ Responsum 1619, 4-5

országlakosokra Ferdinánd elfogadását, kihirdetését és koronázását, a választás elhagyásával.”³⁴⁴

Ezeket a napokat tovább terhelte az a jelenség is, hogy az ellenzőket – akik Ferdinánd ilyen formában való, ott és akkor történő megválasztása ellen tiltakoztak – ajándékokkal, vesztegetésekkel, ijesztgetésekkel, büntetés kilátásba helyezésével próbálták eltéríteni szándékuktól. Az irat alkotói vagy alkotója külön kiemeli, hogy ezek közül a méltatlan eszközök közül is a legsértőbb az volt, amikor gúnyneveket ragasztgattak rájuk. Ezek ellen a „rókabőrbe bújít, fondorlatos praktikák” ellen is védekezni kellett.³⁴⁵

Végül megmaradt a szabad választás joga az országgyűlésnek, de azzal a nagyon meghatározó kitételrel, hogy a jövőben is mindig az ausztriai házból kelljen és lehessen választani, azaz a Habsburgok osztrák ágából.³⁴⁶ Összességében sok nap telt el feleslegesen, amelyeket megnehezítettek a római katolikusok kegyetlenkedései. Volt például egy Magyar nevű utca Pozsonyban, ahol az országgyűlés ideje alatt a követek szálltak meg. Ennek az utcának az épületei rejtélyes körülmények között kigyulladtak, és több homályos körülmények közt elhunyt személyről is beszámol az írás.³⁴⁷ A légkör tehát korántsem volt bizalomgerjesztő.

II. Ferdinánd megválasztását – noha nem ezért gyűltek össze a rendek – mégis sikerrel keresztülvitték Ferdinánd pártolói. A szavazás megtörtént, de csonkán, nem a törvényeknek megfelelően. A nádornak kellett volna először szavaznia; de minthogy nem volt ekkor nádora az országnak, és a rendek kérése ellenére sem előzte meg a nádorválasztást a királyválasztás, így *nádor nélkül ment le a szavazás*. Ezek után a rendek már csak abban reménykedhettek, hogy a *megválasztás után, de még a koronázás előtt* legalább óvintézkedéseket tudnak majd tenni. Ezért kötötték *előfeltételekhez* a koronázást, amelyekben a több éves sérelmek orvoslását kérik a majdani királytól. Ezekről a sérelmekről újabb – hetekig elhúzódó – viharos viták folytak.³⁴⁸

Természetesen a vallás ügye körül gyűlt össze a legtöbb viharfelhő, hiszen egy évtizeddel voltak ekkor a Bocskai által karddal kikényszerített vallásszabadság törvénybeiktatása után. Újnak mondható még jogilag az a helyzet, amelyben az igaz hitűek és az eretnekek, vagy – más nézőpontból – az igaz hitűek és bálványozók próbálnak a templomokon osztozkodni. A bécsi béke törvénybeiktatásánál jó taktikának bizonyult az

---

³⁴⁴ Responsum 1619, 6

³⁴⁵ Responsum 1619, 6

³⁴⁶ Responsum 1619, 7

³⁴⁷ Responsum 1619, 7

³⁴⁸ Responsum 1619, 8. Az előfeltételek egyenlőek a hitlevéllel.

újonnan trónra kerülő király ingatag helyzetére építeni, és a törvény betartására még koronázása előtt rákényszeríteni. Volt tehát egy minta a közelmúltból, de vajon sikerült-e véghezvinni ezt 1618-ban is, amikor a koronázás előtti feltételek sokkal inkább egy kétes, *kikényszerített választást* akartak legalább részben – bár ugyancsak *kényszerrel – orvosolni?*

A leírás szerint a bécsi béke első pontján vitatkoztak tehát, a vallás kérdésén, mert a katolikus tábor mindenfajta fonák értelmezés mentén próbált egyezkedni. Az országgyűlés ideje alatt az evangélikusokat ahonnan lehetett mellőzték, meghívásukat eltitkolták, a köztudott szünetekben tartottak szavazást – nélkülük.³⁴⁹

„Íme így volt Ferdinánd trónra lépése, nem isteni hívás szerint lett intézve, amilyenek minden más törvényes (hivatalok) az Írásnak megfelelően lenni szoktak, hanem Cleselius és a jezsuita ravaszágok és praktikák istentelen éléstárából lett elővéve. Így nézett ki az akaratlan és csodálatos mesterkedésekkel kizsárolt megválasztás, ilyen volt az országgyűlésnek az új szokása, új formája, amilyent őseink egyetlen nemzedéke, egyetlen korábbi század sem tapasztalt vagy ismert.”³⁵⁰

S gyászosan ért véget a gyűlés, mert a bárói hivatalokat római katolikusok kapták meg, a koronázás után pedig Ferdinánd távozott az országból. Mindebből csak egy tanulság származik, az, hogy Ferdinánd trónra lépése „nem isteni hívás szerint” történt!³⁵¹ Nem törvényes úton megválasztott király, így az ellene induló felkelés nem bűn, hanem jogos cselekedet. Az elkeseredett és igen merész hangvételű megállapítás után az irat megalkotói kitérnek arra a tizenhét pontra, amelyet a pozsonyi országgyűlés – óvintézkedés gyanánt – az új uralkodónak a megkoronázás feltételeként szabott. Hiszen a felkelés – a nyomtatvány szerint – nem a koronázás után indult, hanem amikor bebizonyosodott, hogy II. Ferdinánd nem akarja és nem is fogja soha orvosolni a feltételül szabott pontokat, amelyek nem mások, mint a *hitlevél* pontjai.³⁵²

---

³⁴⁹ Responsum 1619, 8

³⁵⁰ Responsum 1619, 12

³⁵¹ Responsum 1619, 12

³⁵² II. Ferdinánd hitlevelének pontjai megtalálhatóak a hadjáratot lezáró békét törvénybe foglaló, 1622-es dekrétum cikkelyeiben. *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657. évi törvénytörvények*, fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat, 1900, 177-183

A be nem tartott ígéret

Több szót is érdemelne az iratban következő hosszú kifejtés. Most azonban három nagyobb egységre bontva tárgyaljuk röviden az érvelést. A sérelmek első kategóriája az *ország igazgatáshoz* kötődnek. Ferdinánd nem tartotta be sem azt, hogy az „országlakosok beleegyezése nélkül az ország igazgatásának semelyik részébe nem fog beleavatkozni,” sem azokat az ígéreteit, amelyek a tisztségek adományozására vonatkozóan, a nádori hatalommal kapcsolatban, az igazságszolgáltatással kapcsolatban vagy a hajdúk ügyében tett.³⁵³ Külön fájdalmas pont a „szabad városok” sérelme, mert azokat nemcsak hogy külföldi hivatalnokok joghatósága alá akarta vonni, de az ott lakó evangélikusokat jogtalanul kivetett adókkal és illetékekkel terhelte meg.

S ez már a sérelmek következő kategóriájára vezet át, a *vallásügy* kérdésére. A „... törvényeket eltörölték, a császári diplomát érvénytelenítették, a királyi szó szentségét felszámolták.” A katolikus klérus mesterkedései „az evangélikusoktól templomok elragadását és elkobzását, mind a korábbi években, mind már Ferdinánd alatt; prédikátorok elűzését, és a túlkapások egyéb végtelen sok fajtáját” eredményezték. Panaszukat megvitatni nem hagyták, így „olyan helyzetbe jutott már az evangélikusok ügye, hogy akiket jól agyonütöttek, azoknak még a sírást is megtiltották.”³⁵⁴

Az érvelésben közli egy levél kivonatát is a szerző, amelyet az országgyűlésen kaptak kézhez, és amely tájékoztat arról, hogy Ferdinánd belátta, hogy rosszul döntött, rossz engedményeket tett, de Isten irgalmasságából felismervén tévedését és Isten felhívásának engedelmeskedve most visszavonja őket; már csak azért is, mert „eretnekeknek és szakadároknak” tette őket. „Amit ugyanis a császár meggondolatlanul megígért, hogy ti. egyformán meg fogja védeni mindkét vallásbeli embereket, abban súlyosabban tévedett, mintsem hogy azt élő szóban el lehessen magyarázni. ... A császárnak és a királynak a katolikus fejedelmekkel együtt kötelessége a lutheránusokat karddal megalázni és vaspálcával engedelmességre tanítani.”³⁵⁵

A vallásügy sérelmének bizonyítása itt nem ér véget, mert ehhez kapcsolódik a jezsuiták országban való letelepedésének kérdése is. Létezett a jezsuita rendet kitiltó parancs, ennek azonban senki sem tudott érvényt szerezni. Az iratban itt nincsenek konkrét tények, hanem Pázmány Pétert idézi a szerző, aki viszont Ferdinándot idézi – tehát ez esetben egy

---

³⁵³ Responsum 1619, 13

³⁵⁴ Responsum 1619, 15-16

³⁵⁵ Responsum 1619, 17

szóbeli kijelentésre épül a félelem és a sérelem – aki inkább maga megy el az országból, minthogy hagyja, hogy a jezsuita rend elűzésre kerüljön. Érdekes, hogy a koronához kapcsolódó félelem is, miszerint az uralkodó tervezi azt Pozsonyból máshova áthelyezni, egy előre vetített aggodalom, noha alapját nem kell megkérdőjelezni.³⁵⁶

A harmadik kategóriába a határőrzéssel, *végvárakkal és a törökkel kapcsolatos sérelmek* tartoznak. A tizenharmadik feltétel kimondja, hogy az országlakosok beleegyezése nélkül nem lehet háborút indítani sem az országban, sem azon kívül. Mégis úgy döntött Ferdinánd, hogy Magyarország szövetségesei ellen vezényeli ki a magyarokat, azaz a cseh és morva területek ellen. Ezen kívül a külföldi katonaságot sem vezényelte vissza a határról, noha erre külön levélben tett ígéretet.³⁵⁷ A nyolcadik feltétel szerint Ferdinándnak kötelessége „a határvidékekről való atyai és serény gondoskodás.” Ezzel szemben a határokat „nem láttak el őrséggel, megfosztottak erődítményeiktől, élelmük elfogyott, épületeik romokban állnak, végül semmi olyasmivel nincsenek ellátva, ami a védelemhez vagy a fenntartáshoz szükséges. Az őrséget ugyanis kivitték... a szövetségesek ellen, az ország barátai és szomszédai ellen...”³⁵⁸ A töröknek hatvan falvat engedett át Bécs, és titkos tárgyalásokat is folytat a Portával, többek között néhány várat is megígért az ellenségnek.³⁵⁹

Ilyen volna egy jó király? S vajon indítható-e jogosan a király ellen fegyveres felkelés? Az irat utolsó oldalai már ezzel a kérdéssel foglalkoznak. Az érvelés két alapvető állításból áll, amely bizonyítást nyert – a nyomtatvány írója szerint. Az egyik, hogy Ferdinánd törvénytelenül került a trónra. A másik, hogy a hitlevelében tett ígéreteit nem tartotta be, az előző évek sérelmeit nem orvosolta. Ez utóbbi állításnak vannak olyan elemei, amelyek tényszerűen bizonyíthatóak (az írás pillanatában), mint például a csehek ellen kivezényelt magyarok. A végvárak ellátottságának kérdése, vagy az úgynevezett titkos tárgyalások a törökkel azonban már hosszú vita tárgya lehetne.

Az érvelésnek van olyan eleme, amely egy országgyűlésen kiosztott levélre alapoz, van, amely egy állítólagosan elhangzott mondatra. S van köztük olyan sérelem, amelynek majdani bekövetkezésétől tart az irat szerzője. Ugyanakkor – arányait tekintve – mégis többségében tényeken alapul az állítás – adók, templomelvétel, nádor, külföldi tisztségviselők – miszerint a király megszegi a rendeknek adott ígéreteit, holott ennek feltételével történt meg a koronázás.

---

³⁵⁶ Responsum 1619, 17-18, 20

³⁵⁷ Responsum 1619, 21-22

³⁵⁸ Responsum 1619, 18

³⁵⁹ Responsum 1619, 23

A sérelem mértéke sokszor megnő azáltal is, hogy az elmúlt évek sérelmeit látja folytatódni vagy súlyosbodni a szerző az elmúlt és a jelen évben. Ezért – noha nem mindegyik probléma Ferdinándhoz kötődik kizárólag – mégis az ő személye körül összpontosulnak a vádak. Általános jelenségnek tekinthető, hogy az újonnan megválasztott uralkodótól várja az ország az addigra felgyűlt problémák orvosolását is, pedig azok leginkább olyan ügyek, amelyek már addig is megoldhatatlannak bizonyultak és talán évtizedek szükségesek a megfelelő kezelésükre.

Általánosnak tekinthető az az eljárás is, hogy a politikai iratok szerzői levelekre, szóbeli jelentésekre alapoznak. Balásfi Tamás 1621-es művében is hasonló eljárás figyelhető meg, amint a király pártján állva, Bethlen ellen érvel a püspök, felhasználva az erdélyi fejedelem leveleit. S hasonló módon Bethlen egyik szerencsétlen mondatára éppúgy építkezik Balásfi,³⁶⁰ mint az itt elemzett mű írója is. Egy történész talán elégedettebb volna, ha pontos, létező, beazonosítható iratokra épül az érvelés. Az aktuálpolitikai írások szerzői azonban abból építkeznek, amit el tudnak érni, aminek megszerzésére eszközük, lehetőségük van.

Az érvelés kifut a fegyveres felkelés jogosságának kérdéséhez. „Felvállalt védekezésnek” hívja, s azt írja: „semmi sem személyes felindulásból történt, nem volt itt helye irigységnek, gyűlöletnek vagy becsvágynak; senki sem vágyott változások bevezetésére, senki sem kívánt fölfordulást és a béke megzavarását; ebben az esetben az emberek lelkét az hajtotta, hogy VÉDEKEZŐ fegyverekhez meneküljenek.”³⁶¹ Továbbá hangsúlyozza, hogy ezt a védekezést megengedi a természeti törvény, a Tripartitum I. részének IX. paragrafus, és András király dekrétuma, azaz az ellenállási záradék is. Noha a vallásügy sérelméről hosszan ír a szerző, a kálvinista ellenállási tannal itt nem találkozunk.

A *Tripartitum* fent említett része a nemesek négy kiváltságos és sarkalatos szabadságához vezeti az olvasót. A nemesség négy szabadsága közül a második így szól: „a törvényesen megkoronázott királyok kívül senkinek másnak hatalma alatt nem áll.”³⁶² A negyedik szabadság pedig visszanyúlik az ellenállási záradékig: „ha királyaink és fejedelmeink valamelyike merészkednék valamit tenni a nemesek azon szabadságai ellen... akkor ők hűtlenség vétke nélkül jogosítva és felhatalmazva vannak mindenha a királynak ellenszegülni és ellenmondani.”³⁶³

---

³⁶⁰ Ld.: Balásfi 1621-es művének elemzését az 1621, kiegyezés c. fejezetben.

³⁶¹ Responsum 1619, 22

³⁶² Kiemelés tőlem, WERBŐCZY István: *Tripartitum*, ford.: CSIKY Kálmán (1894), bővített kiadás, Téka Könyvkiadó, Bp., 1990, 72-74

³⁶³ Kiemelés tőlem, uo

„Bármely ország fejedelmei azért helyeztetek alattvalóik élére, hogy őket őrizték és védelmezzék minden jogtalanságtól és nyílt erőszaktól, úgy, ahogyan a pásztor a juhainak védelmezésére állíttatik.”³⁶⁴ A jó fejedelem olyan, mint az apa, aki a gyermekei iránt gondviselő; mint egy pásztor, aki élete árán is megvédi a nyáját. A jó fejedelem kegyes, jó és szelíd, és nem válhat zsarnokká. Tiszteletben tartja az alattvalók előjogait, szabadságait.

„Amikor viszont a fejedelem... azon fáradozik, hogy őket [alattvalóit] elnyomja és elpusztítsa... és különösen a tiszta és igaz vallást és Isten tiszteletét, akiben van mindenkinek üdvössége, kiirtsa; a hatalmat saját magának követelve, ami pedig egyedül Istené” akkor az alattvalóknak minden joguk meg van arra, hogy elhagyják őt „különösképpen az egész ország rendjeinek közös megfontolása alapján, és a helyére valaki mást választhatnak.”³⁶⁵

Ez az érvelés egyik legkiemelkedőbb pontja. Az igaz vallás elnyomását – amelyhez szó szerint kapcsolódik az üdvösség kérdése – az előjogok és szabadságok említésétől a szövegben mindössze egy vessző választja el. A vallás szabad megválasztása a nemes joga. Werbőczy *Hármaskönyvét* mellé téve pedig: ha a nemes szabadságát megsérti az uralkodó, joga van ellene szegülni. Közvetetten van csak megfogalmazva, így együtt, kellő hangsúllyal nem találjuk meg, mégis egészen logikusan következik a szövegből.

Helyette egy felsorolást találunk, miszerint Ferdinánd arra törekedett, hogy: „a spanyol igát a nyakunkra helyezze, a királyi szót ne becstülje, az evangélikusok vérért szomjazza, és az életünket a törököknek szolgáltatta ki, úgy, hogy nem adtak helyet semmilyen kérésnek... [ebben a helyzetben] Isten és az Igazság látja majd, hogy alávetnünk kellett-e volna inkább magunkat, vagy sietnünk magunkat megvédeni.”³⁶⁶

Alávetettség egy törvénytelen útnak vagy önvédelem? A nádornak címzett irat ezzel a dilemmával zárja sorait. Az alapvető kérdés, hogy meddig lehet engedelmes az alattvaló a király iránt, tovább rétegződik. Egyrészt félelmet jelent, hogy az uralkodó visszavonhatja a fogadalmát, s ezt még etikai szempontból is meg tudja magyarázni. Visszavonhatja ígétét, mert eretnekeknek tette. Ezt az állítás eltűrve olyan jövőt várhatnak a protestánsok, amelyben ők az országgyűlés tárgyalásain megvezethetők, feljűk az uralkodónak semmi kötelezettsége sincs. Másrészt a rendeknek nem csak magukat kell megvédeniük. Hivatásukból, hivatalukból fakadóan vármegyéjüknek, városuknak, az általuk képviselt embereknek tartoznak azzal, hogy az ország törvényei felett őrködjének. Ha tehát az iratban szereplő sérelmeiknek nem adnak hangot, azzal saját jogaik megcsorbításán túl, hivataluknak sem tesznek eleget.

---

³⁶⁴ Responsum 1619, 23

³⁶⁵ Responsum 1619, 23-24

³⁶⁶ Responsum 1619, 24

II.3.5.) Egyetemi disputák: a hősi erényről és a háború megindításáról

/Segner András: *De Virtute Heroica*, Lányi Zakariás: *Belli Causa*/

A magyar szerzők tollából származó, külföldön megjelent művek sorában van két egyetemi tanulmányokat kísérő latin nyelvű értekezés. A két értekezés közös pontja az, hogy mindkettőt Thurzó Imrének ajánlják, éppen a hadjárat évében, 1619-ben. A Bethlen hadjáratában vezető szerepet vállaló Thurzó Imrének szól Segner András *A hősi erényről* címet viselő etikai értekezése, valamint Lányi Zakariás *A háború formális okáról* szóló politikai disputációja. Segner András³⁶⁷ a Jénai Akadémián tanul és bocsátja vitára írását, míg Lányi Zakariás³⁶⁸ – tőle 128 km-re – a Wittenbergi Akadémia filozófiai fakultásán gyarapítja tudását és alkot.

A témaválasztás és az ajánlás jelzésértékű. Az állam érdekében emelkedő hősök etikai, valamint a törvényes háború indításának filozófiai megközelítése mögött minden bizonnyal ott húzódott a két peregrinus diák fejében az Erdélyből hamarosan kiinduló fejedelem sikerének latolgatása.³⁶⁹ Az ajánláson kívül, egyedül Lányi Zakariás bevezető gondolatai között találhatunk aktualizáló utalást, a tézisek kifejtésében már nem. A disputára szánt írások szigorúan követik a tudományos értekezés szabályait; a problémát antik szerzők bölcsességeinek elemzésével járják körbe. Mindkét írás nagyon tagolt, negyven-ötven részből áll és sokféle megközelítést tartalmaz.

---

³⁶⁷ **Segner András:** (Szentgyörgy 1594 – Pozsony 1668/69.) *1617-ben a jénai egyetem hallgatója*. Később követségi titkár, a török elleni harcban sebet kap. Pozsonyban telepedik le és a század derekán itt látja el a főbírói hivatalalt (1646-47., 1658-59., 1662-64.) illetve a polgármesteri hivatalalt (1650-52., 1656-57. és 1664-66.) (SZINNYEI) Pozsonyban tanácsos és iskolai felügyelő, valamint a gimnázium alapításában végzett munkájáért méltatják őt a temetésén elmondott gyászbeszédben. Thomae, Elias: *Cupressus funerea...* RMK II. 1216, ld.: *Régi Magyarországi Szerzők I.*, szerk.: WIX Györgyné – P. VÁSÁRHELYI Judit, OSZK, Bp., 2008, 109

³⁶⁸ **Lányi Zakariás:** (Mosóc 1600 – Trencsén 1645.) *Evangélikus lelkész*. 1618-tól Wittenbergben tanul, később a biccei és trencsényi iskola rektora, az 1630-as évek végén a báni egyházmegye esperes lesz, 1642-ben választják a biccei kerület püspökévé. (ZOVÁNYI) További műveit (gyászbeszéd, evangélikus vitairat) ld.: RMSZ I., 109

³⁶⁹ Segner András 1619. március 16-án, Lányi Zakariás 1619. július 16-án (áthúzva és fölé írva: 23-a) adja elő téziseit. A művek kiadásának pontos dátuma nem derül ki, de még abban az évben 1619-ben jelennek meg nyomtatásban. A művek elkészítésének időpontja tehát néhány hónappal, illetve fél évvel előzi meg a hadjárat megindítását.

Segner András etikai értekezésének Cicerótól vett, már az előlapon is olvasható mottója szerint: isteni ihlet nélkül sosem lett senki nagy ember.³⁷⁰ A szerző tézise, hogy a hősi erény minden erény legfelső foka. Aki rendelkezik a hősi erénnyel, az felülemelkedik emberi mivoltán, éppen ezért a hősi erény már inkább isteni, mint emberi erény.³⁷¹ Isten az, aki képessé tud tenni embereket arra, hogy hősi tetteket hajtsanak végre, azaz olyan tetteket, amelyekre saját erejükből nem volnának képesek; Isten akarata és rendelése nélkül azonban nem lehet hőssé válni. Meghatározó gondolatként társul a tézishoz, hogy az országok szilárdan csak hősök által maradnak meg. Így tehát Segner gondolatmenetét mintegy továbbvezetve: Isten az országokat hősök által szilárdítja meg.

Cicero bölcsessége a szerző – egész művet átfogó – szemléletére is hatással van, miszerint nem magunknak, hanem a hazának, a szülőknél és a barátoknak tartozunk szolgálattal; az életünkkel.³⁷² E három közül a haza szolgálatát egy hajó képével írja le. Egy hajóban evezni annyi, mint egy állam polgárainak születni. Közösek a célok, és mindenkire szükség van. Aki az államot akár tanáccsal, akár igyekezettel, akár vagyonával, akár odafigyeléssel, szorgalommal segíti – tehát mindaz, aki gyarapítja – az hős.³⁷³

De hős csak az lehet, akit erre az isteni végzés rendel. Isteni végzés által kapja meg valaki ezt az erényt, és csak így tud az emberi sors fölé emelkedni, csak így tud bizonyos tetteket végrehajtani.³⁷⁴ A nagy tettek azonban nem csak a politikai küzdelmekben ölthetnek testet. Segner leírása kitér a teológia hőseire is, mondván: az ő lelkükben maga a Szentlélek gyújt tüzet és lángolást, amely elvezet Isten szeretetéhez, a reményhez és a hithez. A teológia hősei legyőzik a világot, mert csak Isten dolgainak kutatásával törődnek. Ez éppúgy kiemelkedő, mint az állam érdekében cselekedni, sőt Isten szeretete és az abból fakadó hit és reménység felette áll még a hősi erénynek is.³⁷⁵

Hogy valakiből hős lesz, annak fő oka Isten akarata. Isten ihletével mozgatja meg a hősi lelket, ihletével táplálja azt, képességet és erőt adván neki. Ezért inkább isteni, mint emberi erény.³⁷⁶ De vannak más tényezők is, Segner okoknak nevezi őket, amelyek

---

³⁷⁰ „Nemo vir magnus sine afflatu divino unquam extitit.” Köszönöm Kulin Veronikának, hogy a latin szöveg fordításában, értelmezésében segítségemre volt. A fejezetben fordításomat *tartalmi idézet* formájában közlöm.

³⁷¹ Segner 1619, Av-A2r, A4r

³⁷² Segner 1619, Av

³⁷³ Segner 1619, Av

³⁷⁴ Segner 1619, A2r-v

³⁷⁵ Segner 1619, A3r-v

³⁷⁶ Segner 1619, A4r

szükségesek a hősi erény kifejlődésében. Ilyen például a veleszületett jóság. Horatius gondolatát követve, ez megnyilvánulhat a kivételes testfelépítésben vagy temperamentumban. A többi ok pedig már inkább az emberen vagy a környezetén múlik. Így például – Seneca szerint – a jólneveltség is szükséges, vagy a neveltetés, tanítás, és hogy az ember jó szokásokat alakítson ki.³⁷⁷

Ha a hősi erény jellemzője, hogy az emberi sors fölé képes emelni bennünket, akkor annak ellentéte – írja Segner – az emberi sors alá taszít, mint a gyávaság, a restség vagy a vadság. Ezeket bűnként is meg lehet nevezni, amely bűn az emberi törekvést vadállatira cseréli.³⁷⁸ Isten akaratát követően három dolog van tehát, amely szükséges a hősi erényhez, vagyis inkább segít felismerni azt. Az indulat, amely nem más, mint vágyakozás az erény iránt. Állhatatosság, hiszen ez vezeti végig a cselekvés nehéz útján az embert. Végül pedig a siker és a boldogság, mert így a mű dicsérheti a mestert, azaz az eredmény a hőst. Igen elgondolkodtató, hogy Segner a látható sikert is hozzáköti a hősiességhez, állítván, hogy a hős eléri a célját, cselekvésének lesz látható eredménye.³⁷⁹

Példákat sorol a szerző, de példáit nem magyarázza meg mélyebben. A hősi bátorság példáit leginkább az Ószövetségből meríti: Ábrahám, Jákob, Mózes, Áron, Józsué, Sámson. A hősi mértékletesség Keresztelő János alakjában ölt testet.³⁸⁰ A hősi szelídség taglalásánál a fejedelmeket inti: a fejedelem legyen megbocsátó, ha személyes sérelem éri, de ha az államot éri sérelem, úgy szigorúnak kell lennie.³⁸¹

A mű utolsó harmadát a kérdések és az azokra adott válaszok alkotják. Lehet-e vajon a nőkben hősi erény? Igen, lehet. Debóra például negyven éven át vezette Isten népét nagy dicsőséggel. Jáél pedig elég bátor volt ahhoz, hogy megölje Siserát.³⁸²

És vajon bármelyik időben támadhatnak hősök? A válasz, igen. Hiszen Isten kegyelme az, amely által a hősi erény adatik, és így épülhet biztos ország becsület, jog, kegyesség és hit által.³⁸³ S itt Segnernek korabeli személyek példáján keresztül kell bizonyítania állítását. De minthogy – a szerző szavaival élve – erre ezer példa van, inkább az válik érdekessé, hogy ki az a három személy, aki előtt a disputáció írója tisztelettel meghajol.

---

³⁷⁷ Segner 1619, A4r

³⁷⁸ Segner 1619, A4v

³⁷⁹ Segner 1619, Br

³⁸⁰ Segner 1619, Bv

³⁸¹ Segner 1619, B2r

³⁸² Segner 1619, B3r-v

³⁸³ Segner 1619, B3v-B4r

János Frigyes szász választófejedelem előtt – természetesen, aki a Jénai Akadémia alapítója volt. Szintúgy Bölcsh Frigyes szász választófejedelem előtt, aki a Wittenbergi Akadémia létrehozója. Az igazságszolgáltatásban kiemelkedő hős példáját azonban már a hazájából hozza a szerző: Thurzó György ispán, Magyarország egykori nádora személyében. Thurzó György kegyes és atyai szeretettel volt országa iránt, amely ország az egész kereszténység védőbástyája és külső erődítménye. A hősi erényekkel ékes nádor a lutheránusok első jubileumakor halt meg, halálakor az egész megye gyászolt az egész lovagi renddel együtt.³⁸⁴

A kérdések közt található olyan is, amelyik kifejezetten magyar személyekre, egészen pontosan a törökök ellen küzdő hősökre kérdez rá. Hunyadi Jánost vajon helyesen nevezték-e a törökök villámának? Segner válasza: igen. Az akkoriban a törökökkel vívó összes hadvezér közül ő emelkedik ki leginkább leleményességével, okos tervezésével, a várakozásban való türelmével, s a megfelelő alkalom gyors és hatékony megragadásával. A dolgok előremozdításában kitartó volt, a végrehajtásukban szerencsés és áldott. Isteni segítséggel, hősiességével által védte meg az országot két török szultánnal szemben is. Ezért nevezték őt a törökök döngő veszedelmének és egész Európa védfalának.³⁸⁵ S ehhez hasonlóan a kérdések lehetővé teszik, hogy a szerző Zrínyi Miklósról is megemlékezzen, a hazájáért életét adó hős gyászdalát illesztve a szövegbe.³⁸⁶

Az értekezés állításai merészek és felszabadítóak. Nem zárja el a hősi erényt az író az emberek elől, és nem alkot kizárólagos kategóriát még akkor sem, amikor – bizonyos tekintetben – természetfeletti jelenségről ír. A hőszok sorában van Luther, Zrínyi Miklós, Józsué, Thurzó György, Debóra, Keresztelő János. Bármikor és bárhol támadhat hős, ha Isten úgy akarja. S akkor hirtelen előlép egy ember, vagy akár már ifjú korától úgy nevelkedik és formálódik, hogy Isten rendelése szerint majd olyan cselekedeteket vigyen véghez, amelyre önmagától nem volna képes. Legyen ez akár az államért érzett szeretet és atyai gondviselés vagy akár az egyetemalapítás munkája. Legyen bár a kilencvenöt tételt követő kiátkozás és birodalmi átok súlyának elhordozása, vagy legyen ez Krisztus eljövételének előkészítése és a börtön falai közt egyre növekvő bizonytalanság súlyának elhordozása. Történhet a küzdelem Jerikó falai ellen kúrttal, és lehet a küzdelemben a hős maga a fal, a kereszténység

---

³⁸⁴ Segner 1619, B3v-B4r. Thurzó György 1616-ban halt meg, egy évvel a reformáció száz éves évfordulója előtt. A szerző – úgy vélem – Thurzó Imre ispán előtt is tiszteleg ezekkel a sorokkal, hiszen az ő édesapja volt a híres nádor.

³⁸⁵ Segner 1619, C2r-v

³⁸⁶ Segner 1619, C3r-C4v

védőbástyájának egyik ágyúgolyókkal ostromlott fala. Harc az államért, harc a hitért, harc a jó ügyért: mindegyik hőst kíván.

Isten és a háború

Lányi Zakariás két részesre tervezett politikai értekezésének első felét veheti kezébe az olvasó, melynek témája: Hogyan kell háborút indítani és viselni Jehova seregének segítségével?³⁸⁷ A téma sajnos aktuális, a szerző fájdalomát kifejezve írja: egész Európa minden sarka háborúkat hangoztat és háborúval fenyegetőzik. Bár lenne béke, hogy elkerülhessük a beláthatatlan szörnyőségekkel érkező bajt. Majd így folytatja. „*Qua in re ut felici pede progrediamur, DEUM OPT. TER. MAX. rogamus, ut Spiritu veritatis & pacis nobis adesse, & ne Theoria Belli ad praxin fit accomodanda, in partia nostra clementer largiri velit.*”³⁸⁸ Magyarországra ez az egy mondat utal: „Hogy ebben a dologban szerencsésen haladjunk előre, a háromszor jó és hatalmas Istent kérjük, hogy az igazság és béke lelkével legyen velünk, és hogy hazánkban adja meg, hogy ne kelljen a háborút a gyakorlatban alkalmazni.”³⁸⁹

Lányi Zakariás a háború szó etimológiai megközelítései után egy definíciót közöl, miszerint a háború törvényesen vállalt és a hatóság által intézett cselekvés. Célja a jogtalanság erőszakkal és fegyverrel való elhárítása vagy megbosszulása, azért, hogy a békét megőrizzék vagy elérjék.³⁹⁰ Az ellentmondásosnak tűnő értelmezés, hogy a háború hozza el a békét, már a szó eredetének vizsgálatakor is előkerül, amikor Augustinus véleményére hivatkozik a szerző, miszerint a *bellum* szó a *bella* szóval van kapcsolatban, hiszen a háború eredménye szép lesz: a béke.³⁹¹ Ez persze csak egy megközelítés az ott felsoroltak közül.

A háború megindítását két nagy cselekmény előzi meg, az első Isten segítségül hívása (*Dei invocatio*), amelyet másodikként az érett megfontolás követ. Az előbbi kifejtésében Isten és a háború egymás mellé, szoros összefüggésbe kerül. Aki háborút indít, annak imádkoznia kell. A szerző ezt hét bibliai igehelyre való hivatkozással támasztja alá, részletesebb magyarázat nélkül. Az igehelyek kibontását így én végzem el.

---

³⁸⁷ Az értekezés a legtöbb gyakorlati teendőre kitér, a disszertáció szempontjából azonban itt csak az Isten segítségül hívásának kérdése és az érénylisták kerülnek elemzésre.

³⁸⁸ Ennél a megjegyzésnél az OSZK példányában kétszer két sornyi kézírás van, latinul, apró betűkkel, sűrűn.

³⁸⁹ Lányi 1619, A2r. Köszönöm Kulín Veronikának, hogy a latin szöveg fordításában, értelmezésében segítségemre volt. A fejezetben fordításomat *tartalmi idézet* formájában közlöm.

³⁹⁰ Lányi 1619, A3r-v

³⁹¹ Lányi 1619, A3r

Lányi elsőként a 2Kron 20,3-ra utal.³⁹² Jósáfát király móábiak és ammóniak elleni küzdelmére. Jósáfát – hallva, hogy hatalmas sereg gyűlt össze ellene – megijedt, és az „Urat kezdte keresni, és böjtöt hirdetett egész Júdeában.” A negyedik verset is hozzáemelve: „Összegyülekeztek a júdaiak, hogy segítséget kérjenek az Úrtól.” A király a nép színe előtt, az Úr házánál kezdett imádkozni. Imádságában felidézte azt az ígéretet, amelyet az Úr tett népének. S utána jelen szorongató helyzetét tárta Istene elé. Imádságát azzal zárta a király, hogy az egész nép hallatára kimondta, hogy a nép nem tudja, hogy mit cselekedjen, csak Istenre tekintenek. Az Úr Lelke pedig rászállt az ott állók közül néhányra, akik által üzent a gyülekezetnek. A biztatás mellett az Úr megüzente, hogy hol fog a csata lezajlani, de azt is, hogy népének semmit sem kell majd tennie a győzelemért, csak fel kell vonulnia. Másnap Jósáfát kivonult seregével, a sereg elé – Istent énekkel dicsérő – csoportot állított, s a júdaiak ujjongása pillanatában az Úr lázadókat támasztott az ellenség seregében. Az ellenséges csapatok végül egymást pusztították el. Jósáfát király történetében az imádság mellett a bizalom a központi gondolat, hiszen az Úr nem üzent meg, hogy hogyan fognak harc nélkül győzni az övéi, csak a győzelmet ígérte meg.

Lányi Zakariás következő utalása³⁹³ az 1Sám 23-hoz irányítja az olvasót, amelyben a Bibliából e témában talán a legtöbbször emlegetett személy, Dávid készülődik háborúra, noha ekkor Dávid még nem Júda királya. Dávid jelentést kap a filiszteusok támadásáról, ezért megkérdezi az Urat, hogy mit tegyen? Az Úr válasza, hogy induljon és szabadítsa fel Keila városát. Emberei azonban félelmüket fejezik ki, ezért Dávid még egyszer megkérdezi az Urat. Miután újra megerősítést nyer az égből, elmegy és felszabadítja seregével a várost. Az Istentől való tanács kérését azonban folytatja Dávid, mert ezután Saul veszi üldözőbe. Az Úr – Dávid kérdésére válaszolva – megmondja, hogy Saul odajön hozzá Keila városába, és azt is, hogy ha nem megy onnan, a város lakói ki fogják szolgálatni a királynak. Dávid ebben a történetben négy alkalommal beszél Istennel, azelőtt, mielőtt cselekedne.

Lányi az 5Móz 20,4-re való utalással az alábbi ígérezet vezeti az olvasót:³⁹⁴ „Mert Istenetek az Úr veletek megy, harcol értetek ellenségeitek ellen, és megsegít benneteket.” Ez a hadviselés szabályairól szóló bibliai fejezet olyan előírásokat tartalmaz, amelyeket Izrael kapott az Úrtól, Mózes beszéde által, közvetlenül az ígéret földjére való bevonulás előtt. Ezekhez a szigorú előírásokhoz tartozik a fent olvasható ígéret, amely tehát egy bizonyos

---

³⁹² Lányi 1619, A3v

³⁹³ Lányi 1619, A3v

³⁹⁴ Lányi 1619, A3v

történelmi pillanatban, az Istennel való szövetséget megpecsételő törvénykönyv részeként adatott a népnek.

A Péld 21-es jelzést követve harmincegy versnyi bibliai bölcsességet talál az olvasó. Mivel Lányi nem jelöli pontosan az ígehelyet, így csak feltételezhetjük, hogy a fejezet legutolsó versére gondol: „Készen áll a ló a csata napján, de az Úr adja a győzelmet.” Az értekezés szövege és a hozzá kapcsolt másik utalás azonban kizárólagossá teszi ezt. „... à Domino victoria est, *Prov. 21.* feu quod idem, de coelo victoria, *1. Maccab. 3.*”³⁹⁵ A győzelem az Úrtól vagy más szóval az égből van. A Makkabeusok könyvének kijelölt szakaszában Júdás Makkabeus harcairól olvashatunk, aki – mikor társai megtorpanak az ellenük kivonuló hatalmas sereg láttán – ezt mondta nekik: „Könnyen megtörténhet, hogy kevesen sokakat kézre kerítenek, mert az Ég előtt nincs különbség a között, hogy a szabadítás sokak vagy kevesek által adatik. Hiszen a győzelem nem a sereg nagyságától függ, hanem az erőtől, amely az égből jön.” (1Makk 3,18-19)³⁹⁶

A zsidó népnek adott ígéret, amely egy bizonyos történelmi helyzetben hangzik el az Úrtól, vajon hogyan kapcsolódik a keresztyén ember jelenéhez? Ha a Bibliából példát, biztatást és jövőképet kaphat az ember, akkor vajon jelenti-e ez azt is, hogy Európa keresztyén fejedelmei kardot ránthatnak mondván: kértem az Urat, hogy segítsen nekem. Helytelen-e akkor Lányi Zakariás értekezésének ezen pontja? Teológiai szempontból, úgy vélem nem. De könnyen félreérthető és félremagyarázható. Mert az értekezés írója a *háború indítása előtti imádság fontosságát bizonyítja* ezekkel az igeszakaszokkal.³⁹⁷ Példákat gyűjt össze, amelyek azt mutatják meg, hogy Isten meg tud segíteni a hadakozásban egy népet. De az emberi kérés nem kényszeríti Istent semmire sem. Ugyanakkor, ha az ember valóban imádkozik még a háború megindítása előtt, akkor az imádkozó lélek megmutathatja azt, hogy az uralkodónak a hadakozást kiváltó motivációi helyesek-e az Úr szemében, így az imádság még vissza is tudja fordítani a döntést és a cselekvést. *Jósáfát és Dávid példájában a tényleges döntés előtt helyezkedik el az imádság*, és tanácsot kérnek benne az Úrtól. A Példabeszédek és a Makkabeusok könyvéből választott utalás szintén érthető, hiszen a Biblia

---

³⁹⁵ Lányi 1619, A3v-A4r

³⁹⁶ Júdás Makkabeus időszakának bővebb ismertetését lásd az újra kiadott műveknél.

³⁹⁷ A háború előtti imádság kérdéséhez szorosan kapcsolódik a nép imádsága, azaz bűnbánata. Bethlen maga is elrendelt *nemzeti bűnbánatot*, mielőtt seregeivel megindult. Ld.: FAZAKAS Gergely Tamás: *Kora újkori „nemzeti” imádságok nemzetközi összefüggésben: országos könyörgés és közösségi bűnbánat Bethlen Gábor idején*, in: *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012, 71-90
FAZAKAS Gergely Tamás: *Nemzeti bűnbánat Bethlen Gábor idejében*, in: *Bibliotheca et universitas, tanulmányok a 60 éves Heltai János tiszteletére*, szerk.: KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 197-207

sokszor figyelmeztet arra, hogy az ember ne a saját erejében higgyen, hanem Isten erejében, tudván, hogy a győzelem egy keresztyén ember számára nem pénzügyi vagy politikai helyzetétől függ. Az 5Móz 20-ból vett igeszakasz azonban egy olyan ígéret, amelyet nem lehet elválasztani szöveggörnyezetétől. Isten törvényt ad, és a törvény mellé kapja meg a nép a biztatást.

Lányi Zakariás politikai értekezésében az érett megfontolás (*matura deliberatio*) témája alatt hangsúlyozza, hogy az imádság arra való, hogy még a döntés meghozatala előtt helyes irányba terelje a hatalommal bíró ember gondolatait. Az Istennel való párbeszéd segít mérlegelni a helyzet súlyosságát, az okokat, a jogtalanság vagy sérelem elleni védekezés módszereit, így akár más – a háborúnál kevésbé fájdalmas – út is található. A fegyver és a harc a legkegyetlenebb gyógyszerek közé tartozik, olyan, mint az orvoslásban az amputálás; csak akkor tanácsos ahhoz folyamodni, ha már az egész test veszélyben forog. Így, hacsak az egész állam, vagy haza, vagy vallás veszélyben nem forog, nem szabad fegyvert ragadni.³⁹⁸

A jó uralkodó meggondolja a pénz beszédésének módját is, hiszen nem terhelheti meg annyira alattvalóit adókkal, hogy végül az ő életük kerüljön veszélybe.³⁹⁹ A fegyverek, valamint a hadvezér kiválasztását is tanácskozással kell, hogy megelőzze. A hadvezért ugyanis utánozni fogják a katonák, ha tisztelik és szeretik; ezért a vezérnek istenfélőnek, mértékletesnek kell lennie, és bírnia az erényeket, mint az irgalmassággal mérsékelt szigorúság, az előrelátás, élénkség, alázatosság, bátorság, szívesség, hűség, emberség, igazságosság, hallgatagság, szorgalom.⁴⁰⁰ Akárcsak Segner András értekezésében, úgy itt is felmerül, hogy a jó hadvezért felicitás és fortuna kíséri, azaz tetteit siker koronázza és a szerencse nem pártolhat el tőle.⁴⁰¹

---

³⁹⁸ Lányi 1619, A4r-v

³⁹⁹ Lányi 1619, A4v

⁴⁰⁰ Lányi 1619, Br

⁴⁰¹ Lányi 1619, Bv. A katonáknak is bírniuk kell a hadakozáshoz szükséges erényekkel, így náluk is található egy lista az erényekről. Buzgóság, engedelmisség, bátorság, visszafogottság, mértéktartás, igazságosság, igazmondás; és a katonák beválogatásánál az életmódjukat is meg kell vizsgálni. Lányi 1619, B2v

II.3.6.) 1619 mérlege

A hadjárat legtöbb teológiai dilemmája tükröződni látszik a választott nyomtatványokban. Háportoni Forró Pál Bethlen Gábor vezető személyét dicséri, s olyan elődök felsorolásával biztatja az olvasót, akik az egész magyarságért, az egész magyar nemzet ügyéért álltak ki. Háportoni Bethlen erdélyi politikájának erényeit sorolja, ugyanakkor mindezt egy hadvezérről szóló könyv előszavában teszi, amelyet a fejedelemnek ajánl.

A két egyetemi vitára bocsátott értekezés ajánlólevelében Thurzó Imre neve tűnik fel, szintén nem véletlenül, ő a hadjáratban vezető szerepet vállal; a fejedelem bizalmasa. Az értekezésekből megtudhatja az olvasó, hogy csak hősi cselekedetek által, csak hősök – ha úgy tetszik: beavatkozása – révén áll szilárdan egy ország; hősiesség nélkül azonban meginog és elvész. Továbbá, ahogy a hősök is Isten akarata által válnak azzá akik, és lesznek képesek ember feletti cselekedetekre, a háború megindítása előtt is Isten akaratát kell megvizsgálni, mert Isten megvonhatja a győzelmet a legerősebb hadseregtől is. A háború előtt imádkozni és mérlegelni kell, ez pedig a hatalommal rendelkezők feladata és felelőssége.

A bibliai történeteket feldolgozó históriákban a jó és rossz király példáját találhatja meg az olvasó a szerzők, de főként a nyomdász, Rheda Pál jóvoltából. Mindhárom mű arra hívja fel a figyelmet, hogy az uralkodó személye, jelleme az igazán fontos kérdés, mert az, hogy hogyan fog bánni a nép kultuszával, támogatja-e a bálványimádást vagy megtisztítja attól a templomot, mindez a személyétől függ. A hatalom birtokosát pedig megintik a históriák szerzői: Isten emel fel, és Ő taszítja le a hűtlenekeket trónjukról.

A hadjáratához való csatlakozás, azaz a választott és megkoronázott király elleni hűtlenség, felségárulás okait névtelenül írják le, válaszul a nádornak. Az irat jellege hasonlít a cseh felkelők által készített *Apologia* (1618) jellegére: iratokkal, levelekkel, pontokba szedve adják elő sérelmeiket és bizonyítják a király – országnak tett – ígéreteihez való hűtlenségét. Az érvelés végén a jó uralkodó atyai, pásztori, gondviselő szerepét hangsúlyozzák, ezért sosem érdektelen sem az erénytükrökben, sem a prédikációkban felmerülő ilyen jellegű hasonlat, hiszen még a *Responsum* is hivatkozik ezekre a bibliai képekre.

Az atyai, gondviselői szerep azonban a végvárok vagy a törökkel való egyezkedés kérdésében éppoly kétséges és megugorhatatlan a király számára, mint a pásztori szerep a vallásügy esetében. Ennek a teljesíthetetlen elvárásnak, mércének vagy elnagyoltan megfogalmazott kategóriának az eleve vesztes csatájába gyalogol bele a király és a nép abban az esetben is, amikor a királytól az igazság képviselőjét várja el; azét az igazságét, amely a

jogban és a törvényben ölt testet. A törvények rendszerében ugyanis – figyelmeztetnek a jogtudósok – eleve létezik belső ellentmondás.

1620
országgyűlés

Bethlen Gábor vezetésével 1619 telén országgyűlést tartanak Pozsonyban; melynek törvényeit a fejedelem 1620 februárjában szentesíti. Noha neki a pozsonyi országgyűlés felajánlotta a királyi címet, ő a „*Magyarország fejedelme*” címmel kormányzott.

1620 nyarán Besztercebányán tartanak országgyűlést a rendek. Itt már nem fegyverek, nem hadak állnak szemben egymással, hanem a „diplomácia csendes háborúja” folyik.⁴⁰² II. Ferdinánd követek és megfigyelők révén, Bethlen Gábor személyesen, a rendek képviselői pedig vagy jelenléttel, a fejedelmet elfogadva vagy félve a fejedelem seregeitől, távol maradva, de az eseményekről mindig értesülve lesznek részei ennek az *alkufolyamatnak*. A katolikus papság nem mer részt venni az országgyűlésen, s maga Ferdinánd kéri Bethlent, hogy ígéretével biztosítsa, hogy a főpapoknak nem esik bántódásuk, ha megjelennek Besztercebányán.⁴⁰³ Bethlen üzen számukra: több felhívást is intézett hozzájuk, távolmaradásukat ezért úgy értelmezi, hogy szabadon döntöttek abban, hogy az ország ügyeinek intézésétől elszakadnak.

A fejedelem június elején érkezett Besztercebányára, ahol díszes bevonulást tartott, a városban ünneplő tömeg fogadta. *Július 3-án* tartott *nyitóbeszédében* hangsúlyozta, hogy célja az ország rész szabadságának szolgálata, ezért ahogy az országgyűlés dönt, ő akképpen cselekszik: vezessen ez *akár békéhez, akár háborúhoz*.⁴⁰⁴

A béke és háború együttes hangoztatása jellemző a fejedelem taktikájára. Haddal érkezett, de elmondása szerint a békéért küzdött. Most pedig a megjelentekre bízta, hogy miként folytatódjanak az események. Taktikájával Ferdinándot igyekezett sarokba szorítani, és a Magyar Királyságban élők számára jogokat biztosítani. Bethlen kiismerhetetlen céljait, megnyilatkozásait, s főként a szövetségrendszerben betöltött szerepét a Német-római Birodalomban megjelent nyomtatványok készítői és olvasói is állandó érdeklőssel figyelték. Bethlen rengeteg röplapon feltűnik,⁴⁰⁵ hiszen az európai krízis híreire éhes városi polgárság gúnyos leírásokon, vagy elmés – egy hosszas eseménysort egy képbe sűrítő bonyolult – ábrázolásokon keresztül próbálja értelmezni, mit akar a fejedelem, és mi lesz a következő

---

⁴⁰² ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*, Magyar Protestáns Irod. Társ., Bp., 1880, 207

⁴⁰³ ZSILINSZKY 1880, 220-221

⁴⁰⁴ ZSILINSZKY 1880, 220

⁴⁰⁵ G. ETÉNYI Nóra 2013, 245-274

lépés; kinek kedvez a háborús szerencse? Mivel Bethlen leginkább kiismerhetetlenségéről ismerhető fel a röplapokon, ezért is ábrázolják róka képében, ravasznak.⁴⁰⁶

Bethlen „bíborzászlaja”

A nyitóbeszédben szereplő háború és béke együttes, még el nem döntött kérdésként való említése miatt különös figyelmet érdemelnek azok az *1620-ban megjelent röplapok*, amelyek hét különböző variációban maradtak fenn, s amelyekben Bethlen Gábor fejedelem „bíborzászlaja” látható.⁴⁰⁷ Illetve: igen érdekes ez a zászló, amely – ha létezett is – csak a röplapok tudósítása révén maradt fenn.⁴⁰⁸ A röplapok szerint a zászló Bethlen Gábor megbízásából készült, Besztercebányán, vörös anyagból, amelyre a fejedelem ábrákat és írást tettetett, majd a zászlót Thurzó Imrének adta át.

A zászlón tizenegy ábra szerepel.⁴⁰⁹ Török hadihajó, felette hét ágú csillag. A hajó irányából egy felhőből kinyúló kéz pálmaágot tart, melyet egy ellentétes irányból, szintén felhőből kinyúló kéz által tartott kard keresztezi. A kard felirata: *Consilio firmata Dei*. A kard és a pálmaág metszete adja a zászló hangsúlyos, központi részét. Itt látható egy oszlop, amely egy bárányon és egy kettős horgonyon áll. Az oszlop közepén korona van, tetején jogar. Az oszlop fölött az égen nap van, Jahve nevének betűivel, a tetragrammatonnal, vagy más variánsokon kiírva: Jehova. A zászló szélén a 68. zsoltár kezdő verse található, latin nyelven. A Károli-féle fordítás szerint: „Felkél az Isten, elszélednek ellenségei; és elfutnak előle az ő gyűlölői.”

Az ábrák külön-külön jól érthetőek, gazdag jelentéstartalommal bírnak. De több korabeli forrás is azt mutatja, hogy már a kortársaknak is értelmezhetetlen volt a zászló,

---

⁴⁰⁶ Ilyen értelmezést mutat pl. az az 1620-as röplap-sorozat, amely a 30 éves háború eseményeit, résztvevőit allegorikus figurákkal ábrázolja. A császári sas először a cseh koronáért verseng az oroszslánnal, majd a hatalmat megszerezve már őt próbálják meg ledönteni, a németalföldi medve, braunschweigi szarvas és a róka, azaz a ravasz Bethlen Gábor. Ezen a röplapon is érezhető a Bethlen elleni, őt negatív tényezőként beállító császári propaganda. PAAS, John Roger: *The German Political Broadsheet 1600-1700*. Wiesbaden, 1991, 3/389, 413

⁴⁰⁷ A zászló ábrázolását lásd a II. sz. mellékletben, Magyar Digitális Képtárház, Apponyi gyűjtemény, App. M. 53. Valamint PAAS: 1991, 3. (1620 and 1621) /99-105. A röplapok Daniel Manasser nyomdájában készültek, Augsburgban.

⁴⁰⁸ A zászló képét lásd a mellékletben. A zászlóról bővebben: TRAJTLER Dóra Ágnes: *Kálvinizmus a Bethlen-zászló tükrében*, in: BÉKÉSI Sándor szerk.: *Porta Speciosa* 2010. II., kötet, 123-133. VARSÁNYI Krisztina: *Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóműfajokban*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013, 275-310. Uő: *Bethlen Gábor megjelenése a korabeli röplapokon*, KÚT 2007/3, 157-161. Varsányi „véres zászlónak” fordítja a korabeli röplapok Blutfahnen elnevezését.

⁴⁰⁹ Az ábra- és szövegelemzést PAAS 1991, 3/105 oldalon lévő variáció alapján végeztem.

ugyanis együtt, ilyen elhelyezésben megfejthetetlen, rejtélyes maradt.⁴¹⁰ Még a röplapkészítő is bevallja, hogy nem érti az ábrázolást, így verse a szimbólumokhoz kötött asszociációk és a külön-külön hozzájuk rendelt bibliai idézetek összessége csupán.

Mivel a zászló ábrázolása röplapokon maradt fenn, az elemzők hajlamosak lehetnek elsősorban a német nyelvterületen élő röplapolvasóknak szóló propagandaként vizsgálni. Bethlennek fontos volt az európai, Erdély hatalma mellett érvelő politikai propaganda, a fejedelem kiterjedt diplomáciai, valamint Erdély nemzetközi kapcsolatai miatt is. De a zászló „érthetlensége” mégis arra utal, hogy nem a német területeken élő röplapolvasóknak szólt elsősorban, hanem a magyar rendeket buzdította, mikor *királya választása valós, aktuális politikai és vallási, bizonyos tekintetben felekezeti kérdéssé vált*. Ebben a kérdéses helyzetben, a zászló célja az volt, hogy a rendeket az erdélyi politika jogossága felől meggyőzze, a nemeseket a császárral szemben további ellenállásra buzdítsa. Bethlen úgy érvelt, hogy céljait olyan célokként nevezte meg, amelyeken Isten támogatása van.

A zászlón látható *Jahve szó betűit magán hordozó nap* ugyanis leggyakrabban az Istentől eredő, akarata által történő dolgokra utal; valamire, ami tudtával, egyetértésével, kegyelmével, jóváhagyásával történik.⁴¹¹ A zászlón a nap alatt egy díszes, korinthoszi oszlop van. *Az oszlop a hatalom jelképe.*⁴¹² Így tehát Bethlen úgy jelenik meg, mint Isten akaratából kiválasztott, *legitim király*: s ezt az üzenetet tovább erősíti, hogy az oszlop a *jogart és koronát is birtokolja*. S ebben az esetben valós tényről közöl a zászló: a korona 1619 őszétől fogva már a fejedelem birtokában van.

Bethlen jellemzi a hatalmát, s mert azt bizonyos célért kapta, a céljairól is üzen a zászló. Az ábrázolás szerint az oszlop egy *bárányon és egy kettős horgonyon áll*, ahogy az alatta álló írás is mutatja: túrésen és reménységen alapszik.⁴¹³ A horgony a hit, reménység szimbóluma, alapja a Zsidókhöz írt levél 6,19: „Ez a reménység lelkünknek biztos és erős horgonya...” A horgony a hitből fakadó remény szimbóluma, nem általánosan a reménységé, hiszen éppen a zsidó levél ad definíciót egyetlenként a Bibliában a hitről: „A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.” (Zsid 11,1) A kettős horgonyt tehát leginkább „hitből fakadó, reményteljes bizalommal” lehet

---

⁴¹⁰ VARSÁNYI 2007, 159-160

⁴¹¹ További példának ld.: PAAS 1986, 2. (1616-1619)/254. HENKEL, Arthur, SCHÖNE, Albrecht: *Emblemata, Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, a Göttingeni Akadémia eredetét (1682, Stuttgart) követő hasonló kiadása 1967, 1501, 1267

⁴¹² Más összefüggésben az oszlop jelenthet állhatatosságot, szilárd uralkodói jellemet, és bátorságot is. Itt azonban kulcsfontosságú, a hatalom oszlopként való értelmezés.

⁴¹³ „Sub spe et patientia Deus anchoram iactam secundum”. PAAS 1991, 3/105

lefordítani. A bárány bibliai alapja az Agnus Dei, Isten Báránya kép, Krisztus, aki áldozatával váltotta meg a világot. De ebben jelen van a teljes ószövetségi előkép, a páskabárány (2Móz 12,1-14), a helyettes áldozat. A bárány némán szenvedő állat, szelíd és tűri a fájdalmat. Ezért van, hogy később a bibliai alapokon túl, ha nem is Krisztusra utal a bárány, akkor is a szenvedést, áldozatvállalást, hosszútűrést szimbolizálják vele. S ha bármilyen üldöztetés, ellenség, fenyegető halál, hosszantartó betegség sújtja az embert vagy a nemzetet, e kettő, amellyel az egyház válaszolni tud (Zsid, 6,12), vagy amelyet egy vallásos fejedelem hatalma alapjaként tud megnevezni.

Ezt a hatalmat, a *kard és palmaág* jellemzi. Azaz hadakozás és béke, békére való törekedés. A zászlón mindkettő ugyanolyan hangsúllyal van ábrázolva, mindkettő egyenlő mértékben jellemzi a hatalomgyakorlást. Nem a fejedelem tartja a kezében a kardot és a pálmát, nem egyedül a fejedelem dönt, nem ő kezdeményez önkényesen, hanem a *felhőből kinyúló kéz tartja őket*, amely itt az Istentől jövő közvetlen beavatkozást, cselekedetet jelenti.⁴¹⁴ A zászló ábrázolása szerint tehát Isten keze nyújtja a kardot, így Bethlen Gábor hadjárata, *fegyveres felvonulása Ferdinánd ellen jogos*.

Ennél azonban van a zászlón egy sokkal kritikusabb pont: *a palmaágot tartó felhőből kinyúló kéz*. A zászlón a palmaág a török hadihajó felől nyúlik ki. A törökök felől érkezik, de az isteni kéz tartja. Ezek szerint *a törökkel való béke Isten rendelése*. Ezt a csillag szimbolikája is megerősíti, az Úr útmutatását, iránymutatását jelképező hétágú csillag a hadihajó felett áll. Ezzel a fejedelem megindokolja, és vallási összefüggésbe helyezi kérdéses politikáját, és védekezik a vádakkal szemben. A fejedelem megítélése ugyanis a törökkel való szövetsége miatt vált szélsőségessé. A császárhú propaganda Bethlent „törökösnek”, „Mohametes Gábornak” ravasznak, alattomosnak, vérebnek állította be. A korabeli röplapok Bethlent turbánnal a fején ábrázolták, s úgy láttatták, mint aki hatalmát arra használja, hogy a töröknek „ajtót, ablakot nyitva” a keresztyénség védőbástyáján pusztulást, bajt hoz Európára.⁴¹⁵

---

⁴¹⁴ Vö.: HENKEL, SCHÖNE: *Emblemata*, 1844, 1339. Az *Emblemata* tematikájában külön részt kap a felhőből kinyúló kéz ábrázolása. Lehet szó jó tulajdonságok, erények ábrázolásáról, például: megbízhatóság és hűség, kitartás a közösség mellett. Emellett Bethlennél többször megjelenik a felhőből kinyúló kéz páncélban, például az 1619-es, a fejedelmet ugrató lován ábrázoló röplapon, herkulesi, tehát igaz ügyért harcoló jelentésben. A három nyelvű röplap magyar szövege is ezt támasztja alá, de ott is, ahogy a zászlón is a kard feliratos: *Consilio firmata Dei*. Így a szimbólum kiterjedt jelentéstartalma ellenére biztosnak mutatkozik, hogy Bethlennél az Isten által megerősített kard, az Úr keze által nyújtott kard értelemben használatos.

⁴¹⁵ VARSÁNYI 2007, 132-150. BENDA Kálmán: *A törökkor német újságírodalma a XV – XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*, Bp., 1942, 73-76

Mind a békére, mind a hadakozásra Bethlen egyfajta kálvinista predestinációs és kiválasztottság-tudattal tekint. Ő Isten által kiválasztott fejedelem, akinek feladatok adattak. Mivel pedig az uralkodó az Isten gondviselésének eszköze a nép számára, fontos, hogy az ország lakosainak érdekében politizáljon. Ha kell hadakozás, ha kell, békekötés a feladata. Isten az, aki rámutat, hogy a fejedelemnek hova kell fordulnia, s ekkor a zászló szimbólumai szerint – Erdély kényszerű helyzetében – a csillag a török hadihajó felett állt. Ez a hadihajó azonban úszik a tengeren, nincs szilárd alap alatta, mint Bethlen oszlopának. Talán véletlen az ábrázolás egybeesése, de az oszlop és a hadihajó egyvonalban vannak, innen tudatosnak látszik a párhuzam, hogy míg az egyiket hullámok és víz veszi körül, addig a másik a szárazföldön (!) ülő bárányon, és a szárazföldből is lehajló kettőshorgonyon áll. A törökök remélt „ideiglenességét” a zászló körül futó 68. zsoltár is sejteti, az ellenség, amely megrémülve elfut az Isten haragja elől, nem feltétlen csak a császári seregre vonatkozik...⁴¹⁶

Bethlen királlyá választása

Ferdinánd követei is megérkeznek Besztercebányára, de mégsem történik megegyezés. Ennek legfőbb oka, hogy Ferdinánd nem hajlandó foglalkozni, tárgyalni a cseh és magyar ügyről, a csehek vallásszabadságáról, és a cseh-magyar szövetségkötésről. A besztercebányai országgyűlés augusztus 25-én mondja ki a *Habsburg-ház trónfosztását*, majd pedig Bethlen Gábort királlyá választják. Díszes ünnepséget és azt lezáró istentiszteletet tartanak, római katolikus és református szertartással, s ezután új törvénycikkelyek megfogalmazásába kezdenek.

A vallásügy tekintetében kimondják a protestánsok számára is a szabad vallásgyakorlatot, rendelkeznek az elfoglalt templomok visszaadásáról, s *megtiltják*, hogy *bármely felekezeti prédikátor, pap lázító beszéddel ellenségességet szítson*, s tiltják, hogy szószékről bárki vádaskodjon, rágalmazzon. Kimondják Pázmány Péter és Balásfi Tamás

---

⁴¹⁶ A tengeren úszó török hadihajó olyan asszociációt mutat, hogy bár nagy számban, katonai erővel hódítóként vannak jelen, hatalmuk átmeneti és ingatag, ittlétüknek nincs szilárd, legitim alapja. A fejedelem nem tudhatja, hogy meddig áll itt a hadihajó, a remény hangsúlyos, hogy egyszer majd elúszik a tengeren. A török hatalom „ingatagsága” nem történelmi jövőbelátás, hiszen a birodalom politikai és gazdasági értelemben szilárd, tartja a határait, éppen ezért is kell a békét „megváltani” tőle, szövetségre lépni vele, vagy más nézőpontból a jelen helyzettel alkut kötni. A tenger ingatagsága tehát nem politikai, hanem elvi megfogalmazás, melyhez szorosan kötődik a vallási indoklás is: a török jelenléte az Isten szemében ideiglenes, az Isten szemében nincs semmilyen szilárd alapja. Vö.: A törökök mint *flagellum Dei*, a megbocsátás idején el fognak tűnni.

száműzetését az országból, több főnemes száműzetésével együtt.⁴¹⁷ Bethlen augusztus 29-én erősíti meg az új törvénycikkelyeket.

Bethlen már *magyar király és nála van a korona is, mégsem koronáztatja meg magát*. Nem tudta elérni ugyanis, hogy a szultáni udvar elfogadja és megerősítse magyar királynak, s végül azt sem sikerül elérnie, hogy a magyar-cseh szövetséget a szultán támogassa.⁴¹⁸ II. Oszmán csak annyit engedélyezett, hogy a magyar rendek szabadon válasszanak maguknak királyt. A Porta figyelte a fejedelem sikereit, és mikor már kudarc is vegyült lépéseibe, jobbnak látták nem támogatni tovább, hiszen a Porta tartott attól, hogy a Habsburg-udvar majd „békebontásnak” minősíti, hogy nem rendelték vissza időben Bethlent.⁴¹⁹ A fejedelem céljait a magyarországi török pasák is gátolták, akik a területükön békét akartak tartani. Bethlen felmérte helyzetét, s látva, hogy a szultán nem támogatja tovább, képes volt lemondani céljáról: a magyar királyságról – írja Papp Sándor.⁴²⁰ Amennyiben Bethlennek a magyar királyság volt a célja, úgy reális döntéssel lemondott róla. Amennyiben célja volt Ferdinánd sarokba szorítása, s ezáltal a rendek jobb tárgyalópozícióba való helyezése, úgy – bizonyos tekintetben – elérte célját.

De telt az idő. Egyre nőtt a kétség, hogy vajon Bethlen mire akarja használni a hatalmát. Mind Erdély, mind a Magyar Királyság a kezében van, s ezt a török szultán – külső szemmel nézve úgy tűnhetett – támogatja. Ősszel a csehek felől vészjósló hírek érkeztek, Bethlen hadai a határhoz közel több ütközetet is vereséggel zártak, s *a döntő fehérhegyi csatába (1620. november 8.) Bethlen nem érkezett meg időben*; a csehek hatalmas vereséget szenvedtek. Ezután a cseh protestánsok ellen kemény megtorlás indult Ferdinánd részéről; féltő volt tehát, hogy a magyar szövetségesekre is ez vár majd.

Egyre többen szerették volna már inkább a békét és biztonságot. Ferdinánd – bölcsen – amnesztiát hirdetett a hűségére visszatérőknek, s ez egyszeri és kivételes helyzetnek tűnt. Sokan kezdtek elpártolni Bethlentől. Az év végére a Magyar Királyság politikai szereplőinek fejében és a közvéleményben is fordult a kocka: egyre több támogatója akadt a kezdeményezésnek, hogy a trónfosztott Ferdinánddal egy esetleges tárgyalásba, egyezkedésbe bocsátkozzanak. Mert a csehek közt Ferdinánd megtorolta a felkelést, a magyar rendek viszont egyelőre tárgyaló pozícióban vannak.

---

⁴¹⁷ ZSILINSZKY 1880, 233-234. Vö.: Pázmány: *Rövid felelet* (1620) című művének állításaiival, melynek hosszabb elemzését ld.: ebben a fejezetben.

⁴¹⁸ PAPP Sándor: *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619-1621)*, in: *Századok*, 2011/4, 915-973

⁴¹⁹ PAPP 2011, 971

⁴²⁰ PAPP 2011, 972

II.4.1.) *Hűséggel tartozunk a királynak, Isten akaratából*

/[Pázmány Péter: *Falsae originis motvum*]/

A kiadvány mottója a hatalomhoz való viszony legismertebb bibliai igeszakaszához vezérli az olvasót, mintegy összegezve az egész mű mondanivalóját, üzenetét: *az uralkodó iránti engedelmisséget, mely az Isten iránti engedelmisség következménye.* „Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelkezésének áll ellen; akik pedig ellenállnak, azok ítéletet vonnak magukra.” (Róm 13, 1-2)

Latin-magyar kéthasábos szerkezetben készült a mű, a *Responsum* cáfolataként. A történeti kutatás számára igen nagy értéket jelent, ha fennmaradnak vitairatok, és ugyanaz az esemény vagy eseménysorozat két ellentétes szemszögből is megismerhető. A nádorhoz benyújtott irat és Pázmány Refutatiojának is erénye, hogy a személyeskedést mellőzve szisztematikusan fejtik ki véleményüket; ezért tisztán végigkövethetők a vitás pontok.

„MELY NEHEZ, es mind Isteni f-mind vilagi törvényektől karhozottatott dolog legyen, à Kiralynak es Vrnak kötelező hiufeget meg vetni, arrul tótt erőf fogadaft fel bontani, az Vrtol meg kenetett Kiraly ellen fegyuert fogni, es (hogy az Apostolnak fzauaiual ellyünk) az hatalmasság ellē tamaduan, *ő maganak az Iftennek ellene allani*, fenki nincfen à ki ne tudgya.”⁴²¹

A természetből eredően – írja Pázmány Péter⁴²² – még a „fene vad” embernek a szívébe is be van ültetve, hogy a hatalmasság Istentől van, és így, aki a hatalmasság ellen támad, az az Isten ellen lázad fel, a lázadással pedig kárhozatot szerez magának.⁴²³

---

⁴²¹ Pázmány: Refutatio 1620, 2r, kiemelés tőlem

⁴²² **Pázmány Péter:** (Nagyvárad 1570 – Pozsony 1637.) *jezsuita szerzetes, esztergomi érsek (1616-1637), író, hitvitázó, egyetemalapító, a magyarországi ellenreformáció legnagyobb alakja.* Pázmány, II. Ferdinánddal ellentétben a protestánsok vallásszabadságát, mint létező, kényszerű rosszat tudomásul vette. Politikájára az „egyensúly” keresése jellemző. Mind Erdélyt, mind a Magyar Királyságot féltette, és megmaradásukért egy kiegyenlítő szerepet vállalt; az országrészek békéjét kívánta előmozdítani. Mivel úgy mérte fel, hogy a török kiűzése még irreális ezekben az évtizedekben, viszont majd csak a Habsburg Birodalom és a Szentszék segítségével lehetséges, ezért mindkettővel szorosán együttműködött, azon túl, ahogy hitéből és hivatalából természetesen következett. A Habsburg uralkodókat a támadó vádakból kimentve, a pápától pedig a keresztyén országok összefogásának megszervezését kérve tartotta a kapcsolatot. A Bethlen hadjáratait követő békénél tevékenyen közreműködött, jelentős befolyással a bécsi udvar felé. R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában*, in: *Europica varietas – Hungarica varietas*, Akadémia Kiadó, Bp., 1994, 37-61. G. ETÉNYI Nóra: *Pázmány Péter és a korabeli publicisztika*, in: *Pázmány Péter és kora*, szerk.: HARGITTAY Emil, PPKE BTK, Piliscsaba, 1998, 176-188.

⁴²³ Pázmány: Refutatio 1620, 2r

Érdekes, hogy ezután a szerző rögvést a hamis vádak ellen fordul; tehát nincs átvezetés a gondolatok között, hiszen az ígehelyek elemzésével történt helyzetértékelésben nincs szó arról, hogy volna olyan ok, ami indokolja ezen isteni törvény megszegését. De Pázmány mégis a hamis okokra válaszol, noha ezt meg sem kellene tennie, hacsak nem létezik szerinte is olyan ok, amely kapcsán ellent lehet mondani a feljebbvalónak.

A mű elkészítésének indoklásaként ez olvasható: mivel a mostani támadók igaz okokat nem találtak, hamis indokokkal vonultak fel, ezeket az indokokat „Irodeakotskak” próbálják alátámasztani, és ezzel védeni a zűrzavart, mely „egynehany maga feledet embereknek vakmerőfegekből inditatott...”⁴²⁴ Az érsek szerint tehát létezhet igaz ok az ellenállásra, de a protestánsok által felvázolt okok hamisak.⁴²⁵

A szerző a vádak cáfolatát az elmúlt évtized egyezményeinek magyarázatával kezdi. A törökkel megkötött zsitvatoroki béke egy nyugalmas időszak kezdetét hozta el, noha köztudott, hogy a békekötést folyamatosan csiszolni kell. Ezért is hívta össze Mátyás császár 1614-ben a fejedelmeket Linzbe, hogy erről tanácskozzanak; a császár a béke megújításán fáradozott, melyből az 1615-ös egyezmény származik. Ebben sajnos a három éve kérdéses 158 faluból 60-nak engedni kellett, hogy adófizetők legyenek a török felé.⁴²⁶

Megkötött a nagyszombati egyezmény is Erdéllyel, Pázmány szerint pont azért, hogy: „... o Felfege ellen, es à törüeny szerint vtanna valo Magyarorrfzagi Kiralyok ellen, es az orfzag ellen, es à felfeges Auftriai haz ellen, es az orfzagok es tartomanyok ellen, mellyekkel ő Felfegenek kiualtkeppen valo fzouetfège vagyon” soha semmilyen fortélya Erdélynek vagy a fejedelemnek ne lehessen.⁴²⁷ Sőt, Bethlen megígérte ekkor, hogy ha a Magyar Királyságnak valamikor szüksége lesz segítségre bármely ellenséggel szemben, a „Töröktül meg valua, minden fegitfeggel, erőuel, es hűfeggel lefznek.”⁴²⁸ Ezeket megerősítették 1617-ben és 1619 Szt. Jakab havában is. Ekkor ajánlotta azt Bethlen, hogy a csehek ellen tízezer fős haddal kész vonulni a császár mellett.⁴²⁹

Míg a császár minden igyekezetével azon dolgozik, hogy békét teremtsen, addig Bethlen Gábor – *több ígéretét nyíltan megszegve* – a hadakozás oldalára áll. A hatvan falu

---

⁴²⁴ Pázmány: Refutatio 1620, 2v

⁴²⁵ Szórszálhasogatásnak tűnhet a kérdés boncolgatása, hogy vajon Pázmány szerint van-e megfelelő indok a lázadásra? Az érsek is tud az *ellenállási záradékról*, amely Magyarország törvényeiben benne van. Ugyanakkor mégis érdekes a kérdés, mert a Római levél 13. fejezete nem ír igaz és hamis okokról, hanem tiltja a lázadást. Lehetséges azonban, hogy Pázmány itt a kálvinista ellenfeleire gondol, és számol a *kálvinizmusból eredő ellenállási joggal*. De ezt leírva nem olvassuk nála.

⁴²⁶ Pázmány: Refutatio 1620, 3r-4v

⁴²⁷ Pázmány: Refutatio 1620, 5r-v

⁴²⁸ Pázmány: Refutatio 1620, 5v

⁴²⁹ Pázmány: Refutatio 1620, 6r

átadása is a béke érdekében történt, s ugyanezért – a közönséges nyugalomért – akart II. Mátyás még életében új királyt választani; ahogy Csehországban is tette.⁴³⁰

„... nemely zenebonas, es furt agyu emberek, refz fzerint az iffiufagnak buzgoságotól mondgyame, auagy dűhöfflegetűl indittatuan; refz fzerint az hires neues Nemet nemzetfeg ellen valo meg gyökerezet gyűlőlfegtől őfztőnőztetuen; réfz fzerent vralkodáfnak és kóborláfnak kéváságától gerjefztetuén, külömb külömb fele mesterfegekkel, es arany hegyeknek igiretiuel, az Erdelyi Fejedelmet az hazabeli hadnak tarfafagara *ki hittak*: es hogy az egyigyű tudatlan kőffegnek igyeket keduesbe tennek, fzerencfetlen, de ennek az időnek tulaidon vetke fzerint, *az Hitet fogtak paisul*.”⁴³¹

Találón fejezi ki Pázmány, hogy sokan a hitet pajzsnak használják, saját érdekeiket tartva szem előtt. S hogy a valódi hittől messze estek a hadjárat eredeti céljai, azt az alábbi érveléssel támasztja alá: a Széchi és Rákóczi György vezette hadak – Pázmány szerint – először az Istennek szentelt személyek és a (katolikus) egyház ellen fordultak, feldúlták a papok házát és megszegényítették őket. Kassán az esztergomi kanonokot és két jezsuita szerzetest öltek meg, és holttestüket meggyalázták.⁴³²

Dóczi András királyi és császári generálist elfogták, a „Magyarorffzag f zabadságának (ha Iftennek tetczik) bozfzu aloi. Vegezetre kóborlaffal, praedalaffal, artatlanoknak el nyomafaual, fzfűfűfűg tőrefekkel, mindēeket fel forgatanak: á kőuetkőzendő Kiraly hűfegere, erőuel es fegyuerrel mindeneket eskűttetenek, es utolra á Chehekkal es Moruaiakkal egygűt minden tőrueny es igaffag ellen, á Kiraly koronazattyakor fogadot hűfeg ellen, mellyet minden mas hűfeg főlótt illik meg tartani, Cfafzar ő Felfegere tamaduan, erőfzakkal es hamiffan ellene fegyuert vontanak.”⁴³³

Cselekedetükre hamis álarcot keresve írásokat adtak ki; itt a szerző – többek között – arra az iratra céloz, amelyet Mindszent havának 23. napján adtak a nádorispánnak. Ez volna a Responsum (1619).⁴³⁴ Ebben: „... ő Felfege fzemelyet illetik, mint ha ő Felfegenek, vagy valaztafaba, auagy az orffzagnak gonduifelfebe valami fogyatkozás törtent volna.”⁴³⁵ A szerző ismét hangsúlyozza, hogy a pozsonyi gyűlésen nem a státusok és rendek, hanem a nyelves íródeákok hordták össze ezeket a vádakat, melyek szerint egyrészt Ferdinándot erőszakkal, „ketelenfeggel” és csoda mesterkedésekkel választották meg. Másrészt az országnak beadott

⁴³⁰ Pázmány: Refutatio 1620, 6r

⁴³¹ Pázmány: Refutatio 1620, 6v-7r, kiemelés tőlem.

⁴³² Pázmány: Refutatio 1620, 7v

⁴³³ Pázmány: Refutatio 1620, 8r, kiemelés tőlem. Lapszélén mellette: Tripart. 3. part. Tit. 5.

⁴³⁴ Ld.: A király hatalma törvénytelen, a felkelés jogos c. fejezetet.

⁴³⁵ Pázmány: Refutatio 1620, 8v-9r

Conditio-it a király nem tartotta meg. Pázmány célja ezeket a vádakat részletesen megcáfolni.⁴³⁶

„Ferdinandot... Királyukká választottak, ki kiáltottak, szerencsésen meg is koronáztak.” Ezzel kezdődnek az 1618. évi törvények.⁴³⁷ Akkor tehát, kérde Pázmány, hogyan lehet azt mondani, hogy nem egyenlő kívánsággal és egy akarattal választott a király?

Azt is állítják, hogy az esztergomi érsek olyan írást tett közzé, amelyben Ferdinándot dicséri, ajánlja, valamint nemzetségének eredetét Szt. István királyig vezeti vissza, és hogy vármegyéről vármegyére járt, hogy Ferdinánd megválasztásáról meggyőzzön embereket. Ebben semmi hiba nincs, ehhez az érseknek joga van – válaszolja.⁴³⁸

Egy másik vitás pont a *Comissio* körül volt. II. Mátyás, mint *comissarius*-át küldte Ferdinándot az országgyűlésre. Ez ellen néhányan protestáló irattal jöttek, de azt nem a bíró (országbíró) állította ki, mert a bíró azt az iratot állította ki (ami Pázmánynál ekkor kéznél is van), miszerint elfogadjuk, hogy *comissarius*-ként jön Ferdinánd az országgyűlésre, II. Mátyás által „*plenipotencia*”-val felruházva: azaz teljes hatalmat kapott az ügyek intézésére, a király távollétében.⁴³⁹ Pázmány szerint, minden más ügyben ezt valóban ráruházta Mátyás Ferdinándra, kivéve a királyválasztás ügyét.⁴⁴⁰

Azt állítják továbbá az íródeákok, hogy „... fem az úy Kiraly valasztafarol valo Propofitiokba nem lött femmi emlekezet á Valafztafrol, fem amaz igekeket (Chupán fzabadon) nem akartak hogy az Articulufokba be tegyek.”⁴⁴¹

Abba a propozícióba, amely II. Mátyás nevével volt ellátva, nem tette be a kancellária azokat a szavakat, mert így volt ez mikor Rudolf császár Mátyást, vagy mikor Maximilián Rudolfot proponálta.⁴⁴² II. Mátyás nem akarta, hogy „... á Magyar Urak úgy vitaffak à fzabad valafztaft, hogy femmi tekintet ne legyen á Kiralyi vérre, es az Auftriai Haznak fok jo tetemenyire, holott à Magyar orfzag törue nye az kiuannya, hogy mind á kettõre nagy tekintet legyen: Anno 1485. art. 1. 2. 3. Anno 1547. art. 5. Anno 1552. art. 1. Anno 1569. art. 33.”⁴⁴³

---

⁴³⁶ Pázmány: Refutatio 1620, 9r

⁴³⁷ Pázmány: Refutatio 1620, 10r

⁴³⁸ Pázmány: Refutatio 1620, 10v-11r

⁴³⁹ Pázmány: Refutatio 1620, 12v

⁴⁴⁰ Pázmány: Refutatio 1620, 13r

⁴⁴¹ Pázmány: Refutatio 1620, 13r-v

⁴⁴² Pázmány: Refutatio 1620, 13v

⁴⁴³ Pázmány: Refutatio 1620, 14r

A szerző reagál a rejtélyes halálesetek vádjára is. „A Németek és Magyarok között-
való vetekedéseket, sőt ember-öléseketis elő-hozzák, mellyek a Gyűléskor lőttének: mintha
újak a vagy szokatlanok lőttének volna egyébhát Gyűlésekbe afféle ember-halálok.”⁴⁴⁴

Pázmány, mint ha nem ő írná az iratot, mondja: hogy az esztergomi érsek azzal
vádoltatik, hogy azt mondta: jobb, ha egész Magyarországot a vadak lakják, hogy sem mint az
eretnekek. De ő megkérdezte az érseket erről a szóbeszédről, és az érsek azt mondta, ő sosem
mondott ilyet.⁴⁴⁵ Az érsek ugyanis azt mondta, hogy jobb, ha a falut pusztán hagyják az ő
jobbágysai, minthogy maguknak a templomokat elfoglalják.⁴⁴⁶

Az érseket vádolják azzal is, hogy vitatta, hogy tizenhét *conditio* van a király elé
adva.⁴⁴⁷ A Responsum szerint (bár a szerző nem nevezi meg az iratot, amellyel vitatkozik),
nem jogszerűen történt Ferdinánd megválasztása. Mert előbb a nádort kellett volna
megválasztani, hiszen a nádornak kell a királyválasztáskor először szavaznia. Ez valóban
hiányossága volt annak az országgyűlésnek, de Pázmány szerint csak abban az esetben
szükséges a nádornak mindenképp elsőnek szavaznia, amikor nem egyenesági öröklés
történik; Ferdinándnál azonban nem volt ilyen kivételes helyzet.⁴⁴⁸ Nemcsak, hogy nem volt
kivételes a helyzet, hanem több példa is van az ország történetében, mikor nádor nélkül
választottak királyt.⁴⁴⁹

A vallás szabadsága és a törvény

Pázmány ezután az utolsó vádra felel részletesen, s a probléma bonyolultságát és
horderejét jól mutatja, hogy a mű egyharmadát ennek a problémának a tárgyalása teszi ki. Ez
azért érdekes, mert a *Responsumban* – arányait tekintve – a szabad vallásgyakorlat
nehézségeiről ilyen mértékben nem olvasunk: azaz a protestánsok által megfogalmazott
vádakban kevesebb szó esik a vallásgyakorlat sérelméről, mint az esztergomi érsek írásában.

A következő elemzés értelmezésem szerint azt mutatja meg, milyen az, amikor a
törvény betűi közt elvész a lehetőség: a szabad vallásgyakorlat a protestánsok számára elvileg
szabad, a gyakorlatban azonban nincs rá lehetőség, vagy csak igen korlátozott mértékben.

---

⁴⁴⁴ Pázmány: Refutatio 1620, 15r

⁴⁴⁵ Pázmány: Refutatio 1620, 15v

⁴⁴⁶ Pázmány: Refutatio 1620, 16r

⁴⁴⁷ Pázmány: Refutatio 1620, 16v

⁴⁴⁸ Pázmány: Refutatio 1620, 17r

⁴⁴⁹ Pázmány: Refutatio 1620, 17v. Maximilian, Rudolf, II. Mátyás. Érthetetlen megjegyzés Pázmánytól, hogy II.
Ferdinánd egyeneságon követi II. Mátyást, hiszen Ferdinánd Mátyás unokaöccse volt.

Az első dolog, hogy az érsek – a katolikus egyházi elöljárók nevében – bevallja írásában, hogy a szabad vallásgyakorlatot sosem javasolták, és (természetesen) kezdettől fogva elleneztek, de végül belátták, hogy nem jó ellenségességet szítani. Az ország békéje tehát fontosabb volt, mint az eretnekekkel való „heába-való ellenkedél.”⁴⁵⁰

A második dolog az 1606-os bécsi béke értelmezése. Ebben a békekötésben, amit még Bocskai harcolt ki, „Vallásokban-való Szabadság meg-engedetett” az uraknak, nemeseknek, szabad [királyi] városoknak, végvári vitézeknek és a „Privilegiomos a’vagy Szabados Mezővárafoknak,” mert ezek közbevetés nélkül tartoznak a koronához, míg a parasztság és az „Urak Mező-váraí és Falui” nem.⁴⁵¹ 1608-ban azonban a béke pontjait kiterjesztették a jobbágyokra és parasztsókra is, de „úgy engedtetett az Szabadfag, hogy az Templomokról femmi emlékezet nem vólt...”, és a templomokról való részt úgy hagyták, mint volt, azaz részletes útmutatás és értelmezés nélkül.⁴⁵²

Pázmány szerint először 1618-ban a gyűlésekben kezdték vitatni az akkor már 10-12 éves törvényszövegeket. Az olvasóban felmerülhet, hogy egyfelől érthető, hogy az új király választása idején érdemes pontosítást, értelmezést kérni; másfelől azonban érthetetlen, hogy valóban eltelt-e úgy tíz év, hogy senki sem ütközött volna bele a templomok kapcsán ebbe a jogi problémába, és ne tette volna szóvá.

Pázmány szerint a protestánsok két úton kezdték bizonyítani 1618-ban azt az állítást, hogy a parasztságnak joga van protestáns prédikátort hívni, annak ellenére, hogy a földesúr, akinek a földjén élnek, katolikus vallású. Az első út szerint a „Vallásnak szabadsága, az Templomok-nélkül nem lehet,” ezért szükséges, hogy a parasztságnak tett engedményt a templomokra való engedményként lehessen érteni.⁴⁵³ A másik út azt jelenti, hogy: mivel tulajdonképpen a törvény nem tartalmazott iránymutatást a templomok használatának ügyében, ezért keresni kellett olyan törvényszöveget, rendeletet, király által kiadott levelet, amelyben erről esik szó.

Van ilyen levél, hiszen II. Mátyás 1606. december 27-én adott ki ilyet, mert meg kellett magyaráznia az 1604-es betoldást, amelyet aztán az 1606-os béke szövegéből ki kellett

---

⁴⁵⁰ Pázmány: Refutatio 1620, 18r

⁴⁵¹ Pázmány: Refutatio 1620, 18v. A megfogalmazás is sokat mond a problémáról: a vallásukban való szabadság engedélyéről ír a szerző, ami nem egyenlő a szabad vallásgyakorlattal, hiszen a vallás gyakorlásának számos tárgyi feltétele van, például a templom. A protestánsok valóban ki szerették volna harcolni a vallásgyakorlat tárgyi feltételeit, sőt feltételezem, hogy a csatatéren, illetve az országgyűlésen megvívott küzdelmekben ezek az elvárásokat magától értetődőnek, evidensnek tartották.

⁴⁵² Pázmány: Refutatio 1620, 18v, ismét csak annyi látható a műben, hogy „szabadság.”

⁴⁵³ Pázmány: Refutatio 1620, 19r, még mindig nem található a leírásban a szabad vallásgyakorlat kifejezés, ugyanakkor érdekes az érvelés, hogy a vallás „szabadsága” sem képzelhető el templom nélkül.

vennie. Az 1604-es betoldás: a katolikus vallás sérelme nélkül engedi csak a protestánsok szabadságát, és Mátyás ezért magyarázza az 1606-os levelében, hogy a betoldás „nem chalárdsággal adatott hozzá; hanem hogy mind az két fél az ő hitekben, vallásokban, főkáfokban, és Templomokban ne haborgattassék.”⁴⁵⁴ Tehát sem a katolikus, sem a protestáns féltől el nem vehető, ami most az övé – magyarázzák a levelet a protestánsok.

A mű szerzője mindkét protestáns szövegértelmezésre reagál. Pázmány szerint létezik a vallás szabadsága templom nélkül is, hiszen például Lőcsén, Eperjesen is élnek katolikusok, pedig templomuk ott nincs. A második értelmezéssel pedig az a probléma, hogy Mátyás még herceg volt és nem koronás király, amikor azt a levelet írta. A levél keletkezésének idején Rudolf volt Magyarország királya, és amit nem koronás király ír, az nem emelkedhet törvényerőre, azt nem kell az ország törvényei közé bevenni. Ha lett volna ilyen ereje a levélnek, akkor nem kellett volna Rudolftól megerősítést kérni, másrészt – mivel nincs törvényereje – a katolikus vezetők tiszteletteljesen, de még időben szóltak Mátyásnak, hogy a levél nem kerülhet az ország törvényei közé – az ország törvényei miatt.⁴⁵⁵ Egyébként sem logikus az 1604-es végzést összevetíteni az 1606-ossal, vagy az 1608-assal, mert az 1604-esben nincs szó a parasztságról. Tehát hiába van szó 1604-ben és 1606-ban a templomokról, ha a parasztságot majd csak 1608-ban foglalják bele a először a törvény szövegébe.

Ezek a törvény betűi; és az ország törvényeit tisztelni kell. A törvény betűi ez esetben megkötnek. Mert ahol szó van a szabadságról, ott nincs szó a gyakorlat szabadságáról, és ahol szó van a templomról, ott nincs szó a parasztságról. Ahol pedig már szó van a parasztságról, ott meg már nincs szó a templomokról.

Pázmánynak azonban igaza van abban, hogy a vallásszabadság nem csak a parasztságra vonatkozik; és amint a parasztság kisajátíthat egy templomot, úgy a földesúrtól vesz el valamit, tehát a földesúr vallásának szabadságát sérti meg. Mert a föld sem a jobbágyé, csak a termés és a ház; mitől lenne akkor övé a templom?⁴⁵⁶ Külön ki kell emelni a szerző megjegyzését, hogy a földesurak ez esetben az „Egyházaknak Megyés Urai”, ők adják a beneficiumot, így, amikor a templom katolikus híveit és a papot védik, akkor a saját igazságukat védik, és nem hagyják, hogy a „Megyefségről-való szabadságot” elvegyék tőlük.⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁴ Pázmány: Refutatio 1620, 19v

⁴⁵⁵ Pázmány: Refutatio 1620, 20r-21r

⁴⁵⁶ Pázmány: Refutatio 1620, 21v-22r

⁴⁵⁷ Pázmány: Refutatio 1620, 22r-v

A mű utolsó harmadában azoknak a vádaknak a cáfolatáról olvashatunk, amelyek Ferdinánd király személyét érték. Egyrészt ismét a koronázása köré csoportosulnak ezek, másrészt a koronázásakor tett ígéretei, azaz a *conditio*k köré, amelyben tehát a vádat megfogalmazó írdeák az azóta eltelt időszakot minősítik. Fontos látni, hogy van egy alapvetően lezártnak tekinthető időszak, a királyválasztás és koronázás időszaka; de van egy olyan időszak, ahol a vádak alapján, vagy akár a hadakozás révén változás várható.

Pázmány véleménye szerint a *támadások hozták a vádat*, és addig nem voltak vádak, amíg nem volt támadás.⁴⁵⁸

A vád tehát az, hogy a király a hitlevélbe belefoglalt fogadalmait nem tartja meg.⁴⁵⁹ Ennek cáfolata a műben a következő: a rendek 1619. augusztus 13-án, a gyűlés végeztével megköszönték Ferdinándnak, hogy megtartja ígéreteit.⁴⁶⁰

A *conditio*kkal kapcsolatban három alapvető vád éri a királyt: az első, hogy a tizenhetedik *conditio* szerint megígérte, hogy nem ártja magát az ország igazgatásának ügyébe – az ország „javalláfa” nélkül. Ez azonban a szerző szerint egész pontosan úgy szól, hogy a császár, II. Mátyás életében nem avatkozik bele ezekbe az ügyekbe.⁴⁶¹

A második probléma a hatvan falu ügye. A vád szerint hatvan falvat adtak át a töröknek a Habsburg királyok és néhány várat a töröknek ígértek. A szerző válasza, hogy ez nem igaz, hiszen csak az lett megengedve ezeknek a falvaknak, hogy adót fizessenek a töröknek, mert félték a töröktől, rablással voltak megfenyegetve, ezért a falvak lakói maguk kérték, hogy hadd adózzanak a töröknek.⁴⁶² Erre az igen összetett problémára három válasz létezik, mely nem megcáfolja az állítást, hanem próbálja megértetni az olvasóval, hogy a leegyszerűsített vád mögött milyen komoly politikai megfontolások és elvek állnak. A zsitvatoroki béke 15-17. artikulusa szerint több mint 700 falut engedtek ilyen módon a töröknek, és következik a felsorolás.

A kulcskifejezés itt – véleményem szerint – a mód, tehát hogy pontosan mit is értünk az alatt, hogy átengedni. Miben nyilvánul meg az átengedés, mi a célja, mi a mögöttes elv? Ez

---

⁴⁵⁸ Pázmány: Refutatio 1620, 23v. Ferdinánd személyét és hozzáállását illetően érdekes probléma mellett halad el a szerző, amely az olvasó gondolataiban egy mélyebb kérdést is felvetett. Vajon meg lehet-e állapítani pár hónap leforgása alatt, hogy betartja-e vagy igyekszik-e betartani az ígéreteit a király?

⁴⁵⁹ Pázmány: Refutatio 1620, 24r, Pázmány nem használja azt a szót, hogy *hitlevél*, helyette *conditio*król ír.

⁴⁶⁰ Pázmány: Refutatio 1620, 24v-25r

⁴⁶¹ Pázmány: Refutatio 1620, 26r-v

⁴⁶² Pázmány: Refutatio 1620, 27r-28v

az egyik dolog, a másik, hogy a békeszerződést tartalmazó levelek eltérnek egymástól, más szövegezésű a 16. artikulus a császár példányában és más a török szultánéban. Fontos az olvasónak tudnia, és ez a magyarázó érvelés harmadik pontja, hogy már II. Mátyás is vissza akarta szerezni ezeket a falvakat, erre hívta össze a linzi gyűlést, de „az káros békeségis jobbnak láttatott az hadakozásbéli alkalomatlanságoknál.”⁴⁶³

Ez az elv már a mű elején is megfogalmazódik. A *béke, még ha van is fogyatkozása, jobb, mint a békétlenség*. A vallás szabadsága kapcsán így hangzik: jobb a nyugalom, azaz a törvény elfogadása, ami kárhozatot hoz, mint a szakadást hozókkal való küzdelem.

Noha Pázmány a mű végén még néhány vádra egészen röviden reagál, egy utolsó gondolatkört érdemes kiemelni még: a hit dolgára Ferdinánd kapcsán is visszatér, és a protestáns vádak belső ellentmondására hívja fel a figyelmet. Ha ugyanis valóban a katolikus földesuraktól és egyházi rendtől volnának háborgatva az új vallást követők, akkor éppen hogy Ferdinándnak kellett volna szólni, nem pedig rátámadni. Ha nem Ferdinánd a háborgató, akkor őneki kell a protestáns sérelmeket felterjeszteni.

Ezután a katolikusok protestánsokhoz való kettős hozzáállásáról olvashatunk: a katolikusok *tűrték*, hogy az írott törvény szabadságot enged azoknak, akik el fognak veszni. Emellett *ellenállnak* az új kívánságokkal szemben: tehát a templomok átadásával és a jezsuiták országból való kiűzésével szemben. Az ellenállás pedig „... tífztek, és lelki ifmérétek-fzerint” való, „mivelhogy örök kárhozattal tartoztanak mágokat igazán óltalmazni.”⁴⁶⁴ Az új kívánságok pedig – hogy a protestánsok foglalhassanak templomot – nincs benne az írott törvényben.

Ezzel az érveléssel jut ismét kifejezésre, hogy a vallás szabadsága nem egyenlő a szabad vallásgyakorlattal. Az írott törvényt elemzi a szerző, amelyet tehát a katolikusok megtűrnek, és a protestáns oldalról természetesnek tűnő kérést új kívánságnak nevezi, amellyel szemben azonban ellenállnak: *lelkiismereti okokból és az örök kárhozattól való félelemből*. Így kapcsolódik össze a törvény a lelkiismerettel, az írott törvény a hittel és Isten törvényével.

A politikai döntés mérlegelésében fontos szerepe van a teológiai érvek felsorakoztatásának. A teológiai érvek őszinteségét és a lelkiismereti bizonyosságokra és kétségekre való hivatkozást pedig – meggyőződésem szerint – elvitatni nem lehet, tekintve, hogy az ember test és lélek egyszerre.

---

⁴⁶³ Pázmány: Refutatio 1620, 28v-30v

⁴⁶⁴ Pázmány: Refutatio 1620, 32r

II.4.2.) *Imádkozatok a királyért!*

/Milotai Nyilas István: Sz. Davidnak huszadik szoltaranak... magyarázattya/

Milotai Nyilas István huszadik szoltárról írt prédikációi 1620-ban, Kassán jelentek meg nyomtatásban. A püspök Bethlen Gábornak ajánlja művét, aki ez évben „*Dei Gratia Principi Regnorum Hungariae & Tranfylvaniae & c. Domino Suo Clementissima.*”⁴⁶⁵ A tíz prédikáció alapigéjének választott 20. szoltár az alattvalókat a királyért való könyörgésre szólítja fel. A témaválasztás nem véletlen, hanem szorosán kötődik a Magyar Királyság országgyűlésén történetekhez.

A politikai eseményeket híven követő püspök prédikációinak legtöbb eleme már előkerült a disszertációban bemutatott más művek kapcsán. Az elemzésben nem hat újdonságként a tíz prédikáció. Mégis kiemelkedő ez a nyomtatvány a disszertációban vizsgáltak közül, mert ebben a műben metszi egymást az aktuálpolitika és az egyházi vezetés – teológiai szempontból – talán a legkényesebb kérdésben: *az imádságra való felszólításban.*

Az imádságban nagy erő van, és az imádság a legszemélyesebb megnyilvánulás Isten és ember között. Pázmány Péter, Balásfi Tamás, Szenci Molnár Albert műveiben is jelen van az aktuálpolitikára reagáló egyházi véleményalkotás, de azok mind a vallásügy alakulását, a felekezeti létrejöttével megjelenő jogi problémákat, vagy a király tiszteletét választják témának. A legtöbbje el is mondja, hogy milyen egy jó uralkodó, de egyik sem választja a prédikáció műfaját ahhoz, hogy felszólítsa a gyülekezetet: *imádkozatok a királyért!*

Milotai – hogy a szoltár gondolataihoz további bibliai alapot vessen – prédikációs könyvének mottójául két igeverset választ, ezeket művében latinul közli. 1Tim 2,1-2: „Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben.” A másik igeszakasz a 2Móz 22,27: „Istent ne szidalmazd, és néped fejedelmét ne átkozd!”

A prédikátor bevezetésként leírja, hogy ezt a szoltárt Dávid király adta a népnek, hogy őérte könyörögjenek. Ez megegyezik az Oppenheimeri Biblia címfeliratával is, ami szintén Dávidnak tulajdonítja a költeményt.⁴⁶⁶ Ezen kívül Milotai az „*iras magyarázó Doctorok*” véleményét is közli, miszerint Dávid ezt a szoltárt akkor írhatta, amikor Hanún, az ammóniak

⁴⁶⁵ Milotai 1620, ajánló levél eleje

⁴⁶⁶ A Zsoltárok könyvének summáiról ld.: P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*, Universitas Kiadó, Bp., 2006, 96-100

vezetője meggyalázza követeit, és ezért Dávid harcot indít az ammóniak és az arámiak ellen (2Sám 10, 1Krón 19).⁴⁶⁷ Dávid „Kiraly es Propheta,” Krisztus előjárója, aki az Anyaszentegyháznak írja költeményeit. Ez nem a majdani keresztyénekre utal, hanem arra, hogy a zsidókat tekinti Milotai az Anyaszentegyház tagjainak.⁴⁶⁸

A zsoltárról Milotai tíz prédikációban beszél, és a jobb érthetőség végett, a nyomtatvány elején a zsoltár szerkezetét egy összefoglaló ábrával magyarázza meg. Ez az ábra megkönnyíti az olvasó dolgát, mert Milotai a prédikációban körkörösén magyaráz, és nem minden esetben halad versről versre.⁴⁶⁹ A táblázat azonban mindig követhetővé teszi a művet.

A magyarázó táblához egy zsoltárparafrázis is társul, amely énekelve tanítja meg kívülről a gyülekezetnek a zsoltárt, amit a szerző a *Jer emlékezzünk keresztyén népek* kezdetű ének dallamára javasol énekelni. A parafrázis nem csak a zsoltár szövegét fordítja át, hanem első versszaka a Timóteushoz írt levél ide kapcsolódó szakaszát önti versbe. Ezután jön a tulajdonképpeni zsoltárparafrázis. Az azt követő hat versszak pedig Isten ígéreteit sorakoztatja fel, a Benne bízó ember vigasztalására. Az ellenségtől való megszabadulásról, az igaz ügyért küzdők megmaradásáról szólnak e versszakok, de már abban a gondolkörben, hogy mindez a felkent szent király, Jézus Krisztus által valósul meg. „Tántorgania hitben nem hadlak, háboruidban kézemben hordozlak, minden dologbā téged meg áldlak, hoßbu étlettel es meg koronázlak.”⁴⁷⁰ Az ének doxológiával zárul.

De miért kell könyörögni? Azért, mert a könyörgés olyan, mint egy kőfal, az Anyaszentegyház megmaradására szolgál.⁴⁷¹ Ha Isten elé visszük imádságban a terveinket, céljainkat mielőtt azokhoz hozzáfognánk, akkor boldogulhatunk, mert utunkat áldás kísérheti. „Ha penig paraßt modon, no belé Balas Lovat ád Isten, fogtal dolgozhoz, ott Bakad markodban, az holot leginkab kivantatnek à fegitfeg.”⁴⁷²

Leginkább azonban a jó fejedelemért kell könyörögni. Mert a fejedelem sok tekintetben kényszerpályán mozog. Ha Istennek enged, akkor betölti a hivatását, de az emberek meg fogják vetni érte, mert az embereket megbántja a helyes úttal, s az irigyei is

---

⁴⁶⁷ Milotai 1620, 4

⁴⁶⁸ Milotai 1620, 3, 39. Vö.: Újra kiadott históriák c. fejezettel: az Ószövetségből vett példák egyháztörténeti példák is egyben, ill. vö.: Károli Biblia zsoltároknál található címfeliratai.

⁴⁶⁹ Mivel a prédikációkban sok az ismétlés, a körkörös érvelés miatt, ezért az elemzés sem a prédikációkban kifejtett fonalat követi, és nem igazodik a zsoltármagyarázat által létrejövő tagoláshoz sem, hanem más logika mentén ad összeggést.

⁴⁷⁰ Milotai 1620, XII

⁴⁷¹ Milotai 1620, 1

⁴⁷² Milotai 1620, 9

ártani akarnak majd neki. Ha azonban az emberek megbántását el szeretné kerülni, és helytelenül cselekszik, úgy Isten haragja szakad rá. Ezért a jó fejedelem helyzete a leginkább „félelmes.”⁴⁷³

Izráel vezetői sem kerülhették el, hogy a nép megunja őket vagy fellázadjon ellenük. „Elsőben Patriarchak uralkodnak: azzal bé telének: Az Prophetak, azok közzül fokakat meghölének: az Birák következenek azokat-is meg unak: Kiralt kérének, azokban addig valogatának, egyyet le vetvén máft fel emelvén el fogyának.”⁴⁷⁴

De kit nevezhetünk vajon jónak a fejedelmek közül? Akik betöltik a hivatást, amelyre az Úr rendelte őket. A hivatás pedig „földi Iften”-nek lenni, aki jó példával jár a nép előtt, annak gondviselője; viselkedése tükör az alattvalók számára, így ha kegyes életű, akkor az ország is követi őt az Isten tiszteletében.⁴⁷⁵ Az uralkodó Isten földi képe, *imago Dei*.⁴⁷⁶ A jó fejedelem oltalmazója az igaz vallásnak, dajkája az Anyaszentegyháznak és az iskoláknak, a jónak védelmezői, a rossznak büntetői. Feladatuk szerint az országot védelmezik a külső ellenségtől, ahogy a belső pártütőktől is.⁴⁷⁷

Az uralkodó életére nem tekinthet úgy, mint olyan valami, amivel saját maga rendelkezik, hiszen élete a népéé. A jó fejedelem pásztor. A nyájnak pedig bíznia kell benne, engedelmeskednie kell és túrni, hogy gyapját időnként lenyírják róla. Pásztorolni önfeláldozóan egy népet: erre egyetlen példa van a hatalommal bíró ember számára, Jézus Krisztus.⁴⁷⁸

S ha a hatalom megadatik, de nem az Úr rendelése szerint bánik vele az uralkodó, akkor zűrzavar támad, mert az emberi társaság vezető nélkül: „...elegy belegy veßetfęg bellua multorum capitum, Sok fejü vad. Kik csak mindenkoron veßö félben vadnak.”⁴⁷⁹ A szerző Jeremiás prófétát is idézi, mondván: ha a babiloni fogság alatt az idegen városért, következés képen az idegen uralkodóért is kellett könyörögni, hogy béke lehessen, amely a zsidóság megmaradásának záloga is, mennyivel inkább kell könyörögni a jó fejedelemért.⁴⁸⁰

„Tudom mit gondolb: En nem könyörgök mert meg bantot. Talam meg érdemletted. Mert ezt nallad le tegyed: Az Vr Iften nem olyan tißtvi felöket ad gyakorta az minémüt az tißt

---

⁴⁷³ Milotai 1620, 3, 21

⁴⁷⁴ Milotai 1620, 49

⁴⁷⁵ Milotai 1620, 11, 23

⁴⁷⁶ Milotai 1620, 33

⁴⁷⁷ Milotai 1620, 18-20, 40

⁴⁷⁸ Milotai 1620, 20-21, 36, 42, 75, 77-78

⁴⁷⁹ Milotai 1620, 17

⁴⁸⁰ Jer 29,7. Milotai 1620, 16

kivanna: hanem az minéműt az népnek vétke érdemel.”⁴⁸¹ De nemcsak a nép érdeme szerint kerülhet jó vagy rossz uralkodó a trónra, hanem az isteni gondviselés által és okán, amikor az Úr a maga szuverenitásából emel egyeseket a királyi székbe, s másokat letaszít onnan. Ezek a változások nem véletlenek, és nem szerencse dolgai, nem emberi eszeség vagy serénység függvényei – magyarázza Milotai – hanem Isten gondviselésén múlnak. „Mert ő az ki el vébi az országot egytől, f-máfnak adgya.”⁴⁸²

Akár rossznak ítéljük az uralkodót, akár jónak, akár Isten gondviselésének, akár megérdemelt büntetésnek, könyörögni kell érte. Mert, ahogy az ember számára, úgy egy ország számára is csak Isten lehet a segítség; az Ő segítsége azonban mindenre elégséges. Ezért kell a királynak, saját magának is könyörögni, de ezért kell a népnek vele együtt részt venni az imádságban. Dávid lejegyezte a zsoltárt, mert szívében ez az imádság fogalmazódott meg, ugyanakkor leírta azért is, hogy a népnek mintát adjon a kezébe, hogy érte helyesen tudjanak könyörögni. A közösség imája pedig olyan mint egy hatalmas lángokkal égő tűzrakás, amelybe a „felső méltóságbeli ember-is” bele helyezheti az ő „hideg nyersfa Babáfu erőtelen könyörgését,” mert a többiekével együtt majd lángra gyullad és elér az egekig.⁴⁸³

Az ember – és különösen a hatalommal bíró ember – hajlamos a saját erejében, saját serege nagyságában bízni. Ezért is jó, hogy Milotai a negyedik prédikációt megint csak ezzel az egyszerű, de lelki belátás tekintetében igen nehéz tanítással kezdi: minden erőnk Istentől van. A nép tehát ne hagyja magára az uralkodót az imádságban, legyen szorgalmas a könyörgésben, és gondoljon úgy földi gondviselőjére, hogy az ő szenvedése a nép szenvedése, az ő megmaradása a nép megmaradása. Mert mint a testnek a fej, olyan az uralkodó a nép számára.⁴⁸⁴ S ha az alattvaló szíve zúgolódásra is bízthatná a száját, akkor is jusson eszébe, hogy a király helyzete rosszabb mint a raboké! „Nézd el az Rabot nappal ha dolgozik, eyel bántáf nélkül nyugodalma vagyon. Az Fejedelmek nap eftig bántatnak külömb külömb fele dolgokkal: Eyel oßtán nem nyukhatnak, fetreng, buful, ugy veßödik mint az hagymas betegfegben feküvö.”⁴⁸⁵

De vajon hogyan könyörögjünk? Nap mint nap tapasztalható, hogy kérésünk nem teljesül. Milotai említi ezt a tapasztalatot, hogy: bár kérjük, mégsem kapjuk. A válasz talán a könyörgés módjában van. Mert ha nem szentségben, alázattal és bűnbánattal kérjük miért csodálkozunk, hogy nem kapjuk meg? Amíg nem tiszta kezek emelkednek a magasba, és

---

⁴⁸¹ Milotai 1620, 23

⁴⁸² Milotai 1620, 42-43, vö: Kecskeméti 1621, Hist. Ahab 1619

⁴⁸³ Milotai 1620, 29, 31-32, idézet: 33

⁴⁸⁴ Milotai 1620, 35, 41

⁴⁸⁵ Milotai 1620, 50

amíg sokak szíve és szeme telve van „gyűlölféggel, haraggal, irigyféggel,” addig mindaz olyan, mint „vas az febben, ne várjad gogyuláfát...”⁴⁸⁶

Ha azonban az ember alázattal és tiszta szívből fohászkodik, meg kell vizsgálnia, hogy vajon szolgálta-e hasonló buzgósággal és odaszánással azt, Akinek most a segítségét kéri. Ha fohászkodsz – int a prédikátor – akkor másfelől „szolgály Babad akaratodbol jo Bivel, nem immel ámmal unatkozáfál.”⁴⁸⁷

De a legfontosabb mégis az, hogy teljes bizalommal könyörögjünk – írja a püspök. A teljes bizalom pedig azt jelenti, hogy a hit olyan mélységéből fakad az ima, ahol már nincs jelen „femmi tetovazás... femmi kételkedés,” de jelen van az élő reménység, ami úgy épít Isten szavára „mint ha immar azt az mit remél meg nyerte volna.”⁴⁸⁸

S végül egy bizonytalanságot okozó rész magyarázata következik. A zsoltár ötödik és hatodik verse így szól: „Adja meg szíved vágyát, teljesítse minden tervedet!/ Akkor örvendezünk győzelmednek, és zászlót emelünk Istenünk nevében. Teljesítse az Úr minden kérésedet!” Vajon kérheti-e az alattvaló, hogy a király minden terve és vágya teljesüljön, hiszen az uralkodó is csak egy esendő ember? A szerző kitér ennek a zsoltárrésznek a magyarázatára is. Véleménye szerint úgy kell értelmezni ezeket a mondatokat, hogy a zsidóság Dávid mögött állva – látva a király nehéz helyzetét és azt, hogy minden gondolata az ország és a nép védelmezése körül forog, látva, hogy éjjel és nappal az ország ügyén vívódik és gyötrődik, és látva, hogy ezekben a kérdésekben Dávid egyedül Istenben remél segítséget és már buzgón fohászkodik – mondja: teljesítse az Úr minden kérésedet.

---

⁴⁸⁶ Milotai 1620, 30-31

⁴⁸⁷ Milotai 1620, 66

⁴⁸⁸ Milotai 1620, 97

II.4.3.) *A zűrzavar okai a kálvinista prédikátorok*

/[Pázmány Péter]: Rövid felelet két calvinista keonyvecskere/

Az *Apológiát* megíró cseh ellenzék szerint a jezsuiták állnak a jelenség mögött, melyben a katolikus-protestáns ellenségeskedés újra és újra fellobban. Ezt a gondolatot képviseli az irat magyarra fordítója is – aki néhány szavas lapszéli megjegyzéseivel – tovább fokozza a félelmet. A jezsuitákat teszi felelőssé Alvinci Péter is, valamint a *Responsum* írója is. Ez tehát az egyik oldal a nyomtatványok tekintetében, a másik oldalon pedig Pázmány Péter műve áll, aki viszont a *kálvinista prédikátorokat teszi felelőssé* a történelemért. Ezek azok a nyomtatványok, amelyek a felfordulás okát keresve nem csak a Habsburg király vagy az erdélyi fejedelem múltját és jellemét említik meg, hanem a vitázó (egyházi) értelmiség szerepét is hangsúlyozzák.

De Pázmány Péter *Rövid felelet* című művét nem a protestáns prédikátorok ellen írta, hanem Milotai Nyilas István iratára (RMNY 1163) válaszol, amelynek ma nincs ismert példánya. A vitairat célja, hogy választ adjon két teológiai jellegű munkára, és nem elsősorban a hadjárattal foglalkozik. Mégis olvasható benne – közvetetten – egy gondolat, mely a hadjáratban vállalt szerepek felelőségéről és a békétlenség kirobbantásának elítéléséről szól.

Miközben Pázmány Péter – hiányolva, hogy a *Kalauzra* senki sem válaszol – a kálvinisták hallgatásának okait sorolja fel, az utolsó pontban egy érdekes megjegyzést tesz. „Mert ha meg-felelnének az Kalauzra, ottan azzal vádoltatnának, hogy minden háboruság indítáfnak az Calvinisták okai. Es mint ha cfigára vonták volna őket úgy eskűznek, ízabodnak, Az Istent, ez világ, és az Angyalok előt, szentűl hiják bizonyságúl, hogy soha ők az ő Urokat, párt útésre nem izgattiják.”⁴⁸⁹

A polemizáló iratban dőlttel szedve Pázmány Milotait idézi. A protestáns prédikátorok (és az irat kimondottan kálvinistákat említ) tehát – az elveszett Milotai irat szerint – azért nem mernek válaszolni az érsek legfőbb művére, mert félnek, hogyha válaszolnának, akkor az ellenségeskedés felszításával vádolnák meg őket. Pázmány szerint ez csak „fogás” (kifogás), hiszen már eddig is rengeteget írtak a kálvinista prédikátorok a katolikusok ellen. „Ha akkor nem féltek az haboruság indító neutúl, el-híd, hogy moft fem attúl tartnak.”⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Pázmány: Rövid felelet 1620, 28

⁴⁹⁰ Pázmány: Rövid felelet 1620, 28

Az érsek szerint vitára indító iratot kiadni helyes dolog, mint ahogy a másik vallás fogatkozásait megmutató művek készítése is az. De a kálvinista prédikátorok a politikai történésekhez közel vannak és nem csak a „hit dolgáiról” nyilatkoznak meg. Praktikákkal szítják a tüzet. „...ez világ előtt tudva vagyon, mit mivelte Alvinczy Peter, Calvinista Praedikátor, az Bochkay támadáskor: és az Bochkay halála utánis, mikor fel-kené Homonnay Balintot, hogy az Bochkay helyét meg ne háná hűlni. Főktui Mathe, Calvinista Praedikátor, az Haydukat mint lázzafztá Erdely ellen, az gyeremekekis tudgyak. Hogy Bathori Gabort, az Erdeli Fejedelmet meg-őlék, az Váradi Calvinista Praedikátor Decius István, tanacsolta reá azokat az kik fel-sőzak nyavalyáft, mint ugyan azokközűl egyiknek szájából hallottuk, az kiket rea-biztatot az Praedikátor az gyilkoságra.”⁴⁹¹

Nem egy műben található ez az érvelés, hogy hivatkoznak valakire, aki az illető mellett volt, és hallott egy mondatot, amelyből bizonyíték válik. Így vált híressé Pázmány szólása a pusztaságról; továbbá ilyen alapon találunk félelemkeltő, gyanút ébresztő leírást Balásfi művében⁴⁹² Bethlen Gáborról és a környezetében történt homályos halálesetekről.

Ami Bocskai felkelésekor elindult, az Bethlen hadjáratában folytatódik. „Ez őfzel támadot haboru előtt, Betlem [sic!] Gabor eleibe, szinte Telegdig futamodék Alvinczy Peter, midőn it-kin immar mindeneket el-végezet vólna az pártos cínkofival, es fok Iftenkedésével s'-biztatásával, Magyar Országra hozza az Fejedelmet. Mikor Groff Turn Becs mellett vala, az Erfek-Ujvari Calvinista Superattendens futá és forralá az háborut, mellyet Országunkban látunk.”⁴⁹³

Pázmánynak tudomása van róla, hogy a szószékről terjesztették a lelkészek a háború hírét, és már jóval a hadjárat kitörése előtt tudomására jutott a híveknek, hogy a fejedelem készülődik. „... egy felföldi Calvinista fő ember, nagy erős hitire mondotta, hogy ő az Praedikatoroknak Praedikállásából vette eözébe hogy haborusag léfzen fokkal előb, hogy fem az Erdeli Fejedelem ki-indúlt-vólna Erdelyből: es mihent az Praedikatorul haza ment, ottan meg hatta az szolgainak, hogy tőb Zabot adgyanak Lovainak, mert bizonyoffan, hadban kelletik menny.”⁴⁹⁴

---

⁴⁹¹ Pázmány: Rövid felelet 1620, 29-30

⁴⁹² Ld.: Balásfi 1621-es művének elemzésében.

⁴⁹³ Pázmány: Rövid felelet 1620, 29-30

⁴⁹⁴ Pázmány: Rövid felelet 1620, 29-30

Az író meggyőződéssel állítja, hogy mindez igaz és bizonyítani is tudja. Ezért „méltán, es igazan panaszoljuk” a prédikátorok miatt, akik beszédükkel, írásukkal „minden zűrzavarnak, pártolkodásnak, es ezüefzefnek... okai.”⁴⁹⁵

Teológiai vita vagy zavarkeltés?

A *Kalauzra* a kálvinista prédikátorok nem válaszolnak, mert félnek, hogy írásuk zűrzavart fog okozni. Pázmány erre azt válaszolja, hogy a másik felekezetet megjobbító, vagy teológiai kérdésekről vitát indító irat hasznos és nem káros. Ugyanakkor Milotai művéről néhány gondolattal később azt írja: „nem egyéb vólt, hanem az kővetkőző tamadáfnak, harfogó trombitája, avagy fel-lobbantó faklyája.”⁴⁹⁶ Mert több helyütt azt állítja a kálvinista prédikátor, hogy a *Kalauzban* Pázmány örök kárhozatra ítéli a protestánsokat.

A konkrét vita rekonstruálható, és így bonyolultabbá válik a kérdés. Lázít-e, ha a kálvinista prédikátorok műveikben vitatkozni mernek ezzel az állítással? Gyűlölségre indító írás-e, ha a prédikátorok azt állítják, hogy a katolikus egyház értelmezésében ők a pokolra jutnak?

Noha a *Kalauz* szóhasználatának, érvrendszerének vizsgálata hasznos volna a vita mélyebb megértésében, a dogmatika története elvben egyszerűbb megoldást kínál, miszerint: ez időben mind a protestánsok, mind a katolikusok úgy gondolkodtak egymás felől – és azt tantétel szerűen ki is mondták –, hogy a más valláson lévők elkárhoznak. Pázmány ebben az írásában valamifajta védekező pozícióba menekíti magát, holott ha egyházának hivatalos álláspontját képviseli, akkor valóban a kárhozattól kell féltenie a katolikus egyházból kivált eretnekeket. A protestáns felekezetek ugyanígy gondolkodnak a katolikusokról.

Ezért kerül itt az olvasó bizonytalanságba, mikor Pázmány e szavaival találkozik: „Mire néznek vallyon, midőn az Kalaúzra fogiák, mintha azt mondaná, *hogy az Calvinifták élete órók halálra, kárhozatra, méltó latorság. Tudományok Epicurus dífznaihoz illendő dőgleletes fertelmefség. Az Calvinifta nagy Urak mind el-vefztek. Ezeket es tőb efféléket, azért fognak nagy hamiffan az Kalaúzra, hogyharagra, és gyűlölkődésfre indittaffanak az Calviniftak.*”⁴⁹⁷

A jezsuiták folytonos, protestánsokat ellehetetlenítő törekvésének vádját Milotai is megfogalmazza, az érsek pedig gyűlölséget keltő vádnak, s egyenesen a zűrzavar okának

⁴⁹⁵ Pázmány: Rövid felelet 1620, 29-30

⁴⁹⁶ Pázmány: Rövid felelet 1620, 30

⁴⁹⁷ Pázmány: Rövid felelet 1620, 30

nevezi ezen vélemények hangoztatását. „Az Iesuitakról azt írják, hogy az Iesuiták éjeli és nappali gondolattoknak, igyekezeteknek, tanácskozáfoknak, fő vége, az Calvinistáknak az föld szinérül való el-törölések. Es hogy ők, ki-bezfélhetetlen lelki ellenkezésbē vannak a Calvinistakhoz. Mind ezek, és az negyedik okra való feleletben elő-hozot mérges bezfédek, nem egyébre néznek, hanem hogy az Catholicufok, és Calvinistak között, hiteles bizodalom ne lehessen, hanem az gyanúság, idegenség, gyűlölség geriedezzen, kikbol kűnyű, az efzvezfédek es zurzavarnak támadasá.”⁴⁹⁸

Pázmány írásában két konkrét témát találunk, amelyről – ha a kálvinista prédikátorok megnyilatkoznának – akkor zavart, ellenségeskedést keltenének vele a társadalomban. Az egyik a kárhozatról szóló vita, amely elvileg tisztán teológiai vita; a másik a jezsuiták elleni vádaskodás, ami inkább valláspolitikai jellegű.

---

⁴⁹⁸ Pázmány: Rövid felelet 1620, 30

II.4.4.) o-c-u-l-i

/Musculus, Wolfgang: Oculi ipsius Dei/

Wolfgang Musculus⁴⁹⁹ evangélikus lelkész 1620-ban Lőcsén kiadott műve az előljárókat és az alattvalókat szólítja meg. A lőcsei magisztrátus megválasztásának alkalmából készült ünnepi kiadványban Isten és a hatalommal bíró ember kapcsolatáról, a felsőbbség alattvalók iránti helyes magatartásáról, valamint az alattvalók felsőbbséggel szembeni helyes viszonyulásáról ír. Azaz minden olyan kérdést érint, amelyben az – országgyűlésen történő egyeztetést végignéző – nemesség is érintett ebben az időszakban. Ugyanakkor a szerző nem utal az országos politika eseményeire; nem említi Ferdinánd nevét vagy Bethlent, hanem bibliai igéken keresztül a *hierarchikus kapcsolatok helyes működését* írja le. Mégis egyszerre szól tisztséget viselőhöz és alattvalóhoz; az üzenet pedig mindenki számára: o-c-u-l-i.⁵⁰⁰

Isten helyezi a világi felsőbbség tagjait hivatalukba, Tőle érkezik a kinevezés; a hivatás és a hivatal (*ordinatio*).⁵⁰¹ Ő tartja meg a világi vezetőket a rossz nyelvek okozta gonosz indulatoktól, rágalmaktól (*conservatio*). Az Úr gondoskodik róluk, Ő ad áldást és sikert a munkában; hiába van az éberség: mert „ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáznak rá az örök.” (Zsolt 127,1; *vigilantia*). Az Úr lesz menedéke a hatalmasoknak is, s bármily nagy sereggel és biztonsággal vannak is körülveve az uralkodók, Isten lesz segítségük és oltalmuk; Ő szabadít meg az ellenség kezéből (*liberatio*). S végül, semmi sem ad olyan örömet és megelégedett boldogságot, mint az az út, amelyre az Úr hív el. Az Ő törvényeinek követése vidítja fel a hatalom nyomasztó, és szűnni nem akaró súlya alatt roskadókat (*iuvatio*).⁵⁰²

Ezért tehát a hivatal viselőknél imádságban kell megvizsgálniuk terveiket, ápolniuk kell Istennel való kapcsolatukat; késznek kell lenniük bármikor megbeszélni tetteiket az Úrral (*oratio*). A lelkiismeretük és a Szentlélek indíttatása szerint kell rendet tenniük lelkükben, és a rendet vigyázni. Ebből látás, azaz tudás, Lélek szerinti ismeret, reménység, bölcsesség, jó célok és jó lelkiismeret származik (*conscientia*). Ilyen lélekkel lehet az egységet, egyezséget,

---

⁴⁹⁹ **Wolfgang Musculus:** (? – ? 1638.) *Német származású evangélikus lelkész.* 1617-től 1619-ig Kassán szolgált, majd 1621-ig Lőcsén. Később Modoron és Körmöcbányán lelkész. A disszertációban elemzett két műve a lőcsei évekhez kötődik, mindkettőben a város vezetőit, városi felsőbbséget köszönti. (ZOVÁNYI)

⁵⁰⁰ Az oculi szó *akrosztichon*.

⁵⁰¹ A lapszéli jegyzetként feltüntetett igehelyeket Musculus fejezetre pontosan jelöli csupán. A pontosítás azonban nála könnyen elvégezhető a köszöntővers és az asszociáció útján. Mivel a legtöbb itt megjelölt igehely már előfordult a dolgozat más fejezeteiben, ezért én nem végzem el a pontosítást, hanem csak egy gyűjteményként jegyzem fel őket, a nyomtatványban szereplő jelölésüket meghagyva.

⁵⁰² Musculus 1620, A2v. *Ordinatio:* Proverb 8, Sapient 6, Rom 13. *Conservatio:* Rom 13, Exod 22, 2Pet 2. *Vigilantia:* Psal 127, Dan 10. *Liberatio:* Psal 91. *Iuvatio:* Proverb 8, Psal 119, Sapient 7.

megegyezést, békességet munkálni (*unitas*). Ilyen lélekkel lehet megtalálni a valódi feladatokat, az igazán fontos, egész közösség javára való vezetői feladatokat felvállalni; s így kerülnek a megfelelő feladatok a megfelelő képességű és erejű emberek elé; legyen szó akár arról a munkáról, amit a vezető tervez a maga számára, vagy akár arról, amit ő ad beosztottjainak (*labor*). Ez a lélek és lelkiismeret hozza meg a vezető számára a legnehezebb helyzetekben is az igazságosság és méltányosság képességét; az elszenvedett sérelmek ellenére is, hogy hatalmával ne visszaéljen, a neki kiszolgáltatottak felett ne csatát nyerjen, hanem kegyelmezzen (*iustitia*).⁵⁰³

Az alattvalók is csak az Istennel való kapcsolatukból meríthetnek erőt a hierarchia elhordozására. Könyörögniük kell a felsőbbiségért, s az őszintén könyörgő lélek értelmezhetetlen az Istenben való elrejtettség nélkül (*oratio*). A hit erősítése és ápolása után az adó megfizetése következik, amire maga Krisztus figyelmeztet (*census*). Az alattvaló azonban a tisztelettel is adós, ami önmagában a tisztségnek is kijár. Jó ugyan, ha az előljáró igyekszik kiérdemelni alattvalói tiszteletét, mert neki ez a feladata. Az alattvalóknak azonban nem az a feladatuk, hogy ezt megvárják, hanem hogy a tiszteletüket már akkor is odaadják, amikor a feljebbvaló még semmit sem tett alattvalói elvárásainak teljesítéséért. A tisztelet sosem egy valaki feladata, hanem a közösség vagy kapcsolat minden tagjáé, mivel az az emberi kapcsolatok alapvető része és összetartója. Ezért is jó, hogy Musculus az *ordinatio* elvével kezdi írását: az ember értéke ugyanis Istentől van, nem pedig a másik ember pillanatnyi és változékony elismerő szavaiból (*veneratio*). Az alattvalónak törekednie kell a törvény betartására (*Legum observatio*), valamint a megbocsátó, elnéző szeretet gyakorlására, ami éppoly nehéz a hierarchikus kapcsolatokban, mint az ellenség szeretete (*ignoscendi pietas*).⁵⁰⁴

---

⁵⁰³ Musculus 1620, A3r-v. *Oratio*: I Reg 3, Sapient 9. *Conscientia*: 2 Corinth 1, 2Timoth 4. *Unitas*: Christusa Luca 11, Psal 133, Syracid 25, Matth 5, Proverb 6. *Labor*: Syracid 3[?], Rom 12. *Iustitia*: Exod 23, Levit 19, 2 Paral [?], Psal 146, Psal 34.

⁵⁰⁴ Musculus 1620, A4r-v. *Oratio*: 1 Timoth 2, Jeremia 29. *Census*: Rom 13, 1 Sam 8, Luca 10, 1 Corinth 9, 1 Timoth 5, Matth 2[?]. *Veneratio*: Exod 21. 22. Psal [?], 1 Pet 2, Proverb 24. *Legum observatio*: Rom 13, 1 Pet 2. *Ignoscendi pietas*: 1 Pet 2, Luca 6, Exod 22. A [?]-el jelölt részeknél sérült a lap, nem lehet biztosan kiolvasni a számokat.

II.4.5.) 1620 mérlege

Pázmány Péter *Refutatio* című művében reagál a *Responsum* szövegére, és hamisnak nyilvánítva megcáfolja azokat az indokokat, amelyek a király elleni lázadásra adnának okot. Ebben az írásában található a legrészletesebb leírás a templomok ügyéről és a szabad vallásgyakorlat bonyolult kérdéséről. A Róm 13-ra hivatkozva az érsek a király elleni lázadást az Isten akarata elleni lázadással teszi egyenlővé.

Rövid felelet című művében a lázítókat is megnevezi: a kálvinista prédikátorok hirdetik a szószékről a hadjáráthoz való csatlakozás jogosságát és helyességét. Pázmány a Bocskai féle felkeléssel köti össze ezt a jelenséget, s azt írja: ott is a kálvinista prédikátorok mozgatták meg a tömegeket és erősítették a fejedelem harcra hívó szavait.

Milotai Nyilas István 20. zsoltárra felfűzött prédikációjában – bizonyos értelmezés szerint – látható az, amiről Pázmány beszél: Milotai a kiadvány révén olvasóinak, prédikációja révén hallgatóinak fordítja figyelmét Bethlen felé, és az akkor már királyi címet viselő Bethlent támogatva írja meg, hogy a királyért való könyörgés a keresztyén ember feladata. Amit állít, az biblikus. De vajon lázítanak-e ezek a prédikációk?

A királyért való könyörgés valóban a keresztyén ember feladata, és az egyik legnehezebb feladata. Musculus is a könyörgést, imádságot említi az alattvaló első számú feladataként, de lapszéli jegyzetében több alkalommal irányítja olvasóit a Lk 6-hoz. Noha pontos igehelyet nem ír, feltételezem, hogy az ellenség szeretetéről szóló részre utal. A királyért könyörögni nagyon nehéz: legyen bár trónjától megfosztott, vagy haddal az országba törő és meg nem koronázott.

„Nektek azonban, akik hallgattok engem, ezt mondom: szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék titeket; áldjátok azokat, akik átkoznak, és imádkozzatok azokért, akik bántalmaznak titeket. Aki arcul üt, annak tartsd oda a másik arcodat is, és aki elveszi felsőruhádát, attól alsóruhádát se tagadd meg. Mindenkinek, aki kér tőled, adj, és attól, aki elveszi a tiedet, ne követeld vissza. És amint szeretnétek, hogy az emberek veletek bánjanak, ti is úgy bánjatok velük. Ha azokat szeretitek, akik szeretnek titeket, mi a jutalmatok? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik. És ha azokkal tesztek jót, akik veletek jót tesznek, mi a jutalmatok? Hiszen a bűnösök is ugyanezt teszik.” (Lk 6,27-33)

1621
kiegyezés

Kiegyezés

1621 januárjában Bethlen Gábor országgyűlést hív össze Nagyszombatba, s még ebben a hónapban *béketárgyalások* kezdődnek Ferdinánd és Bethlen között. A trónjától megfosztott Habsburg király a tavasz elérkeztével megüzeni a Magyar Királyság nemeseinek, hogy amnesztiát ad mindenkinek, aki visszatér hűségére. Nem torol meg, nem áll bosszút; meg fog kegyelmezni.

Az ősz újabb béketárgyalásokat hoz Bethlen Gábor és Ferdinánd között, s ez vezet a december 31-én megkötött *nikolsburgi békéhez*, amely béke lezárja ezeket a bizonytalanságukkal megterhelő, nyomorúságos hónapokat az országban.

Bethlen zseniális politikus, szeretett és gyűlölt államférfi; magyarnak túl törökös, nemzetinek túl erdélyi; Európa számára kiszámíthatatlan, alattomos figura vagy éppen szövetségre méltó protestáns erő. Otthonában békés építkező, országunk gallérján pedig törvényt nem tisztelő hadvezér. Az 1621-es év a nemesség számára *félelemben és bizonytalanságban* telik. Az év legutolsó napjáig nem lehet látni, hogy hogyan alakul az ország és a hűtlenek sorsa.

Bethlen szándékait mindvégig homály fedi; de az 1622-ben, Ferdinánd király vezetésével Pozsonyban tartott országgyűlés végzései közt (újra) törvénybe iktatva ott szerepel Ferdinánd – koronázása előtt – kiadott hitlevele, benne a hatodik feltétellel. „... a vallás ügye, az ország nyugalomban maradása érdekében” a bécsi béke és a hitlevél szerint „szabadon, sértetlenül és érintetlenül maradjon...”⁵⁰⁵ *A bécsi béke szabad vallásgyakorlatra vonatkozó ígéreteit a hadjárat, azaz Bethlen Gábor megerősítette a protestánsok számára!*

Érdekes azonban a törvény, ill. hitlevél szövegének megalkotóit, vagyis Ferdinánd elveit is megemlíteni. *Ferdinánd enged*, az ország nyugalomban maradása érdekében – olvasható az indoklásban. A béke fogalma itt etikai, teológiai szempontból megemelkedik. A béke, ahogy Pázmánynál is olvasható, most fontosabb, mint az igazsággal járó békétlenség. Ferdinánd sem politikai szempontból, sem hitbéli meggyőződésből nem tudja helyesnek tartani a protestánsoknak tett engedményeket. De a *békesség megteremtése* lehet értékes; lehet *érték*.

Pálffy Géza az elmúlt években, 2013-tól kezdődően vetette fel, hogy érdemes lenne egy *új értelmezési módot* találnunk az 1608-1711-es évszámokkal keretezett 17. század

---

⁵⁰⁵ *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657.* 1900, 179

magyar politikai eseményeinek láncolatához.⁵⁰⁶ Mivel sem az 1950-es évektől az 1970-es évekig meghatározó értelmezés – mely szerint a magyarok folytonosan a német, ill. Habsburg „elnyomók” ellen küzdöttek – sem az 1980-as, 1990-es években teret hódító értelmezés nem állja meg a helyét teljes egészében. Az utóbbi egy Erdély központú elgondolás, mely szerint az erdélyi fejedelmek és hadjárataik célja az „országegyesítés” volt, mintha a fejedelmek nem a töröknek alárendelt mozgástérben cselekedhettek volna csupán. Pálffy új értelmezési módként a *kompromisszumkötést* és folytonos *kiegyezést* veti fel, mely mechanizmus végig jellemezni látszik ezt a korszakot. Öt nagyobb kiegyezésről beszélhetünk (1608, 1622, 1647, 1681, 1711).⁵⁰⁷

A század első felében – úgy fogalmaznék – hogy az erősödő rendek mintegy *kötélhúzásba* kezdtek a királlyal, s a jogaikat egyre hatékonyabban és öntudatosabban tudták képviselni, védelmezni. Ez a *hatékony érdekérvényesítés* egyrészt megfigyelhető az országgyűléseken, másrészt az erődemonstrálásokon. Erődemonstráció véleményem szerint az, amikor az erdélyi fejedelem felvonul és jelen van az országgrészben. Nem jelent valós konkurenciát, de felvonulása arra mindenképp elég, hogy a Habsburg uralkodókat bizonyos kényes politikai kérdések – mint ez időben a vallásügy és templomok ügye – megtárgyalására, újratárgyalására rávegye, kényszerítse. Mivel a protestánsok szabad vallásgyakorlatának ügyét már nem fegyverekkel kell kiharcolni, hanem az országgyűléseken újra és újra tárgyalni, később sérelmek (*gravaminák*) formájában eljuttatni az uralkodóhoz, ezért egy – az uralkodó számára – fenyegető erő megjelenése az országban *hatékonyabbá* tudja tenni a tárgyalásokat. Nem tudja az uralkodó annyiszor elnapolni vagy figyelmen kívül hagyni a témát, s ha már tárgyalják, úgy legtöbbször egy „ígéret” is kicsikarható belőle, amire később hivatkozni lehet.

Sok tényező együttállása szükséges ahhoz, hogy egy ilyen helyzet kialakulhasson. Az első három kiegyezést illetően bizonyosan tényező, hogy a magyar király legtöbbször a birodalom császári címét is viseli, s mivel a birodalmak alapvető jellemzője, hogy sok széthúzó, egységet romboló erő hat rá, ezért a magyar király mindenképp kiszolgáltatott

---

⁵⁰⁶ PÁLFFY Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Vitatható koncepciók: függetlenségi harcok és országegyesítések*, in: *Történelmi Szemle*, 2015/1, 51-65. Uő: *A hosszú 17. század új megvilágításban – a kiegyezések és kompromisszumok évszázada?* In: *Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában*, szerk.: GERŐ András, Budapest: Közép-és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2014, 11-19. Uő: *Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben: Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban*, in: *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk.: DOMINKOVITS Péter, KATONA Csaba, Sopron; Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megyei Soproni Levéltára; MTA BTK, Történettudományi Intézet, 2014, 17-59

⁵⁰⁷ PÁLFFY 2015, 51-57

helyzetben van. Az erdélyi fejedelem már török támogatás nélkül is felforgató erőt jelent, konspirációra ad lehetőséget, a lojalitást bomlasztja. De további tényező, hogy az erdélyi fejedelem török támogatással vonul fel, ezért hadjárata mindig komoly aggodalom tárgya. Ha még európai szövetségest is keres magának, úgy valóban fenyegetést jelent. Így éri el Bethlen Gábor, hogy a *nikolsburgi békében* hét egész vármegyét, annak minden bevételével együtt Erdélyhez csatoljanak élete végéig.

„Kiegyezések és kompromisszumok kora” avagy „a szakítások és kiegyezések kora,” amelyben az erdélyi fejedelmek az erőegyensúlyt újra és újra felrúgják.⁵⁰⁸ A magyar országgyűléseken azonban a rendek nemcsak a királlyal, de egymással is kiegyeznek mindig. Kölcsonösen egymásra vannak utalva, hiszen a törökellenes határvédelem fenntartása mindenki számára éppoly fontos; a kiegyezések tehát „politikai szükségszerűségek.” A magyarok ebben az eseményláncolatban „örök lázadók,” de „örök kiegyezők” is.⁵⁰⁹ S az mutatja leginkább a történet *alku* jellegét, hogy minden kiegyezés egyben valamilyen koronázással is zárul, s a király további gáláns engedményeket tesz. Így *1622-ben a soproni országgyűlésen*, Lackner Kristóf városában (aki megnyitotta a város kapuit Bethlen seregei előtt), törvénybe iktatják Ferdinánd hitlevelét, megegyeznek a vallásügyet illetően, *megkoronázzák Gonzaga Eleonóra királynét*, és Bethlen Gábor főkapitányából, *Thurzó Szaniszlóból nádor lesz*. A magyar rendek, ellentétben a cseh példával, *nyertesei* a soproni országgyűlésnek.⁵¹⁰

Fontos azonban látni, hogy a politikai egyezkedés – noha az erőviszonyok befolyásolják – mindig *értékek és elvek mentén történik*. A vallásszabadság vagy az ország egyensúlyban tartása, a béke vagy a törvények védelmében vállalt hadakozás mindig elvek mentén fogalmazódik meg. Miközben egyfajta alkudozást látni, aközben olyan elvi kérdések fogalmazódnak meg, amelyek minden esetben lassabban oldhatók fel vagy oldhatók meg, mint egy-egy törvény megalkotása vagy egy-egy kiegyezés. A törvények így csak követik az elvi problémákat, amelyek a politikai szereplők életén is túlmutatnak. *Ezek az elvi problémák sokak számára teológiai kérdések is egyben*. S míg a felszínen – törvények, ígéret, engedmények formájában – kezelni kell őket valahogyan, addig az egyén lelkében sokkal hosszabban elhúzódó „egyezkedés” történik.

Egy-egy politikai kiegyezés meghozhatja a társadalom számára az egyensúlyt, hogy egyáltalán egy ország lakói egymás mellett létezni tudjanak, de az ország döntéshozói és

---

⁵⁰⁸ PÁLFFY 2015, 60

⁵⁰⁹ PÁLFFY 2015, 60

⁵¹⁰ PÁLFFY 2015, 63

vezetői számára a lelki egyezkedés hosszabb folyamat, melyet talán nem is követ kiegyezés.
Egy ország nem tud működni kiegyezések nélkül, az egyén igen. Ez pedig az egyén számára rabság, de szabadság is egyben.

II.5.1.) A félelemről

/[Balásfi Tamás]: Magyar orszagnak mostani állapotjáról/

„Vaiha efzelek volnanak, es meg ertenek, s' utolfo állapotokra gondot vifelnenek.” Balásfi Tamás Mózes énekét idézi (5Móz 32,29), s ezzel az igeszakasszal fejezi ki aggodalmát a Bethlenhez pártolók iránt. Mintha az erdélyi fejedelemhez állók a vesztükbe rohannának, és nem látnák meg bűneik mélységéből a helyes utat.

Balásfi Tamás váci püspök,⁵¹¹ 1621-es *Magyar orszagnak mostani állapotjáról egy hazájaszereteo igaz magyar embernek tanachlasa*⁵¹² című művében a nemeseket arra biztatja, hogy vegyék észre közelgő vereségüket és pusztulásukat, és mentsek meg magukat: térjenek vissza Ferdinándhoz! S hogy felnyissa a Bethlent pártolók szemét, részletesen leírja és levelekkel bizonyítja, hogy miként került Bethlen a török kezébe, hogyan mozgatja a valós ellenség az erdélyi fejedelmet, mint egy bábót; s hogy ilyen módon, mivel Bethlen csak egy rab a szultán kezében, az ország romlását okozza. A fejedelem nem érdemel bizalmat.

Amikor megindult terjeszkedésében a török, láthatta, hogy úgy győzhet a leigázott népek felett, ha megosztja őket – írja Balásfi. Görög országban az „egyik Cháfzár-ellen máft

---

⁵¹¹ **Balásfi Tamás:** (Kolozsvár 1580 – Pozsony 1625.) *Katolikus író, hitvitázó, püspök, a hadjárat idejének legtermékenyebb szerzője, Alvinci Péter vitapartnere.* Tanulmányait Bécsben és Rómában végezte, 1607-től vagy 1609-től (M.Kat.Lex.) győri örkanonok, 1613-tól boszniai püspök. 1618-ban pozsonyi prépost, 1621-ben váci, 1622-ben pécsi püspök. „A törvény- és történettudományokban igen jártas és Pázmány irodalmi iskolájának legkitűnőbb tehetsége.” (SZINNYEI) A hadjárat idején több műve is megjelent nyomtatásban. A *De fidelitate subditorum* (Bécs, 1620) érdekessége, hogy a király iránti *hűséget* fogalmazza meg minden alattvaló számára. A II. Ferdinándnak ajánlott művében az uralkodót országa területén „megfellebbezhetetlennek és egyeduralkodónak” írja le. Részletes elemzését ld.: HARGITTAY Emil: *Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei*, in: *Irodalomtörténet* 1980/1. sz., 134-147. Alvinci Péter híres *Querela Hungariae* (1619 Kassa) című művére *Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae* című művével válaszol (Bécs 1620). A *Secretissima instructio* (1620) egész Európában vihart kavará hangjaira Alvinci válaszol: *Machiavellizatio* (Kassa 1620), és védelmezi meg Bethlent és a cseh szövetséget, amely műre azonban ismét Balásfi válaszol *Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus: Machiavellizatio* (Bécs 1620). Alvinci viszontválaszára: *Resultatio plagarum* (Kassa 1620) ismét tollat ragad a vitához és *Repetitio castigationis* (Bécs 1620) címmel jelenik meg műve. Részletesebb elemzést ld.: ALMÁSI Gábor: *A Secretissima instructio (1620). A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa, Bp., 2014, 106-119. További művei a hadjárat idején: *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnár* (Bécs 1621), *Bethleniani Novisoliensis articuli XXV. refutatio* (Bécs 1621). *Magyarország mostani állapotjáról...* (Bécs 1621).

⁵¹² A mű szerzője vitatott, nem egészen bizonyos, hogy Balásfi Tamás írta. A művet röviden elemzi, és a vitára utal „*A kirekesztés regiszterei*” című alfejezetben: R. VÁRKONYI Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013, 44-56. Tömösvári Emese szerint a mű szerzője Esterházy Miklós, a nyomtatvány egykorú, latin nyelvű, kéziratos fordítását pedig Esterházy Pál készítette el. Ld.: TÖMÖSVÁRI Emese: *Két Esterházy – egy Tanáchlás*, in: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata – életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk.: ÁCS Pál, Reciti, Bp., 2015, 89-106

emelt; itt-is a' Rác és Bolgár-Orfzági Defzpotok ellen, Defzpotokat emele: és hol egyikét, 's hol máfikát fegetuén, el-erőtleníté őket.”⁵¹³

Magyarországra is elért a török, de mivel „egyeffélegben találá Orfzágunkat” és a királyok sok jó vitézt tudhattak maguknak, valamint a keresztény országok szomszédságában is reménykedhettünk, nem sikerült az ellenségnek megbontania az országot, közel száz esztendőn keresztül.⁵¹⁴ A török azonban „...fzokot fortélyát” vetette be, s mit „kardal fegyuerrel végbe nem vihete,” azt így érte, csellel mégis el.⁵¹⁵ Mert, amikor Lajos király szólította a nemeseket az ellenállásra, hívta akkor az erdélyi vajdát is, segítségképpen. De az erdélyi vajda „... a' menyir elő, meg annyit megyen vala hátra,”⁵¹⁶ mert a török – győzelme esetén – aranyhegyeket ígért neki.

Az egész korszakra jellemző *vallási alapú történelemszemlélet* ebben a műben látható a leginkább. A szerző etikai fogalmakra alapoz, s így okolja meg az történelmi tényeket. Elsőként a *megosztottságra* helyezi a hangsúlyt, történelemértelmezése szerint a török addig nem jutott az országba, míg az egységben volt, s a mohácsi tragédia is a *széthúzás*, megvesztegethetőség miatt történt: „Ott lón a' fzegény ifiú Királynak fzanakodáfra méltó halála: ott buritá-el a' Török hatalma a' mí Nemzetünket-is.”⁵¹⁷

Mohács után a török János királyt környékezte meg „praktikájá”-val, s neki ígérte a hatalmat. Így János király „fel-gerjefztuén ötet ez el-múlandó Méltófágra-való vágyakódás, melleje adá magát a' Töröknek.”⁵¹⁸

Jöttek a támadások folyamatosan, de „Iftē-nek gonduifeléfe-után, az Auftriai Házból-való” királyok oltalmazták ezután a megmaradt országot.⁵¹⁹ De a török „ördögi latorfágához” kezdte, s megkönyékezte a még nagyobb hatalom képével Báthori Istvánt. De Báthori „efzes” fejedelem volt, és ezért állt ellen a csalásnak.⁵²⁰

A török így Báthori Zsigmondot kísértette meg, de célját el nem érve Bocskai Istvánra talált rá.

„De nézzed Istennek bünteféfét: Nem akará ő Szent Folfége, hogy Bochkai, a' ki a' háborúnak oka s' fzerzője vólt, Békefégét Hazájának láthatná, és vélle-élhetne...”⁵²¹ Bocskai

---

⁵¹³ Balásfi 1621, A2v

⁵¹⁴ Balásfi 1621, A2v

⁵¹⁵ Balásfi 1621, A3r

⁵¹⁶ Balásfi 1621, A3r

⁵¹⁷ Balásfi 1621, A3v

⁵¹⁸ Balásfi 1621, A3v

⁵¹⁹ Balásfi 1621, A4r

⁵²⁰ Balásfi 1621, A4v

⁵²¹ Balásfi 1621, B4r

halála után is a megosztó taktikát követte a török, s a felsorolás elérkezik Báthori Gáborhoz. Báthori nemet mondott, ezért a török elhatározta, hogy megfosztja őt az erdélyi fejedelmi székből, Bethlen Gábor által.⁵²²

Az „Arany űdű”-nek – írja Balásfi – Bethlen fellépése vetett véget. Az arany időben Magyarország királyai, azaz a Magyar Királyságban a Habsburgok fáradoztak az ország jólétéért. „Fejedelmink-is olly kegyelmességgel valának hozzánk, hogy majd semmit nem tudunk vala kéválni, a’ mit ő Fűlfégetű meg nem nyernénk. Semmi adozáft, fe Nemetek, fe Urak, nem adunk vala, fe Királyúnknak, sem a’ Végekre, meg a’ kűz jóra-is; egyedűl chak a’ mi kegyelmes Uraink Koronás Királyink őltalmokra támafzkodván: hanem kiki mind ugy élt kűzűlünk, s’ fűfarkodott jauaiual, valamint fzerette; és oda fordétotta, à houá akarta. Ehez, à mint mondam, olly éppen meg vala minden fűzabáfűgűnk, mint à régi Szent Királyok idejében. Koronánk-is ben léuén Hazánkban...”⁵²³

De elirigyelte ezt a békességet és jólétet az őrdűg és a pogány – írja fordulatként Balásfi, és vezeti a témát Bethlen Gáborra, aki a török eszkűzeként lépett fel: olyan volt az ellenség kezében, mint a kovácsnak a fogója.⁵²⁴ Bethlen megszegve a „Cháfzárnak adott erű Hit-leuelet” a keresztények vérontásába kezdett; veszedelmet, pusztulást hozva az országra.⁵²⁵ S kűvetkezik Bethlen Szkender Pasához írt levele.⁵²⁶

Bethlen Gábor a cseh kűveteket is meggyűzte, hogy álljak a Porta mellé. Balásfi Tamás kűvetkező gondolata hasonló lesz Pázmány érveléséhez: „E’ mellet [sic!] megvettetuén a’ mi Nemzetűnk-el-is a’ ő igaz válafztásból lűt Vrokat s’ koronás királyok; ki hatalmas-is, a’ Szent Királyok Vérébűl való-is: a’ Szent, és Királyi Vérbűl való Fejedelmek ellen, Magát, ki rűt és fertelmes életű, erűtlen, vér-fűzopű Tyrannus, hamis, Iftentelen, és az ki Tűrűk tején s’ kenyerén neue [sic!] kedet, ki ugyan Rabja-is, minden jo rendtartáfűnk és fűzabad válafztáfűnk-ellen, neuezteté Királynak.”⁵²⁷

Balásfi leírja, hogy Bethlen magyar királyá választása is a törűk császár parancsolatábűl történt, s ezt igazolja a budai pasa levelével, melyet Bethlen Gábornak írt, 1620. július 18-án.⁵²⁸

---

⁵²² Balásfi 1621, B4v

⁵²³ Balásfi 1621, Cr

⁵²⁴ Balásfi 1621, Cr

⁵²⁵ Balásfi 1621, Cv

⁵²⁶ Balásfi 1621, C2r-v

⁵²⁷ Balásfi 1621, C2v

⁵²⁸ Balásfi 1621, C2v-C3v

S bár az olvasót bizonyára kíváncsivá teszi a szerző, hogy miben is áll Bethlen Gábor „fertelmessége”, erről sajnos bővebb leírás nem található. Balásfi megerősíti véleményét a fejedelemtől, de konkrét példák helyett csak ezt írja: „Mondám azért, hogy Fertelmes életű. Ehez femmi bizonyfág nem kell; miuel ő azt olly nyilván, és fzemtelenül kőueti, hogy chak az nem láttya s’ tapafztallya, a’ ki fzemélyét nem efméri, vagy hírét nem hallotta.”⁵²⁹

Igaz azonban, hogy Bethlen vérszopó, tyrannusi⁵³⁰ voltáról kissé konkrétabb példákbló értesülhet a tájékozatlanabb olvasó: a pozsonyi harc vagy a Homonnánál lezajló küzdelem, ahol a fejedelem keresztyéneket hagyott el, illetve magyarokat vágott le. De ide tartozik Lippa átadása a töröknek, mely ugyan régebben történt, de látható belőle, hogy Bethlen áruló volt,⁵³¹ Lippát a töröknek „Magyarral véué meg az Magyartól!”⁵³²

Bethlent Balásfi Tamás vízkóros emberhez hasonlítja, aki úgy issza a vizet, mint a fejedelem a keresztyének vérét; amit nem csak iszik, de meg is fürdik benne. Ez igen súlyos vád, de a fejedelem, hadjárata során valóban magyar katonákat állított szembe magyar várakat védő magyar katonákkal.

Balásfi megismétli Lippa átadásának tényét és azt a vádat, hogy Bethlen nem tartotta be – és szintén a hitlevél szó szerepel – a Mátyás császárnak tett ígéreteit.⁵³³ Ezt harminchat pontban szegte meg, de ezt felsorolni – az olvasó és a történész nagy sajnálatára – Balásfi szerint: „únalmas” volna.⁵³⁴ Valamint megszegte a fejedelem az Erdélynek tett esküjét is, miszerint nem kényszeríti Erdély lakóit a magyar királyok ellen. Aki ellenállt akaratának, azt elfogatta, rabságba vetette és megalázva engedte szabadon.⁵³⁵

Bethlen Gábor Pozsonyban, a császárnak tett ígéretét sem tartotta be, mert ott hitlevelet adott ki arról, hogy minden úgy marad, ahogy a besztercebányai gyűlésig volt, és hogy fáradozni fog azon, hogy a császártól elidegenedett szívű embereket is visszatéríti a

---

⁵²⁹ Balásfi 1621, C3v

⁵³⁰ Bethlen Gábor Tyrannus-nak való nevezése még Balásfi 1621, G4v, Hv, H2r, I3r

⁵³¹ Balásfi 1621, C4v – Báthori Gábort többször is elárulta

⁵³² Balásfi 1621, C4r. Balásfi több csatát is felsorol, érdemes összevetni őket: NAGY 1969, 88-262. *Lippa* várát hosszas egyezkedés után, kényszerből, a béke érdekében adta át 1616-ban a töröknek Bethlen. A hadjáratban (1619 október) *Pozsony* ellen vonulva megütközött a császáriakkal, mely ütközetben való részvételre fej- és jószágvesztés terhe mellett adott ki parancsot a megyék katonaságának. Nagy 1969, 171. *Homonnánál* Rákóczi György volt jelen, aki az ellenfél túlerőjét alábecsülve vezényelte ki 3200 fős seregét a csatamezőre. Pánik és szégyenletes megfutamodás lett az eredménye, s e jellemzőkkel került be az ütközet a historikusok emlékezetébe. Nagy 1969, 186

⁵³³ Balásfi 1621, Dr

⁵³⁴ Balásfi 1621, D2v

⁵³⁵ Balásfi 1621, D2v: Szilvási Boldizsár, Kornis Zsigmond, Péchi Simon, Pete György

császár oldalára. Megígérte továbbá, hogy segítséget nyújt a csehek, morvák ellen, és pfalzi Frigyes téli királynak is ellene áll. Ehelyett bátorította és bízta a téli királyt.⁵³⁶

Bethlen az ügyeit „Chalárdfág” szerint intézte, sok levelet írt, bennük sok hazugságot, egyik oldalnak ezt, a másiknak azt.⁵³⁷ „Hamiffágát” Bosnyák Tamás és Pálfi István ellen elkövetett vétsége is mutatja.⁵³⁸ Különösen érdekes, ahogy a szerző eljut Bethlen Gábor istentelenségének bizonyítására is. Néhány félreértett, szerencsétlen mondat lehet e mögött, mint Pázmány Péter esetében is, akinek szintén tisztáznia kellett magát. A fejedelem – Balásfi szerint – „Iftennel fem gondol,” mert sokak hallatára jelentette ki: „...nem Feyedelmeknek-valo, úgymond, a’ Meny-Orfzág: magát itélúén nem oda valonak. Es ifmét, hogy lehetetlen, hogy ő űduőzűllyön.”⁵³⁹ Ezt maga Thurzó Imre is hallotta, és állította, hogy „meg rettent” a fejedelem szavaitól.⁵⁴⁰

Kifogásolja továbbá a szerző, hogy a fejedelem éretlen ifjakat vett maga mellé, húszas éveinek elején járt akkor Thurzó Imre, Rákóczi György, Illésházy Gáspár és Nádasdi Pál is. Velük vonult végig az országrészen, a főnemeseket elfogva, elkergetve, mint Homonnai Györgyöt vagy bezárva, mint Dóczi András.⁵⁴¹ A két említett főúr mellett még Eszterházy Miklós vagyonát is lefoglalta, ahogy a katolikus egyház jószágait is. Fegyverrel hirdetett gyűlést Pozsonyba, s „nehány ezer emberrel űluén kőzöttők, valamit akara, mind azt chelekedé.”⁵⁴² Így vitte végbe a „Törőknek való fzolgalattyát,” így növelte „Törőkötől-vőt hatalmát” és így tette a „maga Nemzetét, Maga, s’ Török Rabjáúá.”⁵⁴³

Három dologgal szolgálta Bethlen Gábor leginkább a törököt ez idő alatt. Az első, hogy „minden rendbélieket, magához erős hittel kőtelezzen.”⁵⁴⁴ A második, hogy a nemeseket jogaiktól megfossza. A harmadik pedig, hogy az ország „erejét s’ hatalmát, a’ mi keués vagyon-is, el-erőtlenítfe.”⁵⁴⁵ Ezután következik e három dolog részletes kifejtése.

Mit jelent az alábbi kifejezés: „erős hittel maga kőteleffégére kényszerítuén, Uraltattya vala magát?”⁵⁴⁶ Egyrészt esküt kell tenni a fejedelemnek, másrészt aki esküt tesz – az a szerző leírása szerint – köteles a fejedelemnek jelenti azokról a személyekről, esetekről, ahol az

---

⁵³⁶ Balásfi 1621, D3r

⁵³⁷ Balásfi 1621, D4v-Er

⁵³⁸ Balásfi 1621, E2v

⁵³⁹ Balásfi 1621, E2v

⁵⁴⁰ Balásfi 1621, E2v

⁵⁴¹ Balásfi 1621, E3r-v, F4r-v: a menekülni kényszerült 14 nemes név szerinti felsorolása

⁵⁴² Balásfi 1621, E3v-E4r

⁵⁴³ Balásfi 1621, E3v-E4r

⁵⁴⁴ Balásfi 1621, E4r

⁵⁴⁵ Balásfi 1621, E4r

⁵⁴⁶ Balásfi 1621, E4r

iránta való bizalom gyengülni látszik, az átpártolás esélye nő. Ezzel a besúgásra való kényszerítéssel (a besúgás szót Balásfi nem használja) „annyira jutottak, hogy egyik a máfikkal nem-is mér jo fzerrel befzélieni.”⁵⁴⁷

A bizalmatlanság Bethlen körét annyira átjárja, hogy akik magánbeszélgetést szeretnének folytatni, azokra már az árulás gyanúja vetül. Tehát „kötelességgel,” „Engedelmességgel” tartoznak a fejedelemnek, amely akár várak feladását és a töröknek való átadását is jelenti: Vác átadása erre a példa, mely „mind Istene-ellen, s’ mind Országunk-ellen vala.”⁵⁴⁸ Az engedelmesség törvénytelen és igazság nélkül való cselekedetekre kötelezi Bethlen követőit, hiszen a nemesek tulajdonának elvétele, száműzetésük vagy elfogatásuk is az ország törvényeivel megy szembe. De Bethlen Gábor törvénytelenül intézkedik az országrészben, holott – különösen miután felvette a királyi nevet – természet szerint következhetett volna, hogy felindul „valami jo Rend tartárára.” De mivel a *török rabja* csupán, nem így történt.⁵⁴⁹

Mi a második legsúlyosabb vád a fejedelem és választott király ellen? Hogy célja az, hogy „Szabadfágoktól mindeneket meg-fofzfzon.”⁵⁵⁰ Megfosztotta Bethlen az országot (országrészt) minden privilégiumától. Mert amikor még csak Erdélynek volt a fejedelme, akkor már a Kassán megtartott gyűlésen is Magyarország fejedelmének hívatta magát. Besztercebányán pedig királlyá választatta magát, noha „fe Tót, fe Horvát-Ország Kőueti” nem voltak jelen a gyűlésen. S annak ellenére vette fel ezt a méltóságot, hogy az „egész dunán-túl-valo Vár-megyék, ellenkező tanúfággal bocháttak Kőueteket oda,” a követutasításban az alábbi instrukcióval: „Cháfzár és Király Urunk ő Főlfégének, ugmint rēdfzerint Koronáztatot Királyúnknak, böchűlletit s’ méltófágát, tartozzanak mindenképpen őrizni és meg-oltalmazni.”⁵⁵¹

Azzal, hogy királynak kiáltja ki magát Bethlen, megsérti az ország szabadságát, a királyválasztás jogát. S igaz – írja Balásfi – hogy „erős Conditioikat” vett fel, de ezekből egyet sem tudnánk mondani, amit be is tart; ígéreteit tehát megszegi.⁵⁵² A leírt szituáció az alapvető bonyolultságában, problematikájában, következményeiben és még nyelvi kifejezések szintjén

---

⁵⁴⁷ Balásfi 1621, E4v

⁵⁴⁸ Balásfi 1621, E4v

⁵⁴⁹ Balásfi 1621, Fr

⁵⁵⁰ Balásfi 1621, Fv

⁵⁵¹ Balásfi 1621, Fv-F2r

⁵⁵² Balásfi 1621, F2r

is hasonlít, szinte egybevág II. Ferdinánd király törvénytelen királyságának vádjával és azzal a váddal, hogy nem tartja be ígéreteit.⁵⁵³

S a szabadságok megsértésénél igen érzékletes érveléssel jegyzi meg Balásfi, hogy ezek a szabadságok még akkor is megvoltak, amikor hetvenkét vármegyéből a török támadás miatt már csak tizenöt maradt meg. Mégis megvoltak ezek a szabadságok, mert ahogy a régi Szent Királyok idejében, úgy most is, „mind edig olly fzeppen meg vala Nemzetünknel, az Auftriai Házból-valo Fejedelmek alatt.”⁵⁵⁴

Balásfi szeret érvelésében *párhuzamot* vonni, mintegy természetes folytonosságot hangsúlyozni a *szent királyok és a jelenlegi Habsburg királyok között*. Noha ez csak egy kifejezés, mégis nyilván tartalmazza azt az asszociációt, amely Pázmány művében is megjelenik, miszerint az Árpád-házi királyok megszerezték, felépítették az országot, a jelenlegi Habsburg királyok pedig megtartják, oltalmazzák azt. S az elvesztett szabadságok gondolatköréhez hozzáteszi, hogy előfordult ugyan, hogy a királyok nem vettek figyelembe törvényeket, de akkor lehetett panasszal élni, sőt mindig is éltek a panasz lehetőségével, hogy az ország törvényeit ne érje sérelem.⁵⁵⁵

A harmadik vád Bethlen Gábor ellen, hogy az ország elerőtlenítésére törekszik. Az egység megbontásának gondolata így visszaköszön a mű elejéről is. Az ország erősségét ugyanis részint az egység, részint a nemes urak, főnemesek, vitézlő népek száma és állapota, valamint az országban való érték képezi.⁵⁵⁶ „... egyikét a máfik-ellen támasztván, nagy gyűlölféget fzerze az egefz Magyar Nemzet közet: ugy annyira, hogy egyik a máfikat (mellynek meg most fnczen fzüneti) dúlá, foftá, prédála, őlé/vágá, kergeté; ugy hogy majd fenki a máfiktól bátorfágos nem lehetne.”⁵⁵⁷

De nemcsak egymás bizalmától fosztja meg a hadjáratot indító fejedelem az embereket, hanem a „Hatalmas Kerefztyén Monárká”-tól is, s így a magyar nemzetet „mint bárányt farkafra, ugy bízá magával-együt a Törökre.”⁵⁵⁸ A bárány gyakran előkerülő szimbólum, Bethlen zászlaján is szerepel. S hol a protestáns a farkas, hol a török. Bethlen pedig rab, és az is marad, a töröknek rabja. Nem fog tudni ebből a szerepből kiszabadulni, és így fog elveszni az ország.

---

⁵⁵³ Ld.: A király hatalma törvénytelen, a felkelés jogos c. fejezet

⁵⁵⁴ Balásfi 1621, F2v

⁵⁵⁵ Balásfi 1621, F2v

⁵⁵⁶ Balásfi 1621, F3v

⁵⁵⁷ Balásfi 1621, F3v

⁵⁵⁸ Balásfi 1621, Fvr

A négy oldalas leírásban megjelenik a *félelem*, hogy a fejedelem vármegyéket fog elszakítani az országrésztől, s ez be is következett. S ha még képessé is válna Bethlen Gábor arra, hogy rábírja saját magát arra, hogy megváljon a királyi címtől, és immár a békességre törekedne is, féltő, hogy a török nem engedné mindezt meg. Ha pedig Bethlen ezért ellentmondásba kerülne a törökkel – feltételezi a szerző – akkor a török venné el tőle az erdélyi fejedelmi címet, így Bethlen újra kezdené a hadakozást, hogy hatalma valamilyen formában megmaradhasson.⁵⁵⁹

Való igaz, hogy igen rövid idő alatt került Bethlen kezére az országrész, mint egy hat hét alatt. De a megbékélésre sokáig kellett várni. Ezt a *bizonytalanságot* fogalmazza meg Balásfi Tamás, felsorolását a korona elvételének fájó tényével megnyitva. „Igy immár, minden köteleffég-nélkül kezébē lévén Koronánk, Törvényünk, Szabadfágunk, Fejünk, Jószágunk, Veg-házaink, Tár-házaink, Kúlchos-Várafink, hogy-hogy várhallfuk-vizfza illy Tyrannuftól holot ő, mikor nálunk voltak, meg-fofztot ezektől?”⁵⁶⁰

A kétségbeesett kérdés jogos, hogyan lehetne elvárni Bethlen Gábortól, hogy ezután majd törvényesen cselekedjen? Mit lehet egyáltalán elvárni egy olyan fejedelemtől, aki önkényesen hozza el Pozsonyból a koronát, önkényesen hív össze országgyűlést, s buzdít a felszentelt király elleni hadakozásra? Mi jó várható egy olyan hadvezértől, aki török támogatással a háta mögött nyitattja ki maga előtt a török ellen létrehozott végvárrendszer várainak kapuit? Hogyan lesz valakiből törvényes uralkodó, aki törvénytelenül került hatalomra? S Bethlen célja – való igaz – a nikolsburgi békekötésig nem derülhetett ki.

A félelmet és bizonytalanságot fokozta az is, hogy az ország politikai helyzetét követő, abban jártas férfiak is, mint Balásfi Tamás is, végignézett már három „Tractát”, amelyből békesség nem származott: „Mert, im e’ kevés űdö-akat, Négy rendbéli Tracta vala ugymint, Pofomban, Befzterczén, Hamburgban, és moft Nikelfpurgban. Kiknek mindenikében, egyedűl chiak a maga Telhetetlenfégére vala gondgya.”⁵⁶¹ „... nem igaz akarója à Békefégnek...”⁵⁶²

A szerző a Nikolsburgban folyó tárgyalásokról értesülve azt a példát hozza az olvasó elé, amelyben bölcs Salamonnak döntést kellett hoznia a két asszony ügyében: kié az élő gyermek? Bethlen olyan, mint az az asszony, akié a halott csecsemő, és az ártatlan

---

⁵⁵⁹ Balásfi 1621, H3v-Ir

⁵⁶⁰ Balásfi 1621, Hv

⁵⁶¹ Balásfi 1621, F4r

⁵⁶² Balásfi 1621, F4v

gyermekről, amely ez esetben a Magyar Királyság szimbóluma „azt kiáltya f-kévánnya vala, hogy... ketté-vágattaffék, és a jőjon-ki belőlle, hogy fe-néked, fe nékem...”⁵⁶³

S ugyan tájékoztatás érkezik Bethlen Gábor felől, aki céljait megnevezi és biztatja a hozzá pártolókat, de ki is hihetne hízelkedő, csalárd szavainak, ami olyan, mint a Szirének éneke.⁵⁶⁴ A műből töredékesen megismerhető Bethlen propagandája is, miszerint a fejedelem így biztatta a körülötte levőket: „... mí kedvünkért békefféges Országát el-hatta; es most fem néz femmire, hanem chiak a mí meg-maradásunkra; s’ kardgyát-is a mi Hitünk, és Szabadfágunk-mellett kötötte-fel, és hogy fem költfégét, fe fáradfágát, sőt halálát fem ízánnya érettünk.”⁵⁶⁵ Továbbá – a leírás szerint – Bethlen teli torokból üvölti, hogy szíve szerint a békét kívánja.

A fejedelem viselkedését úgy írja le a szerző, mint aki *rettent* is, másfelől biztat. Az ő érdekükben cselekszik, az ő érdekükben indít el hadakat, szegi meg a törvényt. Egyrészt félelmet kelt, erős kézzel, önhatalmúan cselekszik, másrészt a céljai, mintha kedvezőek volnának az országnak – mondja magáról a fejedelem. Félelmet kelt a török erejével, s fenyeget, hogy ha nem cselekszenek akarata szerint: „a Török erejét hozza-reánk.”⁵⁶⁶ Másrészt fenyegeti Bethlen a kételkedőket a Habsburg császár csapataival is, mondván: „hogy azok-is reánk-jövén femmivé téfznek bennünket, és el-vefztyük minden ízabadfágunkat, és magunkat is mindeneftől el-törölenek: Melly már-is meg-efet vólna, ha ő nem vólna.”⁵⁶⁷

Ebben az idézetben ismét a hadjárat propagandájának egy elemét fedezheti fel az olvasó. Bethlen azt állítja, hogy a Habsburg császár már megszüntette volna a Magyar Királyság rendjeinek szabadságát, s ezért vonult ő most sereggel oda. S végül – a kényszerűen választott helyzet újabb kényszereket szül – Bethlen azzal fenyegeti a magyarokat, hogy ha elpártolnak tőle, ő hazamegy, és magára hagyja őket. Ami – tekintve, hogy a trónfosztás ekkor már megtörtént – vészjósló, félelmetes és beláthatatlan a felségsértés és árulás vádjával már így is megbélyegzett nemesség számára.

Nem vet jó fényt a fejedelemre, hogy gazdasági tekintetben is megsínyli az ország rész a hadjáratot. Balásfi leírása szerint Bethlen Gábor magas adókat vet ki, amiket a portákon és a földesurakon is behajt, de emellett a nemeseknek mind hadba is kell vonulni. Tehát a nemesektől a fejedelem többet vár el, mint szabadságukhoz illik, mert a nemes ez időben a vérével adózik, a földjének termésével (elvileg) nem. Bethlen hadai – mint minden más

---

⁵⁶³ Balásfi 1621, Hr

⁵⁶⁴ Balásfi 1621, G4r, G3r, H4v

⁵⁶⁵ Balásfi 1621, G3v

⁵⁶⁶ Balásfi 1621, G3r

⁵⁶⁷ Balásfi 1621, G3v

hadsereg is – prédálnak országszerte, elveszik a falvaktól, ami kell nekik, pusztítanak, károkat okozva ezzel a parasztságnak, jobbágyságnak. A fejedelemnek és udvartartásának is van terhelő költsége, ahol megszállnak, ott el kell tartani őket.

Bethlen Gábor királlyá választása is, legitimitását illetően, gyenge lábakon áll. Céljai kiismerhetetlenek. Az addig lefolytatott gyűléseken nem mutatja jelét annak, hogy békére törekedne. Fenyegetőzik a törökkel, akivel szövetségben van, elrettent a Habsburg császár képével; s kilátásba helyezi hazavonulását. Noha intéz biztató szavakat a nemesekhez, a táborában is a gyanakvás uralkodik. S mindehhez Balásfi Tamás szerint további gyanús tény vagy éppen az ismeretek hiányából fakadó sejtelen is keveredik.

„Továbbá, nem tudgyuk-é menyí Lelket ada az Erdélyi Fejedelemfégéért? Nincz-é hírünkkel, hogy fok eřtendőtől-fogva-valo árúttatáfit-is Erdélyben, mind azért mivelé? Urát-is azonért árúla-el? Lippát... nem azért vővé-é meg à mi Magyarinkal à mi Magyarinktól; és adá à Tőřőknek?”⁵⁶⁸

Bethlen törökösségét a külföldi sajtó anyagában is többször találjuk meg jelzőként, Balásfi sem hallgathatja el ebbéli félelmeit: „Nem tudgyuk-é azt is, hogy noha Magyarnak tartya Vezerünk magát: de nevelő Dajkái, Tőřőkők vóltanak, és idejének nagyob réřzét kőztők-is mulatta-el...”⁵⁶⁹ S végezetül félelemkeltő az a híresztelés is, hogy Bethlen közvetlen környezetében rejtélyes halálesetek, mérgezések történnek. A rejtélyes halálesetek leírása az érvelésben rokon szerepet kap azzal a leírással, amelyben a nemesek panaszait összegyűjtve említik, hogy Ferdinánd megválasztásakor is volt haláleset a nemeseket elszállásoló utcában. Csakhogy itt Bethlen személyéhez kötődnek meg nem magyarázható elhalálozások: „Nádařdi Tamáft, ő aludta-el... řzegény Erdődi Criftóphot-is, ki tőlle menván à Frigy traktának inditářára, hogy onnét vitte vólna betegfégét, mellyből halála-is kővetkőzot... Turzó Imre-is, halálos betegfégét, valami Pifztrang hallal nála találta.”⁵⁷⁰

A tanács

Balásfi leírásában, véleményem szerint, a *félelem* a kulcsszó. A szerző a nemesség nagyon is valós félelmeit tolmácsolja, s leírását nem érzem sem túlzónak, sem viszályt keltőnek, hanem realistának tartom, és jó forrásnak abból az időszakból, amikor ugyan a nikolsburgi béketárgyalások már folynak, de nem lehet látni, hogy milyen szerződés születik

⁵⁶⁸ Balásfi 1621, H2r

⁵⁶⁹ Balásfi 1621, H4v

⁵⁷⁰ Balásfi 1621, F4v

majd abból. Bonyolult a helyzet, mert akár II. Ferdinándtól, akár Bethlen Gábortól is pártol el a nemes, mindenképp *felségárulást* követ el. Félelemmel teli időszakot élnek meg az országrész lakói, a jövő pedig bizonytalan. Balásfi Tamás megoldást javasol, s azt mondja, hogy ezt a félelmet kell valahogy legyőzni. Nem a fejedelmet, nem a törököt, hanem a félelmet.

A szerző szerint a félelem azért hatalmasodott el és uralja a nemeseket, mert a legfájóbb pontja az elmúlt időszaknak, hogy II. Ferdinándtól elpártoltak.⁵⁷¹ A trónfosztásnak van és lesz politikai következménye; a felségárulás büntetése fej- és jószágvesztés is lehet. Ha Bethlen pártján maradnak, aki a török rabja, sosem tudnak a töröktől megszabadulni, s végül az utolsó országrész is elveszik a régi Magyarországból, amely a török ellen nyíltan küzdhetett volna. Ha pedig elpártolnak Bethlentől, ki tudja, milyen megtorlásra számíthatnak mindkét (Bethlen és II. Ferdinánd) vagy talán mindhárom politikai erőtől (Bethlen, a török Porta és II. Ferdinánd saját birodalmi serege és kölcsönzött spanyol hadai).

Ha visszatérnek II. Ferdinándhoz, talán még megmenekülnek. A *királyhoz való visszatérést* tanácsolja Balásfi Tamás. „Vegyűk-el okát félelműnknek, és térjűnk-meg Urúnkhoz, mellyért moft haragban vagyűnk; s, mind el-műlnak ezek a félelmek. holot Kegyelmes Urúnk vagyon, nem kívánnya vefzedelműnket; kéfz minden ellene-tőt vétkeinket meg-engedni, s’ mind Hitűnkben, Szabadfűgunkban megtartani: Es e’ melet óltalmat adván, kitől mit kel, tartanűnk?”⁵⁷²

Szemléletesen írja Bethlen erejéről, hogy az ő ereje is „a mienkből áll,” s ebből a rövid megjegyzésből látható, hogy az aktuális politikai viszonyokat jól érzi a szerző;⁵⁷³ hiszen hiába van szövetsége Bethlennek a törökkel, szüksége van a Magyar Királyság nemeseinek támogatására.

A felségtől való elpártolást a bűnről való egyházi képhez hasonló megfogalmazással illeti a szerző, erősítve az asszociációt azzal, hogy Bethlent istentelennek titulálja. A következő idézet nem a mű záró soraiból való, de a leginkább összefoglalja Balásfi tanácsát. „Annak-okáért, nyűllyűnk meg-maradáfűnkhoz, és rázzuk-le e’ félelműnket, egy el-vetett Iftentelen emberért. Ne adgyuk a fzem-látomást valo vefzedelemre magunkat. Nyujtya bizonnal nagy kegyefen Királyunk-is kezét: mellyet fogjűnk, és kellyűnk-fel a fárbol, és a fok nyomorufűgokbol.”⁵⁷⁴

---

⁵⁷¹ Balásfi 1621, G3v

⁵⁷² Balásfi 1621, G4r

⁵⁷³ Balásfi 1621, G4r

⁵⁷⁴ Balásfi 1621, G4r

II.5.2.) Tüzes kemence

/Kecskeméti A(lexis) János: Az Daniel propheta... könyvenek... magyarázattya/

Kecskeméti Alexis János,⁵⁷⁵ Sárospatak prédikátora a Dániel könyvét nyolcvankilenc prédikációban végigmagyarázó hatalmas művét valószínűleg 1609 és 1614 közötti időszakban írta, az előszó szerint: „... csak maga számára készítette volt, ily szándékkal, hogyha tovább lehetne volna, ugyan jobban meghatározatvan és öregbitven, szem eleiben ki bocsassa...”⁵⁷⁶ Halálának időpontja nem ismert, de 1621-ben, művének megjelenésekor már nem él. A prédikációk kiadásáról Margitai Péter, Kecskeméti volt tanuló társa gondoskodott: előszóval látta el, így került kiadásra Rheda Pál debreceni nyomdájából, 1621-ben.⁵⁷⁷

Dániel történetében hangsúlyosan, újra és újra megjelenik a királyi hatalom és Isten hatalmának kérdése, valamint az alattvalói hűség kérdése. Dániel három uralkodót is szolgált a zsidók babiloni fogsága alatt: Nebukadneccart, Belsaccart és Dáriust. Látomásaiban pedig későbbi uralkodók tetteit is meglátta. Kecskeméti prédikációiban is nagy hangsúlyt kap a királykérdés, ezért a dolgozat számára ez a nyomtatvány nyújtja – a hosszas leírás tekintetében – talán a legtöbb információt. A teljes mű feldolgozására terjedelmi okok miatt nincs lehetőség, így csak azok a megközelítések kerülnek bemutatásra, amelyeket a prédikátor Nebukadneccar király kapcsán ír le.

Bálványimádásra kényszerítve

Nebukadneccar egy szobrot állíttatott országában és megparancsolta, hogy mindenki boruljon le a szobor előtt, tiszteletét és imádatát kifejezve. Dániel és társai számára idegen volt az ország, a kultúra és a vallás; zsidó hitüket és a kiábrázolhatatlan Istenben való

---

⁵⁷⁵ **Kecskeméti Alexis János:** (Kecskemét 1570k - ? (Nagybánya) 1618/1619.) *református esperes*. Nagy műveltségre tett szert külföldi tanulótársa során, Wittenbergbe 1595-ben érkezett, három évvel később a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve Sátoraljaújhelyen szolgált lelkészként, majd a sárospataki iskolában tanított, később ugyanitt lett a gyülekezet első lelkésze 1609-ben. 1611-től a zempléni egyházmegye esperese is volt, majd 1614-ben, vagy más feltevés szerint (ÚMIL) 1617-ben Nagybányára került. Nemcsak a Dániel könyvéhez készített magyarázatot, de a Jelenések könyvéről is; amely műve azonban csak kéziratban maradt fenn (ZOVÁNYI). Bővebben: *Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: SZUROMI Lajos, a bevezető tanulmányt írta: GOMBÁNÉ LÁBOS Olga, Akadémia Kiadó, Bp., 1974, 13-80. HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, in: *OSZK Évkönyv* 1980, 290

⁵⁷⁶ Kecskeméti 1621/1974, 90. Az idézeteket a 1974-es modern szövegkiadás után közlöm. *Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve*, 1974.

⁵⁷⁷ *Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve*, 1974, 83

bizalmukat azonban az uralkodói parancsnak ellenszegülve is megtartották. Dániel társai, Sadrak, Mésak és Abédnegó – nem az uralkodói parancs, mint inkább a környezetük rosszindulata és árulása révén – Nebukadneccar elé kerülnek, ahol szembesülnek vele: a politikai hatalom akaratából vagy Isten elleni vétekre, a Tízparancsolat megszegésére kényszerülnek, vagy a tüzes kemencében, fájdalmas kínok közt fognak meghalni. Testük egy idegen országban válik porrá, távol őseik földjétől. A tüzes kemence történetére, valamint Dániel oroszlánok vermébe vetésének leírására gyakran hivatkoztak az első századok üldözött keresztyénei. A bálványozás elutasításának és az Isten által rendelt törvény, szövetség megtartásának sokszor hivatkozott bibliai könyve ez.

Kecskeméti a XXIII-XXV. prédikációkban magyarázza a történetet. A téma aktualitására is felhívja a figyelmet, mikor így fogalmaz a „hamis tudománynak Patronusi”-ról: „Mert mihelyen az keresztyenök ellen valo vadolasokat hallyak, akkik nem akarjak az balvanyozo tudomant követni, mindgyart azok ellen haragra indulnak, noha azoknak igaz igyöket nem tudgyak s-nem ertik... Es erre igaz eleg peldakat talalunk ez mostani időben.”⁵⁷⁸

A prédikátor nem csak a protestánsokkal szemben tanúsított ellenséges magatartás aktualitását hangsúlyozza, hanem kifejezetten arról ír, hogy az ellenségesség hirtelen haragban nyilvánul meg, ami pedig elhamarkodott ítélettel jár együtt. Nincs lehetőség megmagyarázni az ügyet, az ítélet rögtön, a másik fél igazának megismerése nélkül, még a szívben megszületik. Ma úgy mondanánk, hogy a döntés ellenséges érzelmeken alapul, nem pedig mérlegelt észbeli döntésen. Ezért is inti Kecskeméti a fejedelmeket, hogy az igazságos ítélet meghozatala érdekében sose hagyják, hogy a harag uralkodjon el felettük, hanem mindig törekedjenek meghallgatni a másik embert is.

A fenyegetettséggel megterhelt léghő is konkrét párhuzamba állítható saját korukkal, Kecskeméti véleménye szerint. A fenyegetés Dániel társainál a halál volt, most pedig azzal fenyegetik a katolikusok az új vallást követőket, hogy mivel kiszakadtak az Anyaszentegyház testéből, ezért örök kárhozatra jutnak. Ez tehát az örök, végső halállal való fenyegetést jelenti. „Micsoda ugymond az ti remensegtök idvössegtök felöl, holot az Ecclesia kívül nincsen idvösseg. Ti pedig el szakattatok az Ecclesiatul: Mert el szakattatok a Romai Anyahaztul. Heaban biztok: Nincsen modgya idvössegtöknek, hanem ha Isten önnön magat tagadnaja meg, az mely lehetetlen.”⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁸ Kecskeméti 1621/1974, 239

⁵⁷⁹ Kecskeméti 1621/1974, 242

A katolikusok a protestánsokat hétszer gonoszabbnak tartják, írja a prédikátor, mint a gonosztevőket.⁵⁸⁰ S Nebukadneccar hétszerte jobban felszítottja a tüzet a kemencében. Ezért is van, hogy a forróságtól mind meghalnak azok, akik Dániel társait a kemence közelébe viszik. De a hétszeresen lángoló királyi harag ellenére is meg kell tartani Isten tiszteletének helyes módját; a bálványozás pedig nem más, mint a Menny Királya tiszteletének helytelen volta. Három ilyen „vétkes mód”-ot sorol az író: az első, ha hamis istent imádunk. Második, ha Istent is, de mást is imádunk. S a harmadik, ha ugyan csak Őt imádjuk, de nem úgy, mint parancsolta.⁵⁸¹

Akár üldöztetés, akár békeidő legyen, az Isten iránti helyes tiszteletről és imádatról vallást kell tenni.⁵⁸² Ez *status confessionis* – ahogy az egyháztörténet hívja. Ezek a hitvallást kikényszerítő helyzetek pedig mindig fájdalommal járnak, mert az uralkodó (Nebukadneccar), vagy a katolikusok (ahogy Kecskeméti írja), vagy a katolikus vallást támogató politikai hatalom – ami a Magyar Királyság adottsága – fenyeget olyan büntetéssel, amely testi fájdalommal vagy pusztulással jár, és fenyeget olyan büntetéssel, amely lelki kínokat okozva bontja meg az emberi elmét, mint az örök kárhozat és teljes pusztulás. De a fájdalom nem csak a fenyegetésből ered, hanem az ember önmaga ellenében vívott háborújából is. A kétely, amelybe a Sátán is a kísértés által bármikor ember feletti erővel kapaszkodhat bele, minden lelki háború velejárója.

Kecskeméti nem használja sem a fájdalom, sem a lelki háború kifejezést, de igen szemléletesen utal a kétely különböző fajtáira, amire ilyenkor egy hívő ember gondol. Hiszen Dániel társai mondhatták volna ezeket az érveket: Nebukadneccar a mi királyunk.⁵⁸³ Margitai Tízparancsolat-magyarázataiból vagy a fejedelemért való imádságból vagy Balásfi, Pázmány művéből ismerhető, hogy a 17. századi ember a felsőbbtség iránt – Isten akaratából – engedelmes, ahogy az Ószövetség korában élők is.

Vagy mondhatta volna Sadrak, Mésak és Abédnegó, hogy „Isten tötte Fejedelmünke hát miért nem engednenk neki?”⁵⁸⁴ Mert akármilyen is a fejedelem, Isten akaratából birtokolja a hatalmat. A harmadik érv is az első kettőre épít, kihangsúlyozva, hogy Isten parancsolta meg a király iránti engedelmisséget. Gondolhatta volna a három ifjú, hogy hálátlanság így a király akaratával szembe menni, hiszen annyi jót tett velük, de most erről a különleges

---

⁵⁸⁰ Kecskeméti 1621/1974, 248

⁵⁸¹ Kecskeméti 1621/1974, 245

⁵⁸² Kecskeméti 1621/1974, 243-244

⁵⁸³ Kecskeméti 1621/1974, 244

⁵⁸⁴ Kecskeméti 1621/1974, 244

támogatásról is le kell majd mondaniuk. Vagy, ha már úgyis mindenki más is engedelmeskedik, miért éppen ők legyenek engedetlenek?

Érdekes a következő érv is: „Nam [sic!] Isten parancsolja, ne ölj, hát miért vesztenők mi-is magunkat? szabad akarat szerint?”⁵⁸⁵ Ez a gondolat egy későbbi mondatból érthető csak meg. Ott a prédikátor azt a kérdést teszi fel, hogy vajon szabad-e Isten tisztességéért megölnie az embernek magát?⁵⁸⁶ A válasz pedig, hogy nem szabad, mert a Tízparancsolatban a „ne ölj” parancs az öngyilkosságra is vonatkozik. Tehát – feltételezi a prédikátor – többekben felmerül, hogy a három ifjú cselekedete talán öngyilkosság, hiszen megmenthették volna magukat; ezért tér ki erre a kérdésre. Az öngyilkosság akkor is bűn, ha az ember látja az ellenség közeledését és az elkerülhetetlen halált. Mikor a hívő embernek „ez vettetik eleiben, hogy avagy gonoszt cselekdögyek avagy ha nem akarja szenvedgyön: Valaszsa inkább az szenvedest hogy nem mint gonoszt cselekdögyek, es így adgya az ő testet az hohernak kezeben.”⁵⁸⁷

A kételyek felsorolásánál az öngyilkosság a kérdés, mert van választása, és képes volna megmenteni a saját életét. A következő elbizonytalanító érv, amit „közönsegösen-is” szoktak mondani, tehát egy nagyon általános érvelés: a két rossz közül a kisebbnek ítélt rosszat kell választani. S az emberi vívódást igencsak ismerő Kecskeméti hozzáteszi, gondolhatják: „Ha most szinten tiszteljük az arany oszlopot-is, még megh terhetünk életünk meg maradvan.”⁵⁸⁸ Még majd később megbánhatjuk, előbb kedvezzünk a világi hatalomnak, s majd megbékítjük valahogy Istent is, aki – szoktuk előre megelőlegezve elváróan feltételezni – úgyis megbocsát majd. Vagy egy másik érv szerint: a térdhajtás egy bálvány előtt még nem egyenlő az imádattal, és az ember lelke mélyén még gondolhatja azt, hogy Istenben hisz, a külsőségeket pedig csak eljátssza.

---

⁵⁸⁵ Kecskeméti 1621/1974, 244

⁵⁸⁶ Kecskeméti 1621/1974, 250

⁵⁸⁷ Kecskeméti 1621/1974, 250

⁵⁸⁸ Kecskeméti 1621/1974, 244

Exkurzus: A status confessionis lélektani háttere

Hadd álljon itt a prédikációhoz kapcsolódóan, de abból kitekintve egy rövid exkurzus a *status confessionis* jellegéről. Kecskeméti A. János leírása a bálványozásra kényszerített három ifjú feltételezett lelki vívódásáról segít megérteni a hitéért üldözött ember fájdalmát és az üldözött egyház képét. A fent elemzett érvek a vívódó emberi lélek alkotásai, mindegyik egy igazság köré épül, alapvetően egyik sem tekinthető eleve hamisnak. A legtöbb mögött egy teológiai érv húzódik meg és az élni akarás.

Egy kényszerszituáció sokféleképpen értékelhető, és a legtöbb helyzetre nincs is konkrét leírás a Bibliában. Az erkölcsi kérdések határai elmosódnak, az Isten megbocsátásában való bizalomtól pedig senki sem fosztható meg. Az átvészelt vagy túlélte, de az Istenről hallgató szituációk azonban mindenképpen veszteséggel járnak, és a lelkiismereti kudarcot sokszor nem követi Isten megbocsátásának elfogadása, mert az ember önmaga bünteti meg magát, saját magától megvonva a kegyelmet, amit Isten már feltétel nélkül megadott.

A másik veszteség, ami miatt a lelki küzdelem hosszasan gyűrűzik és fojtogat évekkel, évtizedekkel a történetek után is, hogy az önvád újra és újra emlékezteti a hívőt: relatívvá váltak Isten törvényei. Létezik az a szituáció, amikor a félelem vagy a józan ész döntése felülírta a Szövetséget. Ez lélektanilag egy mély folyamat, telve a formálódásra lehetőséget adó szenvedéssel. A szenvedés közelebb vihet az Úrhoz, de el is távolíthat tőle örökre. Ebből a szempontból a vallásáért üldözött, megalázott, megcsúfolt ember szenvedésének végeredménye éppúgy lehet jó, mint rossz. Lehet teljes győzelem és lehet teljes elbukás. A szenvedés jó irányba fordulása ismét csak a hittől függ, mert a Megváltó Istenbe vetett hit mutathat rá a gyógyulás lehetőségére.

Létezik-e szabadulás?

A hétszerte nagyobb tűz elemésztí a király embereit, akik a parancsnak engedelmességre a kemencéhez vezetik a három ifjút. Kecskeméti igemagyarázatában kifejti, hogy az a harag, ami uralja Nebukadneccar szívét oly hatalmas, hogy az ifjak teljes megsemmisülésétől várja kiengesztelődését. Míg a legtöbb kivégzésnél szokás a felsőruhát levenni a halálraítéltről, a három ifjút ruhástól vetik a tűzbe, hogy semmi ne maradjon utánuk;

hogy pusztulásuk teljes legyen.⁵⁸⁹ A teljes pusztításra való törekvés, ez a „modnelkül való harag” nem méltó a fejedelmekhez.⁵⁹⁰

De vajon politikai ésszerűség szempontjából „Eszössen cseleköszie az Fejedelem, hogy ha az ő alatta valokat, akkik ő tüle vallasokban különböznek tüzzel es fegyverrel akarja el veszteni?”⁵⁹¹ Nem, mert a kegyetlenség rombolja a hitet. Az uralkodó inkább oktasson, tanítson, ez az elfogadható módja az emberek vallásának megváltoztatásában. Ugyanakkor Kecskeméti különbséget tesz a protestánsok és a Szentháromság-tagadók között is. Mert az órájuk kiszabott „kardal es tüzzel” való büntetést jogosnak tartja.⁵⁹² Ebből a tanításból is látható, hogy a különböző felekezetek, vallások követőivel szemben hozott politikai döntések hihetetlen nehézség elé állították a királyt, mert bizonyos szempontból nincs különbség protestáns és Szentháromság-tagadó között, bizonyos szempontból pedig van. Mert az egyik csoport a Római Egyháztól szakadt el, a másik pedig a Szentháromság Istentől, Krisztustól, mint Megváltótól, de Istentől ugyanakkor teljesen nem.

Sikerülhet-e elvenni a politikai hatalomnak az Istenben bízó és Istent szerető emberek életét – kérdi a prédikátor az olvasótól. Dániel könyvében egy csoda leírását találjuk. Az Isten embereit el nem emésztő tűz csodája, amelyben egy angyal jelent meg bátorításként a három ifjúnak, maga a hit legmélyebb rétegeiből fakadó emlékezet: Isten megmentő hatalmáról. „Ezt remenlyük hát ma-is.”⁵⁹³

De a reménység nem lehet kényszer Isten felé. Mert Ő a híveit sokszor megmenteni, de van, hogy nem. Ő „az mi életünknek őrizője”, de „titkos tanacs”-ától függ, hogy a hívők földi életét hogyan alakítja.⁵⁹⁴ S hozzáteszi a prédikátor, hogy minden embernek Istentől rendelt „hivatala” van. Megment az Úr, ha azt a hivatalt még nem töltötte be a veszélybe került ember, de hagyja eltávozni erről a világról, ha már elvégezte a hívő a rábízott feladatát.⁵⁹⁵

Dániel társainak története biztatásként szolgál, és nem támaszt kételyt a csodálatos megmeneküléssel szemben. Ez reménység az utolsó pillanatig, amiről feltételezi az író, hogy bármely történelmi korban, bármely szituációban, akár velük is megtörténhet. De meghagyja és hangsúlyozza a hívek számára, hogy Isten akarata és hatalma szuverén.

---

⁵⁸⁹ Kecskeméti 1621/1974, 249

⁵⁹⁰ Kecskeméti 1621/1974, 248

⁵⁹¹ Kecskeméti 1621/1974, 248

⁵⁹² Kecskeméti 1621/1974, 249

⁵⁹³ Kecskeméti 1621/1974, 253

⁵⁹⁴ Kecskeméti 1621/1974, 253-254

⁵⁹⁵ Kecskeméti 1621/1974, 254

Álom a kivágott fáról

A kivágott fa képe (Dán 4), amely egy álomkép, az uralkodónak szóló figyelmeztetés a Szentírás szavai szerint, de amely által a prédikátor tovább gondolva a szimbólumot megmutatja: milyen a jó uralkodó. Nebukadneccar kapja az álmot, Dániel fejt meg neki, és be is teljesedik minden szava. A fa hatalmas, az égig ér, a föld széléről is látható. De az égből leszálló angyal megparancsolja a fa kivágását, úgy hogy a gyökere és töve megmaradjon, vas- és rézbilincsből a mező füve között. (Dán 4,12)

A király elméje elborul, úgy él, mint az állatok. „Számúzték az emberek közül, fűvet evett, mint az ökrök, és az ég harmatja áztatta a testét, míg olyan hosszúvá nem nőtt a szőre, mint a sasnak a tolla, és olyan karmai nem lettek, mint a madaraknak.” (Dán 4,30) De királysága megmaradt, és visszatérhetett abba. Egy feltétele volt csupán visszatérésének: el kellett ismernie, be kellett látnia, hogy a „Felséges uralkodik az emberek királysága fölött: annak adja, akinek akarja.” (Dán 4,14b)

Kecskeméti a XXX. prédikációban elemzi a király letaszításának történetét. Kérdés-felelet formájában fejt ki, hogy Dániel jól cselekszik, hogy imádságban hordozza a királyt. S hasonlóan kell cselekednie a keresztyén embernek is: szánnia kell a királyt, még ha méltán borul is rá Isten haragja. Könyörögni kell érte, akár jó, akár rossz uralkodónak gondolja is az alattvaló.⁵⁹⁶

A hatalommal bíró ember számára pedig vigasztalásként értelmezi a történetet. A büntetés Isten rendeléséből való, az Ő tudtával és akaratával. Ezért se a király, se az alattvaló saját megpróbáltatásai miatt nem zúgolódhat. „Igy most-is valamit szenvedünk: betegséget, ellenségek fegyverét, pusztulást, hidgyük el hogy Isten Decretoma szerint szenvedgyük, es semmi az ő rendelete kívül nem esik raytunk: azért szenvedgyünk mindeneket bekevel.”⁵⁹⁷

A jó fejedelem azonban nemcsak büntetést, hanem a helyes irányt is kiolvashatja Kecskeméti írásából, aki tovább értelmezi a terebélyes fa képét. A fa, azaz az uralkodó a föld közepén áll, és ezért mindenkinek szabad útja van felé. A szegények kérései elől nem zárkózik el. Az ágai árnyékot, menedéket adnak, gyümölcséből élnek az állatok. Méltóság teljes a megjelenése és a termete is. Kiterjedt ágai menedéket, gyümölcsei táplálékot jelentenek. Döntései gyümölcsözők, ez tartja fenn az életet körülötte, és tisztességből

---

⁵⁹⁶ Kecskeméti 1621/1974, 286-287

⁵⁹⁷ Kecskeméti 1621/1974, 291

fakadnak, ezért értékesek: „Nem praedabol pedigh sem az egyigyü kössegnek el vont jóságabol; hanem az ő igaz jövedelméből.”⁵⁹⁸ Táplál, azaz lehetővé teszi, hogy a földjén élők becsületes munkából származó keresetből éljenek. A jó fejedelem azokon is segít, akik nem tudják megkeresni kenyerüket.⁵⁹⁹

---

⁵⁹⁸ Kecskeméti 1621/1974, 289

⁵⁹⁹ Kecskeméti 1621/1974, 289

II.5.3.) Könyörgés az Anyaszentegyház dajkájáért

/Milotai Nyilas István: Agenda/

A „Dayka”

Az 1621-ben nyomtatott Ágendát⁶⁰⁰ Milotai Bethlen Gábor feleségének, Károlyi Zsuzsannának ajánlja. A fejedelem ekkor már: „... ISTENNEK KEGYELméből Magyar ofzâgnak, Dalmatianak, Thót, Horváth, &c. Orfzágoknak válafztott Kirâlya,” Károlyi Zsuzsanna pedig – a fejedelem „Iftent-felõ Hâzas târfa” lévén – „Magyar orfzâghnak, Dalmatianak, &c. válafztott Kiralne Aßbonya..., Iften Anyafzentegyhâzának kegyes Daykája...”⁶⁰¹

A megnevezés jelentőségén túl kiemelhető az *Anyaszentegyház dajkájának* a képe, ami az egyik leggyakoribb szóösszetétel a disszertációban elemzett művekben és az adott korszakban. A dajka feladata az „Anyaszentegyházbeli ifzólgalat” és a szolgálók támogatása.⁶⁰² A szent szolgálat – vagy más kifejezésekkel élve – a „Minifzterium” három dolgot foglal magában: az evangélium hirdetését, a sâkramentumok kiszolgálását és az egyházi rend megtartását.⁶⁰³ S e három szolgálat által a lelkipâsztor a rá bízott hívek körében mélyebb értelemben a „Léleknek, az igaffagnak es az örök élet”-nek kiszolgálását végzi, amely az üdvösség felé vezet.⁶⁰⁴

E bevezető gondolatok után az egyháztörténet-írás ismét megjegyezheti, hogy akit a kortársak az egyház dajkájának láttak, abban nemcsak egy templomépítõt vagy egy valláspolitikájában türelmes uralkodót láthattak, hanem végsõ soron az üdvösség felé menetelõ gyülekezet támogatóját. S ha nincs politikai támogatás, nincs templom vagy ellehetetlenül az igehirdetés és vallásgyakorlat, akkor az adott felekezet tagjai – önértelmezésükbõl fakadóan – érezhetik úgy, hogy az üdvösség felé vezetõ útjuk válik akadályoztatottá.

---

⁶⁰⁰ FEKETE Csaba: *Milotai Nyilas István Ágendájának változatai*, in: *Református Egyház*, 61(2009), 131–140. FAZAKAS József: *Ismertelen nyomtatott imâdság a hazâért és a kirâlyért, Bethlen Gâborért*, in: *Magyar Könyvszemle*, 94(1978), 197-202. FAZAKAS Gergely Tamás: *Milotai Nyilas István könyörgése Bethlen Gâborért: Néhány adalék az országos imâdságok újabb kutatásainak fényében*, in: *„mint az gyümölczõs és termett szõlõveszszõc...”*: tanulmányok P. Vásârhelyi Judit tiszteletére, szerk.: STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, OSZK, Balassi Kiadó, Bp., 2010

⁶⁰¹ Milotai 1621, A2r

⁶⁰² Milotai 1621, A2v

⁶⁰³ Milotai 1621, A2v

⁶⁰⁴ Milotai 1621, A2v-A3r

Aki az egyházi szolgálat végzőit támogatja, az az „Ur Isten... jo kevê”-ben mi hozzánk rendelt embereket támogatja, akik Ő helyette „követfegben forgolod”-nak és az Ő „titkos akarattyának... magyarázóí.”⁶⁰⁵ Bethlen Gábor is ennek a szent szolgálatnak „külsőképben... fáradhatatlan oltalmazója, ugj-mint ki ez három estendőkben az mij hatalmas ellenfegink es ez Bólgálatnak haborgatóji ellen télben nyáron tfak Tábori stráfan allott nagy nyughatatlanfággal nemzetünknek es abban ez bent Bólgálatnak meg maradáfáért kiért az Isten ellenfegin való fok szép győzödelmekkel meg áldotta...”⁶⁰⁶ Az idézetből kiderül, hogy Milotai elhitte, elfogadta és szilárdan képviselte azt a véleményt, hogy Bethlen Gábor azért vonult fel hadaival, hogy a protestánsok vallásgyakorlata se lehetetlenüljön el.

Imádság a fejedelemért

Az Ágenda azért került a disszertációban elemzett művek közé, mert a végén található egy imádság: „HADAS IDŐRE VALO közönfeges imatfág Országunkért és Fejedelmünkért.”⁶⁰⁷ Az aktualitása nyilvánvaló, Milotai Bethlen Gáborért imádkozik. Először hálát mond Istennek, hogy a magyar népnek megadatott, hogy keresztyénné lehetett, s hogy az országot a sok hadakozás ellenére is megtartotta az Úr, Aki „Hazánknek meg maradafaért vigyazo Fejedelmekkel, kerebtyen Gondvifelőkkal, igaz haza berető tanacsos Vrakkal f-vitezlő nepekkal meg latogatta...” ezt a népet.⁶⁰⁸

A vigyázó fejedelmek itt még a régmúltra vonatkoznak a következő szakaszban azonban Milotai már a jelen helyzetért ad hálát. „Ez végre tamaß minekünk minden időben Isten felő hatalmas es győzödelmes *igaz vallafu fejedelmeket* az kiket penig mostan Isteni jo voltodbol ilyeneket attal, azokat mellettek levő haßnos tanacsos Vrakkal, igaz haza berető vitezlő népekkal egyetemben áld meg io egeßfeges hoßbu elettel, minden Istenes dolgokban Bérencses boldog elő menetellel, ellenfegeken valo tellyes győzedelemmel...”⁶⁰⁹

Az imádság soraiban visszaköszön a főként 1617-es kiadványok kapcsán megemlített gondolat, miszerint Isten bármely korban támaszthat, küldhet igaz vallású embereket, akik az evangélium ügyét támogatni fogják.

---

⁶⁰⁵ Milotai 1621, A3v

⁶⁰⁶ Milotai 1621, Biiir-v

⁶⁰⁷ Milotai 1621, az imádság négy oldalas, számozása: 396, 397, majd megint 396, 397.

⁶⁰⁸ Milotai 1621, 396

⁶⁰⁹ Milotai 1621, 397, kiemelés tőlem

„Nevezet berint igaz vallafunkert f-meg romlot hazankert hadakozo, fok rendbeli vebedelmek közöt forgo nemzetünknek mostani kereßtyen (Királlyat) Feiedelmet, halgafd meg feie felet aradot nagy haborufaginak napiain az ő könyörgefeben.”⁶¹⁰

A vallás ügye és a nemzet ügye egy mondatban, egymás mellett szerepel, egy „f” betű köti össze szorosán őket. A vallás ügye a nemesek jogai miatt a haza ügye, a haza (védelmének) ügye pedig – tekintve hogy az uralkodó Istentől ennek a közösségnek a szolgálatára kapja a hatalmát – teológiai ügy is egyben.

---

⁶¹⁰ Milotai 1621, 396(II)

II.5.4.) *Erények, melyekre a természet is megtanít*

/Musculus, Wolfgang: Specvlvm natvrale/

Wolfgang Musculus 1621-ben Lőcsén kiadott művében tizenkét erényt sorakoztat fel. Ezekkel az erényekkel kell rendelkeznie egy jó előjárónak, egy olyan embernek, akinek hatalom van a kezében. A mű egészen kedves olvasmány, mert az erények egy-egy állat példáján keresztül kerülnek bemutatásra. Az antik bölcsesség szerint – különösen Plinius *Naturalis Historia*-ja szerint – a természet megfigyeléséből, megismeréséből az ember a maga számára is talál tanulságot, akár erkölcsi kérdésekben is.

Az előjárók az állatok viselkedésének leírásából is megtanulhatják, hogy milyen lelki tulajdonságra kell szert tenni ahhoz, vagy miben kell fejlődniük ahhoz, hogy igazán jó vezetőkké váljanak. A nyomtatványok elemzésének zárásaként egy olyan erénytükör következik, amelyhez konkrét, korabeli szimbólumok társíthatók. A nyomtatványban ugyan nincsenek képek, de ezek a jól ismert emblémák fellelhetők újkori politika-etikai szimbólumtárakban. Musculus valószínűleg látta maga előtt a képeket, amikor írt, vagy ismerte a megszokott ábrázolást, mert művében a szimbólumokat írja körbe, és azokról készít verseket.

A nyomtatvány oldalt jegyzi a felhasznált antik szerzőket, egyházatyákat és bibliai textusokat. Jelen fejezetben csak a bibliai igeszakaszok kerülnek elemzésre: az utalásszerűen lejegyzett igeszakaszok pontosítása és az *Emblematában* található leírás hozzákapcsolása által.⁶¹¹ A teológiát kutatók számára minden bizonnyal érdekes, hogy a sok igehely közül melyeket választja ki a szerző, melyeket találja ebben a logikában – ahol végső soron az antik szerzők leírásából táplálkozik – a társításra legalkalmasabbnak.

Minden erény alapja, amely nélkül nincs valódi jó cselekedet, a *hit*. A kegyességgel, jámborsággal, valódi istenfélelemmel és tisztelettel együtt járó vallásosság ez. Az elefánt mutatja meg, hogy milyen az, amikor az ember őszintén törekszik tiszta lelkületre és tiszta életre. Az elefánt ugyanis éjjel megy ki a folyóhoz vagy vízhez, akkor, amikor a többi állat nyugodalmasan alszik. Az elefánt beleáll a vízbe és a hold fényére tekintve tisztogatja magát. Mert ennek az állatnak ösztönösen igénye van arra, hogy tiszta lehessen, és ezért – teszem

---

⁶¹¹ Az *Emblemata* is tartalmazza a legtöbb állat szimbolikus ábrázolását, de a képek leközlése jogi akadályokba ütközik. HENKEL, Arthur – SCHÖNE, Albrecht: *Emblemata, Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1682, a Göttingeni Akadémia hasonmás kiadása, 1967

hozzá – áldozatot hoz. *Reinheit*, mondja az *Emblemata* az éjjel fürdőző elefánt képénél, *pietas* – írja Musculus. Vajon a hatalommal rendelkező embernek, aki oly sokak életét irányítja, és példa is számukra, vajon nekik van-e igényük lelkük megtisztogatására? Mert sajnós az Isten keresésében – figyelmeztet a mű – az ember sokszor egyszerűen csak lusta.

A szerző az 1Tim 4,8-hoz irányítja olvasói figyelmét: „A szentségtörő és vénasszonyos meséket pedig utasítsd el, inkább gyakorold magad a kegyességben, mert a test sanyargatásának kevés a haszna, a kegyesség pedig mindenre hasznos, mert megvan benne a jelen és a jövő élet ígérete.” (1Tim 4,7-8) Itt a kegyességhez a jövő élet ígérete társul. Nem külsőség csupán, de nem is valami olyan adottság, amiben ne lehetne napról napra jobbra válni.⁶¹²

Az első erény, amely ebből az istenkövetésből fakad, az az *átadott élet*; az, hogy az ember oda tudja szánni testét, lelkét, erejét, energiáját Isten ügyének. Az átadott élet szimbóluma az ökör. Ő ugyanis saját nyakát tartja az őt levágó törhöz, ezért lesz áldozat, de aki teljes erejéből húzza az igát a szántóföldön, ha kell. Ezért a korabeli ábrázolásokon az ökör egy áldozati oltár és egy eke között áll.

Ergebung, írja az *Emblemata*, *amor et studium*, írja Musculus.⁶¹³ A szeretet és a törekvés együtt jár, és láthatóan megnyilvánul a cselekedetekben is. Isten akaratát a neki életét odaszánó ember tudja érvényesíteni – például a hatalom által. A szerző ezért az Ézs 49,23-ra utal: „Királyok lesznek a gondviselőid, fejedelemasszonyok a dajkáid.”

A pontuszi egér a *jó lelkiismeret és jó értelem*, a *bölcs* belső vezéreltség szimbóluma (*Bona conscientia*). Ha élelemhez jut, előbb a bundáját kezdi tisztogatni és inkább éhenhal, mintsem, hogy piszkosan lásson neki az étkezésnek.⁶¹⁴ A bölcsessége a kifinomult ízérezéssel van összefüggésben. A pontuszi egér arra tanítja az uralkodókat, hogy a tisztaszívúságra folytonosan vigyázni kell. Mert ha az ember eltompul, azaz belefárad a nehézségekbe, netán közömbössé válik, akkor elveszti a kifinomult érzékelését. Tisztaszívúság pedig nem létezik kifinomult, apró rezdüléseket is meglátó lelki érzékelés nélkül. Mindez nevezhető belső tisztánlátásnak is. „A parancs célja pedig a tiszta szívből, jó

---

⁶¹² Musculus 1621, A3r-v

⁶¹³ Musculus 1621, A4r-v. A latin szavakat GYÖRKÖSY Alajos szótára alapján fordítom. *Latin magyar kézisztár*, Akadémia Kiadó, 1970/2007

⁶¹⁴ Musculus 1621, Br-v. Ez a legkevésbé beazonosítható állat, de egy olyan (esetleg nagyobb testű) rágcsálóról van szó, amelyiknek a bundája különleges, illetve fehér. Ennek a rágcsálónak az ízérezése nagyon kifinomult, két lábon is tud járni, a hátsóján ül, és a két első lábát kézként használja, mikor rágcsálnivaló növényekből álló köteget visz be magának a lakhelyére. Nem tudni, hogy Plinius pontosan mire gondol, a leírt állat lehet egyiptomi urgóégér, nyest, menyét, mormota.

lelkiismeretből és képmutatás nélküli hitből fakadó szeretet.” Musculus az egérhez Pál apostol szavait társítja. (1Tim 1,5)

Magnanima prudentia. Az oroszlán, nyaka körül egy kígyóval a nagylelkűséggel, nemeslelkűséggel párosult bölcsesség, okosság, előrelátás és bátorság szimbóluma. *Erő és értelem együtt.* Az oroszlán erős és nemes állat, de ereje – például haragja által – rossz irányba is fordíthatná viselkedését. Ezért jó, hogy a nyakában egy okos és a következményeket felmérni tudó kígyó ül. A kettő együtt az erő és hatalom értelmes, átgondolt használatáról szól.⁶¹⁵ „Bölcsesség építi a házat, értelem szilárdítja meg... A bölcs férfi erős, és a tudós ember nagy erejű.” (Péld 24,3.5)

Az ötödik erény képviselője a *béketűrő, haragjában lassú* rinocérosz. Nehezen lehet felbőszíteni, és csak akkor indul neki ellenségének, ha a sértés már minden határt átlépett, ha már minden mértéket meghaladott. Akkor viszont megindul és mindent képes a szarvára szúrni. A derék ember legyen a végsőkig béketűrő, tudjon uralkodni a haragján, és csak végső esetben vágjon vissza.⁶¹⁶ Ez az erény a harag legyőzéséről szól, ahogy a zsoltáros is megfogalmazza: „Ha felindultok is, ne vétkezzetek! Gondolkozzatok el fekvőhelyeteken, és csillapodjatok le!” (Zsolt 4,5)

Ezzel rokon a következő erény, a *szelídség*. Az elefánt minden állat közül a legbékésebb, ez már a járásán is rögvest meglátszik. *Mansuetudo, clementia, placabilitas:* Szelíd, békülékeny, könnyű kiengesztelni. Musculus a boldogmondásokat idézi, ahol Jézus boldognak nevezi a szelídeket és hatalmas ígéret részeseinek mondja őket: „Boldogok a szelídek, mert ők öröklék a földet... Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyerne.” (Mt 5,5.7) Mitis, békés, csendes. Misericors, könyörületes, irgalmas. A szelídség értelmezése még szélesebb, mert Musculus a Filippi levelet is idézi. „A ti szelídségetek legyen ismert minden ember előtt. Az Úr közel!” (Fil 4,5) A Vulgata itt a *modestia* szót használja, a szelídség tehát mértékletesség, higgadtság is, fegyelmezettség, szerénység, tisztesség.⁶¹⁷

A *toleranciára* nagy szüksége van egy előjárónak. A tolerancia itt azt jelenti, hogy a sértést, jogtalanságot, rágalmat, gyalázó beszédet el tudja tűrni. Nem elfogadja, vagy fél visszavágni, hanem tudja, hogy rosszindulatú beszéd, hamis vád, rágalom mindig kíséri az embert. Rombolóak, de végül is csak szavak. Musculus egy kutyát hoz példaként, aki éjszaka a holdat ugatja. Indulata igazából a saját árnyékától való vélelméből fakad, tulajdonképpen

⁶¹⁵ Musculus 1621, B2r-v

⁶¹⁶ Musculus 1621, B3r-B4v

⁶¹⁷ Musculus 1621, Cr-C2v

saját – fel nem ismert – sötét oldalát ugatja. Van hangja, de amit támad az ő maga, vagy egy nem létező dolog.⁶¹⁸

A keresztyén embert mindenképpen gyalázkodás és megaláztatás fogja érni. „Boldogok vagytok, ha énmiattam gyaláznak és üldöznek titeket, és mindenféle rosszat hazudnak rólatok. Örüljete és ujjongjatok, mert jutalmatok bőséges a mennyekben, hiszen így üldözték a prófétákat is, akik elöttetek éltek.” (Mt 5,11) A csalárd nyelv azonban megkapja büntetését. „URam, ments meg engem a hazug ajaktól és a csalárd nyelvtől! Mit érdemelsz, mit fogsz majd kapni, te csalárd nyelv?” (Zsolt 120,2-3)

A teve a *munka, feladat és erő helyes beosztására* tanít. (*Mediocrem is capessendis laboribus industriam, in cameli...*) Ő azért bírja a hosszú utat a legnagyobb hőségben is, teher alatt, mert a púpjában megfelelően tárolja el a vizet. Azaz, jól be tudja osztani a munkát, beosztja erejét. Ezért képes újra és újra elindulni. Nem fárad el a teherhordásban, mert *mértéktartó a vállalásban.*⁶¹⁹

A következő erény példája a ló. *Állhatatos és elszánt* a nehézségek idején is. Ez abból is látszik, amilyen elszántan képes átkelni a vízen. Teljesen elmerül ugyan, de minden veszély ellenére kitartóan menetel.⁶²⁰ Az öszvér példázza a bölcs *találékony*ságot, amivel vissza tudja verni az ellene alattomosan cselekvőket.⁶²¹ A juh az *önzetlenség és jótékony*ság szimbóluma (*beneficentia*). A Zsidókhoz írt levelet kapcsolja Musculus a juhhoz: „A jótékonyágról és az adakozásról pedig el ne feledkezsetek, mert ilyen áldozatokban gyönyörködik az Isten.” (Zsid 13,16)⁶²²

A *hízgelés gyűlöletére* az oroszlán szimbólumát ismerteti meg a szerző. Az oroszlán egy majmot tép szét, mert nem tűri a hamis hízgelést.⁶²³ Jó, ha az uralkodó észre tudja venni, hogy tanácsosai közül ki mondja neki azt, amit hallani akar; és ki mondja azt, ami a döntést valóban segíti. „Aki hazugságot beszél, nem állhat meg szemem előtt.” (Zsolt 101,7) S végül a *fáradhatatlan, kitartó hűség* példajaként a kutya zárja a sort. Aki az Istenhez hűséges, az jó úton marad; és aki jó úton marad, az tud jó útra vezérelni másokat is. „Jól látom a hűségeseket az országban, ők velem maradhatnak. Aki tökéletes úton jár, az szolgálhat engem.” (Zsolt 101,6)⁶²⁴

---

⁶¹⁸ Musculus 1621, C3r-C4v

⁶¹⁹ Musculus 1621, Dr-D2v. Itt olyan igehelyekre utal a szerző, amelyekkel nem találok a logikus kapcsolatot: Proverb 21, 1 Pet 4, Proverb 19.

⁶²⁰ Musculus 1621, D2v-D3v

⁶²¹ Musculus 1621, D4r-Ev

⁶²² Musculus 1621, Ev-E3r

⁶²³ Musculus 1621, E3v-Fv

⁶²⁴ Musculus 1621, Fv-F3r

II.5.5.) 1621 mérlege

Balásfi Tamás írásából tükröződik leginkább, hogy félelemben van az ország. Fél az, aki Bethlenhez pártolt, mert felségárulást követett el Ferdinánd ellen. Fél az, aki bizonytalanul csapódik egyik-másik irányba, mert Bethlen felől ugyanúgy érkeznek fenyegető hírek; semmilyen biztosíték nincs arra, hogy nem fogja segítségül hívni a törököt, vagy hogy nem fordul egyszerűen haza. De Ferdinánd pártolói is félnek, mert – látván, hogy a fejedelem már annyi törvényt megszegett – semmilyen biztosíték nincs arra, hogy az ország szokásai és törvényei nem szenvednek további sérülést. S noha ez nincs megfogalmazva egyik műben sem, de félelmet az is okozhat, hogy Ferdinánd kerül majd vissza a trónra, aki ugyan megbocsátást ígért, de lehet, hogy meggondolja majd magát. Mint ahogy meggondolta magát a protestánsoknak tett ígéreteiben is, és félő, hogy a magyarok a csehek sorsára jutnak.

A félelem másik aspektusa Kecskeméti Alexis János prédikációiban mutatható ki. Dániel könyve a protestánsok számára a hasonló politikai helyzet és megkötözöttség miatt válik aktuálissá. Hogyan fogok viselkedni, ha rámkényszerítik majd a bálványozást? Szenvedek, megszegyenülök, vagy meg is halok? Megalkuszom, áttérek vagy száműzetésbe menekülök? S mert a magyarországi protestánsok a 17. század harmadik évtizedében járnak, még nem tudják, de az ellenreformáció időszakába lépnek. A tüzes kemencébe itt a lélek kerül, a test nem; a test csak elhordozza az égető forróságban formálódó szív szenvedéseit. Ez nemcsak félelem, hanem fájdalom, mert maguk az új vallást követők is látják, hogy szabad vallásgyakorlatuk megsértésének indokával akár a király ellen is indulhat hadjárat; s vallásuk szabadsága nem érhető el a társadalom belső szakadása és háborgása nélkül; ez a tudat pedig megfoszthatja a protestánsok egy részét még attól a kárpótlást hozó érzéstől is, hogy amiért szenvednek az az Isten előtt legalább helyén való. A fegyverrel kiharcolt szabadságot csak fegyverrel lehet megvédeni. Az ország törvényeinek megsértése és a fegyver már nem az újrafelfedezett evangélium örömhírét hozza. Félő, hogy elvész az öröm és az Isten szeretetében való feloldódás – ami a reformáció legnagyobb kincse volt.

Szintézis

III.) Szintézis

A kiadványok nagyon értékes források, és még ha csak egy bizonyos kérdéskörre keressük is a választ, hatalmas mennyiségű információ birtokába jutunk általuk. Újabb és újabb szűrők beépítésével is alig csökken az adatok áradata. Ezért elrendezni a megtalált információkat – kihívást jelent a módszertan szempontjából. Szakmai szempontból nehéz döntés már maga a válogatás is, további megkérdőjelezhető döntés az alapkérdések feltétele és a szűrők beállítása is. Mindhárom munkafázisra elkerülhetetlenül jellemző a szubjektivitás.

Módszertan szempontjából bonyolult munka a kiadványok bemutatása, hiszen egy nagy ívű gondolatmenetet kell sokszor a tíz-húsz százalékára zsugorítani. Hiába igyekszik a kutató egy-egy információ, érvelés, sajátos kifejezés vagy szemléletes példa eredeti kontextusát megőrizni, az érthetőség érdekében mégis el kell engednie az eredeti kontextusból is valamit, hogy a megtalált gondolatmenet egyáltalán leírható legyen. Itt már veszít minden információ valami keveset önmagából. A szintézis felállítása még több szubjektivitást hordoz magában, mert az összegzés is megközelítések és kategóriák megalkotásából következik, ezeket pedig a kutató maga találja ki.

A nyomtatványokban található királykérdéssel kapcsolatos megközelítéseket és válaszokat összefoglalva nem egy tiszta logikai láncot találunk vagy egy rendezőelvet, amire minden felfűzhető, hanem egy *mozaikszerű* képet. A válaszokból ugyanis egy töredezett képet, töredezett logikával megalkotható gondolatsort lehet csak felállítani. De ez nem a kiadványok hiányosságát tükrözi, és nem mondható a kutatás kudarcának sem. Ez a *töredezettség maga a válasz*.

A disszertációban feltett kérdésekre, ebben a korszakban, ezekkel az adottságokkal ez a válasz; s ha másként volna, akkor bizonyára a történészek kritikus gyanakvásával méricskelném az eredményeket. Ha egyszerűen leírható válaszokat találtam volna, akkor azt mondanám, hogy tisztán propagandaszövegeket sikerült bemutatnom a korból. A mozaikszerűség jó, hitelt érdemlő, és azt mutatja meg, hogy ezek aktuális, éppen zajló, nem lezárt és még formálódó kérdések, s nem is minden nézőpontból van rájuk logikus válasz.

A logikai töredezettség nem magyarázható csupán a műfaji sokszínűséggel. Egy-egy mű önmagán belül sem vezet végig a királykérdést, igaz, nem is ez a célja. Az írók az érvelésnek egy-egy szakaszát fejtik ki, amely szakaszok a kutatás keretein belül egymás mellé helyezhetők, illetve a korabeli olvasó önmagában is bizonyára összevetette az olvasottakat.

Éppen a töredezettség jelenti a realitást és a bölcsességet; a bizonytalannak tűnő leírás pedig – meglátásom szerint – nem a félelemnek, hanem a szabadságnak az előszobája.

A töredezettséget indokolja az ország politikai szétagoltsága, valamint a társadalom és Anyaszentegyház felekezeti szerint való szakadozott helyzete is; tehát mind politikai mind teológiai szempontból érthető.

Reális ez a mozaikszerűség, mert a teológiai érvelés sosem lehet teljesen logikus, mindenben következetes, zárt rendszer. A teológia a *rejtőzködő Istennel* foglalkozó tudomány, ezért nélkülözi a meggyőző és látványos oda-vissza bizonyítható egyenleteket. Viszont bővelkedik az ellentmondásosnak tűnő igazságokban. A teológiának az Élő Isten a tárgya, ezért a teológia csak addig tölti be tudományos funkcióját, amíg az Isten megismerése és szeretete a célja, és amíg őszintén érdeklődik Isten törvénye iránt. A hatalommal kapcsolatos teológiai állításokra is igaz ez. Hierarchia, vezetés, engedelmisség; erről van leírás a Szentírásban, de mindez nem nélkülözheti a szeretetet, a hitet és a reményt, melynek mindent megelőző fontosságát az apostolnak az Úr nyilatkoztatta ki; mert nélkülük a zsarnokságnak is ez volna a leírása: hierarchia, vezetés, engedelmisség. Remény és szeretet – ezek ebben az esetben tudományos fogalmak. A teológia tudományában mindig van egy fajta nyitottság, hogy a feltett kérdésekre maga az Isten adjon választ; ezért ha a teológiát egy kizárólagosan emberi logikára épülő tudománynak tartjuk, akkor elveszti valódi szerepét; a teológiai tézisek pedig önmagukba forduló érthetetlen, végtelen és nyugtalanító körökből fognak állni.

Az írók végtelen ragaszkodása a Szentírásból kiinduló és levezetett érveléshez, valamint a zárt logikai körök hiánya mutatja, hogy a kiadványok megalkotóinak sokrétű motivációja között jelen volt a valódi teológiai megoldás keresése és felmutatása. Mivel pedig az Isten ismerete teljes szabadságot eredményez, és nem kötődik egyetlen korszak egyetlen politikai helyzetének végleges megoldásához sem, ezért sem találunk kizárólagos érvelést. Végső soron az olvasó, vagyis az alattvaló dönt: lelkiismerete szerint.

III.1.) Megközelítések

A kiadványokban található adatok összegzése négy megközelítésen keresztül történik. Az első megközelítés a *Bibliából példaként felmutatott királyok* egymás mellé helyezésével áll össze. A második megközelítés a *Magyarország történelmére, királyaira* vonatkozó részek összevetése. Mindkettőre jellemző a történelemértelmezés vizsgálata.

Az információk összegzésének harmadik módja, hogy egy gyűjtemény készül azokból a *képekből, metaforákból*, amelyek bibliai vagy teológiai eredetűek, és amelyekkel a jó fejedelem ideaszzerű képét jellemzik a korabeli szerzők. Ehhez társul az *erények gyűjteménye*: a hatalomhoz kapcsolható legfőbb erényeké, amelyeket az írók szükségesnek tartottak egy uralkodó személyiségében, és amelyek alapján a király vagy egy előljáró tükröt tarthatott maga elé.

Az utolsó, negyedik megközelítés keretében azokról a *véleményekről*, méltatásokról és vádakról készül gyűjtemény, amely *az uralkodók személyéhez* kapcsolódnak.

III.1.1.) Bibliai királyok

Dávid, Salamon, Aháb, Jósiás, Nebukadneccar és IV. Antiochus Epiphanes. Három pozitív és három negatív példa a kormányzásra. A legtöbbet emlegetett személy közülük Dávid király. A jelentősebb helyeket kiemelve: megjelenik Szenci Molnár Albert 1618-as művében, Abraham Scultetus cseh prédikátor reformációt ünneplő prédikációjában a protestáns királyok előképeként. Megjelenik Lackner Kristóf 1618-as erénytükrében, ahol közel nyolcvan uralkodóval kapcsolatos példájából kilenc fűződik Dávidhoz, majdnem minden általa elemzett erényhez talál egy példát Dávid életéből. Nincs még egy olyan király, akinek az alakja ennyiszor említésre került volna. Dávid király megjelenik Lányi Zakariás művében is, arra példaként, hogy a király hogyan tudja segítségül hívni Istent, és Isten segítségül hívásának témáját dolgozza fel Milotai Nyilas István is, a 20. zsoltárról írt tíz prédikációjában (1620), annyi eltéréssel, hogy azokban az alattvalók szerepe hangsúlyosabb.

A nyomtatványok elemzéséből egyértelműen látszik, hogy Dávid király személye a legkedveltebb példa. A teológiai okokon túl, amelyek miatt a Biblián belül is ő a leghangsúlyosabb király, a kiadványokból is kimutatható néhány ok. Az egyik az, hogy ő jó és rossz példának is felhozható, ugyanakkor bűnében és kemény bűnhődésében Istennel marad kapcsolatban, és életének ez a momentuma kivételes példává teszi. A másik ok – a legmeghatározóbb – hogy a korabeli teológusok neki tulajdonítják a zsoltárokat. A bibliai hagyományt, amely a címfeliratokból rekonstruálható, tovább erősíti a vizsolyi és oppenheimeri Biblia zsoltárok feletti szövege is, amit a korabeli szerkesztők helyeztek magyarázó és tanító jelleggel a szöveg fölé.

Ha a zsoltárokat Dávidhoz kapcsoljuk, akkor a Szentírásnak egy olyan gyűjteményes könyvét kapcsoljuk a király kultuszához, amely témájában sokszínű, az ember érzelmvilágához legközelebb álló leírás, és talán a legismertebb része is az Ószövetségnek. A parafrázisok és énekek miatt a protestánsok kívülről ismerik a zsoltárokat, a katolikusok pedig a zsolozsma részeként megjelenő recitáló zsoltározás miatt tudják fejből őket. Akár üldöztetéstől, ellenség elől menekül az ember, akár a világ igazságtalanságának fájdalmával küzd, akár hálaadó imádságba kezd, akár a természet szépségei fölötti ujjongással köszönti a Teremtőt, valamennyiszor Dávid szavait veszi kölcsön.

A zsoltáríró, próféta király alakja a vallásos élet legtöbb helyzetére példát tud adni. Nincs még egy olyan bibliai király, akinek a legbensőbb gondolataival, vívódásaival ilyen mértékben találkozhat az ember. A gondos, tanító és magyarázó szándékú szerkesztői munka

következtében, a Vizsolyi és Oppenheimeri Biblia előszeretettel adja az olvasó tudtára, hogy melyik élethelyzetében mondhatta a király ezt a könyörgést, mikor írhatta a másikat.⁶²⁵ Ha egy leírásban, prédikációban, teológiai értekezésben egy zsoltárt szeretne idézni a szerző, hasonló szófordulattal vezeti be, vagy ezt írja: ahogy megírta ezt nekünk szent Dávid próféta is az ő zsoltárában... Ezért olyan gazdag Dávid király kultusza, és ezért kerül nagyon közel az ő alakja a keresztyénekhez.

Dávid Isten szemében kedves király, mert tudja, hogy egyedül az Úr segítségével és erejével képes ellenségeit legyőzni.⁶²⁶ Az Anyaszentegyház számára ír imádságot, ezzel is pásztrolva népét az Istenhez vezető úton.⁶²⁷ Lányi Zakariás hozza példaként a király viselkedését Keila város és a filiszteusok kapcsán. Ebben a történetben négyszer beszél Dávid az Úrral, négyszer kér tanácsot, mielőtt döntene és cselekedne.⁶²⁸ Nem feledkezik meg róla, hogy hatalmát Istentől kapta; 18. zsoltárában pedig a hitből fakadó reménységről ír és Isten megszabadító erejéről tesz hitvallást.⁶²⁹ Hogy a király az igazságosság erényével bírt, azt a 101. zsoltár bizonyítja, a 131. zsoltár első versére támaszkodva pedig az uralkodók számára nélkülözhetetlen béketűrési erényét tulajdonítja Lackner Dávid királynak.⁶³⁰ Bölcsességéről és előrelátásáról az 1Sám 18 beszél. Sok erénye mellett Dávid hibái is tanulságként szolgálnak az előjárók számára, hiszen vágyaiban nem tudott mértékletes maradni a király.⁶³¹

Fia, Salamon király a jeruzsálemi templom felépítője és a legbölcsebbnek tartott bibliai uralkodó. Hasonló jelenség figyelhető meg Salamon és a Példabeszédek könyve összefüggéseiről, mint Dávid és a zsoltárok esetében. A bibliai hagyomány szerint a Példabeszédek könyvét, ami az Istent szeretők bölcsesség-gyűjteménye, Salamon király írta. Így, amikor csak előkerül egy-egy idézet a Példabeszédek könyvéből, rögtön Salamon király alakja jelenik meg.

A hadjárat évében a debreceni nyomda ad ki újra 16. századi verses históriákat. A Salamon királyról szóló história szerzője ismeretlen. Művében azt a két történetet dolgozza ki részletesen, amikor Salamon – és ezért példája a jó királyoknak – bölcsességet kér Istentől, és amikor bölcsen ítél az újszülött és a két asszony ügyében.⁶³² A Példabeszédek könyvén

---

⁶²⁵ P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*, Universitas Kiadó, Bp., 2006, 96-100

⁶²⁶ Milotai 1620, 29, 31-32, idézet: 33

⁶²⁷ Milotai 1620, 3, 39

⁶²⁸ Lányi 1619, A3v

⁶²⁹ Lackner 1618, 42, 73

⁶³⁰ Lackner 1618, 131, 159

⁶³¹ Lackner 1618, 199

⁶³² Hist. Sal. 1619, A2v

keresztül a bölcs király alakjára Háportoni Forró Pál is hivatkozik, hogy alapot vessen állításának: a fejedelmek Isten képmásai a földön.⁶³³ A Példabeszédek könyvéből idézett – a királykérdéshez kapcsolódó – igeszakaszok mind arra intenek: az Úr akaratából van hatalom, győzelem, igazságos kormányzás. Ez Salamon király bölcsessége és hitvallása – a korabeli írók szerint – és ezért lesz ő az uralkodók számára követendő példaként állítva. Dávid és Salamon esetében tehát nemcsak a király tetteinek tömör leírásával találkozunk, hanem egy-egy másik bibliai könyvvel is, amelyek által ezek az uralkodók közelebb kerülnek a keresztyén olvasókhoz.

A harmadik elismert bibliai uralkodó, akivel Szenci Molnár Albert kiadványa kapcsán találkozunk: Jósiás király. A hit és Isten kapcsolat megújításának, a kultusz megtisztításának példája. A reformációt ünneplő prágai protestánsok hallhatták az ünnepen Scultetustól, hogy a törvény, a Deuteronomium megtalálása következtében a régen kötött szövetség már-már homályba boruló részleteire ismét a felismerés fénye vetült. A kultuszt meg kellett tisztítani idegen elemeitől, amelyek a bálványimádás bűnébe, a második parancsolat folytonos megszegésének bűnébe sodorta Isten népét.

Az Ószövetség alapvető társadalmi és vallási adottságaiból fakadóan a király engedélyezhette vagy tilthatta meg az idegen kultusz beszivárgását. Az uralkodónak ebben nagy felelősség jutott, és csak az uralkodótól származó döntés lehetett a megtisztulásnak is az elindítója. Azon a földön, ahol a nép és a gyülekezet egy és ugyanaz, ott a politikai döntésnek eszkatológikus távlati és következményei vannak.

Ez a 17. századi Magyarországon sincs másképp. A protestánsok nézőpontjából: az uralkodó engedi, sőt támogatja a bálványimádást, így az egész nép a király vezetésével tévelyeg. A katolikusok nézőpontjából, ha a király hagyja az eretnenség terjedését országában, akkor nem gyógyítója a társadalmi és erkölcsi hanyatlásnak, hanem az ország testében keletkezett mérgezés fenntartója. A protestáns kiadványban a jósiási reformot megelőző bálványozás szó szerint megfeleltethető a szentkultusból és az Isten kiábrázolásából fakadó bálványozásnak. A párhuzam nagyon erős annak ellenére, hogy a két történelmi szituációt kétezer kétszáz év választja el.

A bálványozás témája köti össze a három negatív példaként felhozott uralkodót is. Nem véletlen, hogy éppen ez a dogmatikai vitás pont az, amelyik a királyok megítélésénél ennyire hangsúlyosan megjelenik a kiadványokban. Mert a bálványozás – protestáns szemszögből – elkerülhetetlen, ha nincs lehetőség saját liturgiával, saját énekekkel és

---

⁶³³ Háportoni 1619,)(5v.

imádságokkal, választott protestáns prédikátorral, saját templomban megtartott istentiszteletre. A templomok használatának kérdése pedig gyakorlatban a szabad vallásgyakorlatról vagy vallásszabadságról szóló törvény kulcskérdése. A törvény betartása pedig politikai ügy, amiben a királynak felelőssége és feladata van.

Aháb királyról egy újra kiadott verses história szól. A debreceni kiadvány együtt közli ezt a művet az Antiochus királyról szóló művel, így tehát még egy kiadványon belül is egymást erősítve és magyarázva áll – témájukat tekintve – rokonságban a két feldolgozás. Sztárai leírásában a végső figyelmeztetés a hatalommal bíró emberek számára az, hogy aki Isten ellen használja a hatalmát, „véget vethet oly igyőknek.” Azaz, a bibliai leírást követve, attól az Úr elveheti a hatalmat illetve nem menekülhet álruhát öltve sem az Úr ítélete és haragja elől.⁶³⁴ Isten megüzente a királynak, hogy hogyan fog meghalni, de nem az idegen kultusz megtűrésével, hanem Nábót szőlőjének összefüggésben. Ez tehát a másik üzenete a históriának a királykérdésről: ha a király saját kívánságainak beteljesítésére és alattvalói ellen használja a hatalmát, akkor az Úr ítélete sújt majd le rá.

Antiochus király történetében is az Úr sújt le az uralkodóra, az ok pedig, hogy népét nyomorgatta az idegen kultusz erősítésével és erőltetésével. S nincs ez másként Nebukadneccar esetében is, akinek történetét Kecskeméti Alexis János magyarázta részletesen. Nebukadneccar csak addig uralkodhatott, amíg Isten jónak látta. Miután a király megfosztatott trónjától és ép elméjétől, azután értette meg, hogy van hatalom, ami nagyobb az ő földi hatalmánál. Ekkor bűnbánatot tartott, és Isten megkegyelmezett neki.

A Bibliából hozott királyok példaként való leírásából látható, hogy a példák mind a *deuteronomiumi szemléletet* vezetik tovább, azoknál a királyoknál is, akik nem is a Deuteronomiumi Történeti Műben találhatóak, mint például IV. Antiochus Epiphanes vagy Nebukadneccar. Ennek a szemléletnek a leghangsúlyosabb üzenete a király kapcsán, hogy az *ország megmaradása az Istenhez való viszony függvénye*. A helyes istentisztelet hozza meg az ország békéjét és virágzását, és egy uralkodó is csak akkor tekinthető jónak, ha azt teszi, amit helyesnek lát az Úr. A királynak nem kell külön fáradoznia a kultusz tisztaságán és külön az ország politikai érdekében. A kettő olyannyira összefügg, hogy elég azon fáradozni, hogy a nép Isten közelében maradjon, és akkor az ország is megmarad. A deuteronomiumi szemlélet hangsúlyozásával a 16. századi gondolkodást, reformatori örökséget viszik tovább a szerzők, vagy frissítik fel a nyomdászok ezt a történelemértelmezést a 16. századi, újra kiadott művekkel.

---

⁶³⁴ Hist. Ahab 1619, B3v

III.1.2.) Magyarország történelme

A második megközelítési mód lényege, hogy azokat a gondolatokat veszi számba, amelyek az ország történetéből hozzák példáikat, és történelemértelmezésükkel lesznek részei egy-egy érvelésnek. Kopcsányi Márton (1617) írásában, a jezsuiták által kiadott *Apparatus Regiusban* (1618) és Balásfi Tamás (1621) művében kap jelentős szerepet Magyarország történetének értelmezése.

Mindháromra elmondható, hogy a királyok tekintetében Szent István alakja kapja a legnagyobb hangsúlyt. Ő az első király, ő az államalapító, ő az első szent király, az első törvények megalkotója és az első katolikus király. István kultusza magasba emelkedik egy olyan időben, amikor három részből áll Magyarország, és amikor meg lehet úgy emlékezni Istvánról, mint arról az erőről, aki létrehozta és megszilárdította ezt az államot, Európához kapcsolta; és aki mindezt úgy tette meg, hogy felvette a keresztyénséget, illetve mélyen hívő katolikussá lett. S mivel István is és már apja, Géza is a németektől kért térítőt és segítséget, ezért a Habsburg Birodalommal való jó kapcsolatnak is ő lehet példája.

Megszívvelve az előző megközelítés eredményeit, feltételezhető, hogy István kultusza azért is olyan erős, azért is hivatkoznak rá a szerzők, mert Istvántól is fennmaradt egy keresztyén bölcsességeket tartalmazó irat, az *Intelmek*. Mivel az *Intelmekre* az atyai hangvétel jellemző, ezért az emberek közel érezhetik magukhoz a magyar történelemben tőlük legtávolabb eső királyt. Mintha kirajzolódna személyisége szavai, intései által. Az *Intelmek* persze a jó uralkodóról szól, és el nem hanyagolható, hogy István legendái, és a róla szóló – katolikus liturgiában is használt – énekek is erősítik kultuszát, ahogy – katolikusok esetén – a hozzá való imádság is. De mégsem csak katolikus uralkodóról van szó, hanem egy olyan királyról, akit a protestánsok is tisztelnek és szeretnek. Ahogy Dávid és Salamon esetében a zsoltárok, illetve Példabeszédek hozzák közelebb az uralkodót, úgy István esetében ezt a feladatot az *Intelmek* látja el.

Kopcsányi Mártonnál és Balásfi Tamásnál a másik kiemelt téma: a mohácsi vész, a török megszállás és az ország romlása. Kopcsányi a nyomorúságot a reformáció előretörésével kapcsolja össze, illetve a reformációt úgy jellemzi, mint azt a káros újítást, hamis tanítást, ami a háborút és hanyatlást kihasználva jutott be az országba. Tehát a politikai szakadást kihasználó lelki szakítóerőről ír. Balásfi viszont azt mondja, hogy a valódi szakadást a kísértés, a bűn szabadította az országra: a kísértést a török hordozta magában, aki a politikai vezetők szívét hatalommal és vagyonnal kecsgettette meg, akik ezért hajlandóak

voltak átpártolni az ellenséghez. Összességében tehát, akik a nyomorúság alatt az ország szenvedését nem kihasználták, hanem kitartottak, valamint akik a kísértésnek nem bedőltek vágyaik szerint, hanem az egység mellett kiálltak: ők cselekedtek helyesen. Aki protestáns – ugyanaz a katolikus írók személyben már eleve romlás – az kihasználta az ország gyengeségét, aki pedig protestáns erdélyi fejedelem – egész pontosan Bethlen Gábor – azt pedig a török használta ki, hogy terjeszkedhessen.

A bibliai királyokat protestáns szerzők hozzák fel példaként; ez alól csak Fráter Gáspár *Antiochusa* kivétel, de ott a református Rheda Pál nyomdász közreműködésével számolunk. István király alakját viszont a katolikus szerzők említik érvelésükben. A protestáns írók az Ószövetségig nyúlnak vissza, a katolikus írók az államalapításig.

III.1.3.) Teológiai képek és erények

A kiadványokban található teológiai érvelés megkérdőjelezhetetlen alapja, hogy bizonyos feladatokra, nagy tettek végrehajtására Isten küld, támaszt embereket. *Isten eszközei* lesznek ezek az emberek, cselekedetükben az Úr akarata nyilvánul meg. A hatalom különböző lépcsőfokain álló tisztségeket betöltő emberek pedig valamennyien az Úr rendelése szerint kapják meg a hatalmat. A fejedelem vagy király szintén Isten eszköze. Ez a korszak általános gondolkodását tükrözi hatalomról és királyságról, és ez kivétel nélkül minden mű alapvetéséhez hozzátartozik.

A hatalommal bíró embert nevezik *dajkának* is. A dajka elnevezése a legjellemzőbb azokban a mondatokban, ahol az Anyaszentegyház és iskola, egyetem támogatóiról, a reformált eklézsiák támogatóiról van szó; tehát a patrónus, pártfogó szerep másik megnevezése.⁶³⁵ A dajka szó szemléletesen adja vissza azt a gyengédséget és törődést, ami egy iskola elindításához, egy-egy tanuló támogatásához vagy egy gyülekezet fenntartásához szükséges. Mivel ezeknél az ügyeknél nem lehet szó az anyagi áldozat megtérüléséről, mert az érték és nyereség tisztán lelki és szellemi, a felajánlás valóban áldozathozatalt jelent. A szellemi értékteremtésnek azonban hatalmas nyeresége van, ahogy az több kiadványban is olvasható: a jellem, a magatartás, a hősi tettek, az erények, az igazságra való szüntelen törekvés, a törvények tisztelete, vagy az igaz hit és az abból fakadó cselekedet tartja fenn az országot; vagy tart szilárdan egy államot. A dajka nem várhat anyagi nyereséget ringató és védelmező karjáért, hanem olyan felnövekvő embert várhat, aki tisztán gondolkodik, nemesen cselekszik, és a mennyre néz. Az ilyen emberek között már a földi életben jelen van Isten Ország, ennél pedig nincs nagyobb nyereség. A dajka olyan támogató, aki a pénzéről való lemondásával építi Isten Országát.

Milotai István 1621-es kiadványában a dajka szó kifejezetten Bethlen Gáborra és feleségére vonatkozik, akik az Anyaszentegyház építői és oltalmazó is egyben. Az oltalmazó szerepből szinte természetesen jut el a hadjárat indításának jogosságához az érvelés. A kép gyengédséget tükröz, az oltalmazás azonban harcot feltételez. Védelmezni a tisztán hirdetett ígét, a tisztán kiszolgáltatót sákramentumot; azaz – protestáns szemszögből – védelmezni az üdvösségre vezető utat.

Az *apa, atya* kép a jó uralkodó leírására leggyakrabban használt hasonlat. Margitai Tízparancsolat-magyarázatában az ötödik parancsolatnál is megtalálható: a tisztelettel nem

---

⁶³⁵ Szenci 1618, Milotai 1620, Milotai 1621

csak vér szerinti szüleinek tartozik az ember, hanem minden feljebbvalójának.⁶³⁶ A király „Io attyad helyeben ifmeg attyad vagyon” – írja a Salamonról szóló história szerzője.⁶³⁷ Apaként írja le a jó fejedelmet a *Responsum* szerzője is, olyan értelemben, hogy az atyai hatalom az, amelyik nem válhat zsarnokká, mert szelíd és kegyes.⁶³⁸ Háportoni is használja ezt a képet, kifejezetten Bethlen Gábor dicsérete kapcsán.⁶³⁹

A testi és szellemi atyaság fogalma gazdagon szövi át az Ó- és Újszövetséget. A patriarchális társadalomban élők számára – ahol a család szilárd alapegysége a társadalomnak, és ahol a családfő éppen úgy vezetője a rá bízottaknak, mint egy törzs vagy egy ország vezetője – egészen egyértelmű, hogy a király atyai szerepet tölt be országa felé. A teológiai gondolkodás hangsúlya azonban arra a tényre esik, hogy a földi atyaság tükröződése a Mennyei Atyaságnak, és az Atya szeretetéről kell megmintázni a földi atyaságot is. Aki ezt a szerepet nem az Atyáról mintázza, az nem lehet jó vezető – mondja ki a kor politika-teológiája.

A *gondviselő* kép szorosan kapcsolódik mind a dajkához, mind az apához, és a gondviselőnek is van a mennyből vett tökéletes eredeti példája, amelynek tökéletlen, torz, de meghatalmazott leképezői a hatalommal bíró emberek.

A mennyei magasságból vett példák miatt fogalmaz úgy Háportoni Pál és Milotai István is, hogy a fejedelmek Isten képmásai, illetve Isten képei (*imaginem Dei*) ezen a földön.⁶⁴⁰ A *képmás* itt *példát* jelent, tükröződést az alattvalók felé. A kép pedig inkább a megbízatást, a földi helytartóságot, helyettest, megbízottat. Ehhez társul az a megnevezés, amikor konkrétan példának vagy tükörnek hívják a szerzők a királyokat.⁶⁴¹

Nagy súly és felelősség a mennyei Atya földi képének lenni és egyben a ránk bízottak előtt példaként elől járni; bár ezt a kettős súlyt a teológia szerint minden keresztyén szülő hordozza. De egy országnak és társadalomnak sajátos és folyton változó értékrendje van, abban példaként előljárni megszólás és emberi megvetés nélkül lehetetlen, ezért írja Milotai a 20. zsoltár magyarázatakor, hogy a jó uralkodónak rosszabb a helyzete, mint a szolgának, mert a jó uralkodó rab. Rabságban szenved. Mert ha az Isten akarata szerint jár, az emberek meg fogják vetni. Az emberek véleményének azonban nem kedvezhet, mert akkor az Úr

---

⁶³⁶ Margitai 1617

⁶³⁷ Hist. Sal. 1619

⁶³⁸ Responsum 1619, 23

⁶³⁹ Háporotni 1619,]:(6v],):(:)(2r,):(:)(5r

⁶⁴⁰ Háportoni 1619, Milotai 1620

⁶⁴¹ Milotai 1620, valamint ld.: az erényekről szóló írások.

haragját vonja magára.⁶⁴² A példa azaz, az Isten földi képének szerepe tehát olyan nehéz, mint a rabság.

A gondviselő, oltalmazó szerep sajátos leírását Kecskeméti A. János Dániel kommentárjában találhatjuk. Ott a szerző a jó fejedelmet egy hatalmas fához hasonlítja, amely ágaival védi, gyümölcseivel táplálja a hozzá menekülőket. A fa önmagából ad. S a teológiai kép továbbgondolásaként hozzá is tehető: ha pedig nem terem jó gyümölcsöt, akkor kivágattatik. Ha nincs jó gyümölcse, akkor meghalnak, éheznek – akár testi, akár lelki értelemben – a hozzá tartozók. Akkor nem tud összefogó erő, központ lenni, mert szétszélednek az erdő lakói.⁶⁴³

A király gondviselő szerepe mellett a vezetői szerepét hangsúlyozó *pásztor* képpel is jellemezhető az uralkodó. A pásztornak is van mennyei mintája, a Jó Pásztor, Krisztus. A korabeli társadalom pedig a papságon, lelkipásztorokon keresztül találkozik a mindennapokban a pásztorság fogalmával. A juhok, mint a király alattvalói gyapjukat szolgáltatják be – szemlélteti a megnyírás találó kifejezésével az adózást a korabeli gondolkodás, tovább vezetve ezt a bibliai képet.⁶⁴⁴ A juhok túrik, hogy megnyírják őket, mert megadják a császárnak, ami a császáré. Ugyanakkor az uralkodó odafigyel, hogy ne túlságosan nyírbálja meg alattvalóinak vagyonát, mert akkor félő, hogy megfagy a juh télen, azaz egy-egy nehezebb időszakban.

A másik bibliai kép, amely a vezetést hangsúlyozza a *fej*.⁶⁴⁵ Olyan az uralkodó alattvalói számára, mint a testnek a fej.⁶⁴⁶ Rendező szerv, és rajta a felelősség. Ha a tagokat rosszul irányítja, szétesik a test, azaz az állam. A fej irányító szerepéről – magyarázván a férj és feleség, illetve a családban betöltött szerepekhez társuló hatalmi megoszlást – Pál apostol ír, ahol hivatkozik a Fejre is, szintén a mennyei magasságokból vett mintára, amely maga Krisztus.

Aki gondot visel másokra, az Isten eszköze, és a rászorulóknak ügyének *oszlopa*. Margitai (1617) ajánlólevele végén a patrónust oszlopnak nevezi: „Mert te kegyelmed, az Isten Törvényenek oltalmazafában, es az ő fzent Fianak üdvözítő Euangeliomanak terjeztefében ... nem utolsó eszköz.”⁶⁴⁷ Továbbá „az külső jo Törvényeknek es rend-tartafoknak-is egyyikoßlopja.”⁶⁴⁸

---

⁶⁴² Milotai 1620, továbbá ld.: erények.

⁶⁴³ Kecskeméti 1621

⁶⁴⁴ Milotai 1620, a pásztorról: Responsum 1619

⁶⁴⁵ Hist. Sal. 1619, Milotai 1620

⁶⁴⁶ Ez az organikus államszemlélet kedvelt képe.

⁶⁴⁷ Margitai 1617, B3v

⁶⁴⁸ Margitai 1617, B3v

A legtöbb bibliai eredetű kép gyakran egy mondaton belül kettő, három másikkal együtt szerepel. A legtöbb kép eredeti leírása Isten és ember viszonyában Isten gondviselésének, vezetésének példája a Szentírásban. Ezekből a hasonlatokból merít vagy ezekről mintázza a hivatásához szükséges mentalitást a hatalommal bíró ember. Ha nem így lenne, a korabeli politika-teológiai érveket követve nem lehetne jó uralkodónak nevezni. Aki tehát szerepének betöltéséhez nem az Atyáról vagy Krisztusról vesz példát, az nem lehet jó király. Arra kell tekintenie, Akitől a hatalmat kapta. A hatalom helyes gyakorlásához a mennyre kell tekintenie.

Az erényeket felsoroló művek további idealisztikus magasságokba emelik a jó uralkodó alakját. Lackner Kristóf (1618) és Wolfgang Musculus (1621) művét összevetve – az eltérő műfaj ellenére is – sok hasonlóság figyelhető meg. Mindkét felsorolásban első és legfontosabb a hit. A többi erény csak ebből következhet. Hasonlóan fontos egy uralkodó jelleménél, hogy szeretetet gyakoroljon, illetve jótékony legyen. Fontos a türelem, amit Musculus további három erényként is részletez: tolerancia, béketűrés, szelídség. Jónak csak akkor tekinthető az uralkodó, ha bölcs és jó értelem, lelkiismeretesség jellemzi. Továbbá, ha mértéktartó, például a feladatok és erejének helyes beosztásában. Szükséges – mindkét műben egyaránt megnevezett erényként – az erő, illetve az az erő, amely értelemmel, előrelátással párosul.

Legyen akár bibliai alapon nyugvó, teológiai kép, vagy legyen akár antik bölcsességen nyugvó, bibliai igeszakaszokkal alátámasztott erénylista: bármelyikkel is vesse össze viselkedését az uralkodó – jobb vezetővé válik általa. De bármelyikkel is vesse össze az alattvaló az uralkodót – csalódás lesz a vége. Önvizsgálatra, az egyén magatartásának megváltoztatására ugyanis alkalmasak ezek a gondolatok; de a másik felé elvárásként támasztva csak egy irreális, teljesíthetetlen mérce válik belőlük. A kérdés csak az, hogy az író vagy az olvasó milyen lelkülettel és mire használja őket?⁶⁴⁹

---

⁶⁴⁹ Fontos megjegyezni, hogy noha többségében itt protestáns írónál fordulnak elő ezek a képek, és az érvelésükhöz főként protestánsok használják őket, a legtöbb kép megtalálható Pázmánynál is, a Fejedelmekről szóló prédikációjában. A fejedelmek „Isten képében parancsolnak” (Dei ministri), orvosok, világító lámpások, pásztorok, lelki pásztorok, jó atyák. PÁZMÁNY Péter: *Reddite quae caesaris, caesari mivel tartozunk fejedelmünknek, és fejedelmünk nekünk*, in: *Pázmány Péter – válogatás műveiből*, II. kötet, Szent István Társulat, Bp., 1983, 241-255. Valamint számításba kell vennünk a *kompilációt* is: MACZÁK Ibolya: *Elorozott szavak. Szövegalkotás 17-18. századi prédikációkban*, WZ Könyvek, Bp., 2010, 27kk

III.1.4.) Az uralkodó személye

Legyen apa, gondviselő pásztor, bölcs, mint Salamon, és szent, mint István király. Legyen türelmes, de erős, jótékony és állhatatos. Élje Istennek tetsző módon az életét, és óvja meg az országot minden bajtól. Legyen hithű (katolikus), de tisztelje az ország törvényeit is (protestánsok támogatása.) Ezek az elvárások.

Az utolsó megközelítés az uralkodó személyével foglalkozik. Milyen a Magyar Királyság egyik és milyen a másik királya. S ha már egyszer Izráel akart választani, illetve a pozsonyi országgyűlés akar választani magának királyt, lássuk, kik közül lehet választani?

Ferdinánd a csehek ellen vezényelte ki a magyarokat, azok ellen a csehek ellen, akikkel a magyarok szövetségben voltak. Bethlen Gábor a magyarok ellen vezényelte ki a magyarokat, azok ellen a magyarok ellen, akik a töröktől védték az országot – igaz, mindezt a csehek megsegítése érdekében.⁶⁵⁰

Ferdinándról nem mindenki tudta, hogy spanyol zsoldosokat állomásoztat a határon, hogy a megválasztása biztos siker legyen. Bethlenről viszont mindenki tudta, hogy a török beleegyezésével, a török támogatása által kapta meg Erdélyben a hatalmat.⁶⁵¹

Ferdinánd végső soron a jezsuiták „fondorlatos praktikái” révén került a magyar trónra és azáltal került fejére 1618-ban a Szent Korona. Bethlen Gábor viszont a kálvinista prédikátorok felforgató beszédei révén gyűjtött akkora sereget magának, hogy 1619-ben elvihesse Pozsonyból a koronát.⁶⁵²

Ferdinánd hatalma illegitimnek minősült, mert a királyválasztó országgyűlésen nem törvényes úton járt el. Bethlen Gábor Magyar Királyságban kialakított hatalma is illegitimnek minősült, mert az ország törvényeinek megszegése által választották magyar királlyá.⁶⁵³

Ferdinánd megszegte a hitlevélben tett ígéreteit, s az ellentábor szerint nem is látszott, hogy igyekeznék legalább néhány pontját betartani és a sérelmeket orvosolni. Bethlen azokat az ígéreteit szegte meg, amiket még 1615-ben adott a megállapodások mellé.⁶⁵⁴

Ferdinánd felé semmi módon nem lehetett panasszal élni, ahogy Bethlen felé sem volt ajánlatos.⁶⁵⁵

---

⁶⁵⁰ Balásfi 1621, C4r

⁶⁵¹ Balásfi 1621, B4v, Cr, E3v-E4r

⁶⁵² Responsum 1619, 6. Cseh párhuzam: Apologia 1618, Ar, A2r. Pázmány: Rövid felelet 1620, 28-30

⁶⁵³ Responsum 1619, 1, 6, 12. Pázmány: Refutatio 1620, 8r. Balásfi 1621, Fr-F2r

⁶⁵⁴ Responsum 1619, 15-23. Pázmány: Refutatio 1620, 5r-6r. Balásfi 1621, Cv, D2v

⁶⁵⁵ Responsum 1619, 24. Cseh párhuzam: Apologia 1618, B2r, B4r. Balásfi 1621, F2v

Ferdinándról már megválasztása előtt tudni lehetett, hogy hogyan bánt a belső-ausztriai városok evangélikus nemeseivel; s ez sokakban eleve félelmet keltett iránta. Bethlen esetében – noha a török támogatás önmagában félelemkeltő – a táborában lakozó nyomasztó légkör leírásával találkozunk a nyomtatványokban, s az ő politikai lépéseitől való rettegést nem csillapította az a híresztelés sem, miszerint a fejedelem maga fenyegetőzött hazavonulásának hangoztatásával.⁶⁵⁶

Mi jó is várható a Habsburg-háztól, amely uralkodóház a közelmúltban hatvan falvat engedett át a töröknek? S mi jó várható az erdélyi fejedelemtől, aki fejedelemsége kezdetén Lippa várát adta át a töröknek.⁶⁵⁷

Ferdinándra rossz fénnel vetül a sejtélem: jezsuiták nevelték és ezért félő, hogy a protestánsok üldözésébe fog kezdeni. Bethlen már fiatal korában sokat forog törökök közt, mintha csak köztük nevelkedne: innen törökössége vádjának egyik alapja. Bethlenre rossz fénnel vetül, hogy hadjárata alatt Kassán három jezsuita szerzetes lelte erőszakos halálát.⁶⁵⁸

Az uralkodók legemberibb oldala talán a szerencsétlen, félreértett mondatok utáni magyarázkodásban tűnik fel. Ferdinánd szerencsétlenül elhangzott mondata így szól: „Inkább én megyek el az országból, minthogy hagyom, hogy a jezsuita rend elűzésre kerüljön.” Bethlen Gáboré pedig így: „Nem fejedelmeknek való a Mennyország.”⁶⁵⁹

A királyválasztó országgyűlés idején rejtélyes halálesetek történtek, de Bethlen közvetlen környezete sem mentes a megmagyarázhatatlan halálesetektől.⁶⁶⁰

Ferdinándot Pázmány Péter és a jezsuiták támogatják, így a fejedelem mellől sem hiányozhat Alvinci Péter és a protestáns teológusok köre.

S míg Pázmányék Ferdinánd vérvonalát Szent Istvánig vezetik vissza, addig Háportoni Forró Pál Bethlen – az egész magyar nemzetért tevékenykedő – hősi elődeit méltatja.⁶⁶¹

---

⁶⁵⁶ „Hallyad Magyar”, Apologia 1618, A3r. Balásfi 1621, E4v, G4r, Hv, H3v-Ir

⁶⁵⁷ Responsum 1619, 23. Pázmány: Refutatio 1620, 3r-4v. Balásfi 1621, Dr

⁶⁵⁸ Responsum 1619, 24. Balásfi 1621, F4v

⁶⁵⁹ Responsum 1619, 17-18, 20. Balásfi 1621, E2v

⁶⁶⁰ Responsum 1619, 7. Pázmány: Refutatio 1620, 15r. Balásfi 1621, F4v

⁶⁶¹ Responsum 1619, 4-5. Balásfi 1621, C2v. Háportoni 1619,): (3v-4v

III.2.) Rabság

A rabság beszűkült mozgásteret és lelki harcot jelent. A büntetés a mozgástér és cselekvés teljes leszűkítése, amely lehetővé teszi, hogy lelki és szellemi téren induljon meg mozgás: jelenből a múltba, múltból a jövőbe, az egyéntől a másikig; induljon közeledés, azaz párbeszéd a földről az ég felé, a mulandótól az örökkévalóig. A büntetés a formálódás lehetőségét rejti magában és hozzásegíthet a céltévesztettség felismeréséhez és a változáshoz. Hozzásegíthet a várt belátáshoz, de el is távolíthat attól.

Bethlen Gábor Magyar Királyságban tett első hadjáratának időszaka a magyar történelem három megterhelt évét jelenti; és amit a benne élők még nem is tudnak, ez csak az első felvonása annak a sorozatnak, amelyet majd a linzi béke zár le. Az első felvonás talán a legnehezebb, mert ismeretlen, mert ilyen politikai kihívás még nem igen történt. Az első ilyen alkalommal szembesül az ország vezetése egy sor egymást felerősítő elméleti dilemmával, amelyeknek a megoldása rájuk vár, ugyanakkor a megoldás – bármilyen is lesz – mintaértékű, precedens értékű lesz az ország életében. Ha a probléma megoldásába *új érveket* vonnak be, azzal *új értékeket* adnak az ország lakosai számára.

A hadjárat időszakának politika-teológiai kihívásait a rabság jellemzi. Rab a király, rabok az alattvalók, rabok az országgyűlésen résztvevők; az ország egy börtöncellánál szűkebb mozgástérrel rendelkezik: mind a politikai lehetőségek, mind a lelkeket megpróbáló teológiai dilemmákra adható válaszok tekintetében.

Az uralkodó, mikor trónra lép, emberként nem tökéletes, a hatalom birtokosaként pedig számtalan probléma birtokosa is. Eleve meghatározott politikai és gazdasági helyzetbe koronázzák bele, s országát és országának lakóit a maguk adottságaival kapja meg. Elődeitől számtalan meg nem oldott feladatot, be nem gyógyított sérelmet örököl; a dicső régmúlt homályába burkolózó híres nagy elődöktől pedig sok irreális ám követendőnek mondott példát kap örökölni.

A király a nemzet rabja – írja Gárdonyi Géza.⁶⁶² Az alattvaló hozzáállásától függ, hogy mekkora tisztelettel, de legtöbbször, hogy mekkora irgalommal van a király iránt. Teológiai értelemben az alattvaló rendelkezik hatalommal saját maga fölött: eldöntheti, hogyan viszonyul az Isten által reá bízott királya iránt. A hatalom birtokosa éppoly kiszolgáltatott, mint az alattvaló: a hatalom birtokosa tiszteletre és irgalomra szorul; és szüksége van arra, hogy őszinte szívvel és őszinte jóindulattal imádkozzanak érte.

---

⁶⁶² GÁRDONYI Géza: *Isten rabjai*, Babits Kiadó, Szekszárd, 1995, 143

Ha nem általában fogalmazzuk meg ezeket az elveket, hanem a vizsgált időszak szereplőit tartjuk szem előtt, úgy II. Ferdinánd rabságát abban láthatjuk megnyilvánulni, hogy a Habsburg Birodalom érdekeit szem előtt tartva kormányozza a Magyar Királyságot, s nem tud megfelelni a Magyar Királyságban tőle elvártaknak, akár a végvárrendszer karbantartása, akár a törökökkel való egyezkedés kérdésében. Jezuita neveltetése következtében ő már nem lehet jó király a protestáns lakosság szemében, s a magyar protestánsok ellenérzéseit és félelmeit tovább szítja a csehek ellen való kivezénylésükkel. Ő már nem lehet törvényes király azok szemében, akik megválasztásában annyi törvénytelen esemény megélői voltak. Az ellenreformáció szükségességéről, azaz az eretnekek üldözéséről és a tévtanok megfékezéséről való hitbéli meggyőződése folytán ő már nem lehet sem dajka, sem apa, sem gondviselő, sem pásztor a protestáló alattvalói szemében; nem tükre az erényeknek sem, nem való példának, hiszen nem az igaz hit útján jár, amely minden erény alapja.

De nem csak a protestálók rabja Ferdinánd. Az *Apparatus Regius*, amely megkoronázása ünnepi alkalmából készült hasonló megkötözöttségbe veti a királyt. A király atyai szerepébe ugyanis beletartozik, hogy igyekezzék megvédeni az országot, ez pedig akár a csehek kiváltotta harmincéves háború, akár Bethlen kivédhetetlen támadása tekintetében: lehetetlen. Nincs még klasszikus értelemben vett nemzet, de vannak csehek és magyarok, akik saját, nemzeti királyt választanak. Ferdinánd tehát a nemzetei rabja.

Ferdinánd rabságát tovább fokozza, hogy az előde által elfogadott 1608-as koronázás előtti törvények értelmében, bizonyos – jogilag még tisztázatlan – tekintetben, szabadságot kellene biztosítani a protestánsoknak a Magyar Királyság területén. Katolikus alattvalóinak így már nem lehet sem dajkája, sem apja. Az oly sok sebbel küzdő Római Katolikus Anyaszentegyházban pedig nem lehet már sem fej, sem pásztor – hacsak nem fékezi meg az eretnekség terjedését, amely szakadásával és templomfoglalásaival további sebeket ejt az egyház gyenge testén.

Ferdinánd rabláncának vasszegei pedig a magyar törvények és az egyre inkább önmagára találó magyar nemesség, egyre inkább öntudatosabbá váló rendi szerveződés és a magyar országgyűlés: a magyar törvények figyelmen kívül hagyása ugyanis – amelyek önmagukban is ellenmondást tartalmaznak – a rossz uralkodó ismérve. A politikai öntudat fejlődése folytán pedig könnyen logikussá válik: ha a király nem tartja be a törvényt, akkor az országgyűlés miért tartsa tiszteletben azt, akit a törvényre felesketve megválasztott? Itt a politikai gondolkodástól élesen elválik a teológiai, amely azonban azt mondja, hogy az uralkodó iránti tisztelet és hűség független az uralkodó törvények iránti magatartásától, hiszen

lehet éppen Isten büntetése az ország törvényeit figyelmen kívül hagyó uralkodó. Itt csak egy ponton ér össze politikai és teológiai érvelés, abban az esetben, ha a király olyasmire kényszerít, ami Isten ellen való. A templomkérdés éppen ezt a dilemmát tartalmazza.

Ferdinánd klasszikus értelemben először ad ki hitlevelet, amely több mint törvény, mert ígéret, eskü, koronázási előfeltétel is egyben. Megoldatlan problémára tett ígéretek halmaza. Ez börtöncellájának a rácsa. Békeidőben senki nem törődik azzal, hogy milyen mértékben sikerült betartani az ígéreteket. Háborús időben azonban ez az első irat, amelyet az ellenzék a jog és betű szigorával, mélyrehatóan tanulmányozni kezd.

Bethlen Gábor, ahogy sokan tartják kortársai közül, a török rabja. Nem léphet szabadon szövetségek kérdésében, külpolitikai döntésekben. Rabságát az is fokozza, hogy így megbélyegzetté válik; saját motivációi kevésbé hitelesek, mert valamennyi politikai szereplő azt latolgatja, hogy vajon a török mit tervez Bethlen háta mögül. Aki a pogány ellenséggel paktál, annak hitelessége elvész. A Portával való levelezéseit több nyelven is kinyomtatják, és leveleivel ássák alá szavahihetőségét.

Az ország rabsága politikai kiszolgáltatottságából, azaz geopolitikai helyzetéből, törekenységéből és kicsinységéből ered. A történelem folyamán állandóan visszatérő kérdéssel küzd: megalkudni és belső békére kell-e törekedni vagy harcolni kell? Mindhárom országrész eleve rendelkezik olyan adottsággal, amely beszűkíti politikai mozgásterét.

S bizonyos értelemben azok az elvárások is, amelyek a remélt uralkodóval kapcsolatosak, rabságot hoznak: nemcsak a hatalom látszólagos birtokosának, hanem az ország lakóinak is. Mert mi van akkor, ha az uralkodó mégsem olyan, amilyennek várnánk? Ezt a fajta rabságot a teológia mélyebb ismerete oldhatja fel. Az az ismeret, amelyet nem felmutatunk a királynak a Bibliából, hanem amelyet belátunk a Biblia által: az uralkodó sosem lesz olyan, amilyennek elvárják (1Sám 8). Ez a bibliai igeszakasz ezzel az üzenettel nem kerül elő egyik nyomtatványban sem.

S végül zárjuk a disszertációt megemlékezéssel az egyháztörténet szereplőiről, Isten rabjairól. Aki hisz, annak a cselekedeteit Istenben való bizalma és meggyőződése irányítja. Ha külső okoknak engedi át döntéseit, akkor mindenképp vesztes lesz. A keresztyén alattvalók számára adatott kihívás ebben az időszakban nehéz volt. Mert el kellett fogadni, hogy a hatalom Istentől van, noha úgy látszott: az országgyűlés adja a hatalmat addig, amíg feltételeiket teljesíti a király. Mert el kellett fogadni, hogy a királyért imádkozni kell, noha úgy látszott, hogy az országérdeknek és a törvénynek nagyobb tisztelet jár. Mert egy pillanatig úgy látszott, hogy van választási lehetőség egy protestáns és egy katolikus király

között. S bizonyára meg kellett küzdeni azt a kérdést: vajon mit jelent az uralkodó iránti tisztelet? Mit jelent úgy engedelmeskedni, hogy közben Istennek is engedelmeskedem.